

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРОВА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 37.018.32.015.31-058.862(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА В УМОВАХ
ДИТЯЧОГО БУДИНКУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С. М. Петрова
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

БЕХ Іван Дмитрович

доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Петрова С. М. **Організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2020.

У дисертації вперше обґрунтовано, експериментально перевірено модель та організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку; критерії, показники та рівні становлення особистості дитини-підлітка; визначено особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка».

Шляхом теоретичного аналізу наукових джерел із проблеми дослідження уточнено сутність понять *«становлення особистості»*, *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»*.

«Становлення особистості» розглядаємо як процес життя особистості в соціумі, в якому вона набуває певних якостей (позитивних чи негативних), усвідомлення свого місця в суспільстві, що поступово засвоюються й усталюються. Становлення особистості відбувається у процесі формування її свідомості, самосвідомості, засвоєння досвіду і певних цінностей суспільства.

Поняття *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»* трактуємо як процес, спрямований на опанування діяльністю під впливом соціуму, що включає різноманітні форми власної активності дитини-підлітка. У процесі становлення особистості дитини-підлітка відбувається розвиток особистісних якостей і набуття соціального досвіду, формується активність, виробляється власний стиль життя.

Обґрунтовано *наукові підходи* становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку (особистісно орієнтований, середовищний, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний), *принципи* (гуманізму,

дитиноцентризму, природовідповідності, культуровідповідності, науковості і доступності, системності, неперервності та практичної цілеспрямованості, діяльнісної опосередкованості у набутті позитивного соціального досвіду, превентивності).

Визначено особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка». Доведено, що цей процес вимагає врахування двох груп чинників.

До першої групи чинників, що позитивно впливають на становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка», віднесли специфіку організаційно-педагогічного функціонування цього закладу загальної середньої освіти, як-то: потужна матеріально-технічна база; дизайн та естетичне оформлення приміщень; створення комфортних умов для проживання, різнобічного розвитку вихованців, здобуття освіти, професійної орієнтації; проведення соціально-психолого-медико-педагогічних консилиумів, що дозволяє надавати вихованцям своєчасну допомогу, виявляти їхні можливості та здібності; розробляти план індивідуального розвитку кожної дитини та обирати відповідний напрям корекції.

Друга група чинників значно ускладнює процес становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку. До них відносяться: специфіка контингенту вихованців, соціальне сирітство, педагогічна занедбаність, труднощі соціалізації, деприваційний тип переживання вікової кризи.

Доведено, що основними компонентами становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку є такі: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий.

Згідно зі змістовою структурою поняття *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»* розроблено критерії та відповідні показники становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, а саме: *«знання про соціальне довкілля і себе як особистість»* (знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті);

«система ціннісних ставлень особистості» (ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання реалізувати процеси щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки); *«дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці»* (уміння щодо конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; уміння працювати у групі).

Діагностика рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку засвідчила, що більшість підлітків виявили низький рівень становлення особистості – 39,1 %; середній рівень – 36,3 %; високий рівень – 24,6 % вихованців.

Установлено, що більшість педагогів виявляють недостатню обізнаність щодо використання ефективних форм і методів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу.

Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено модель становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, що містить: цільовий, концептуальний, діагностичний, процесуальний, оцінювально-результативний блоки; відповідні організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку (розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; створення здоров'язберезувального середовища в дитячому будинку «Перлинка»).

Однією з організаційно-педагогічних умов становлення особистості підлітка-вихованця дитячого будинку є *розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»*.

У процесі проведення зазначеного вище семінару було впроваджено: лекції («Змістове та методичне забезпечення процесу становлення дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»; «Музейна педагогіка та компетентнісний підхід (на прикладі музею «Річка часу» ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка»)); круглий стіл «Особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»; практикуми («Діагностика рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; «Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід вихованця»; «Інтерактивні форми виховання», «Профілактика професійного вигорання педагога»); педради («Формування здорового образу життя та зміцнення здоров'я вихованців дитячого будинку «Перлинка»; «Виховний потенціал музейної педагогіки»).

Змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку здійснювалося за допомогою розробки й упровадження таких програм, як-от: адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в Дитячому будинку «Перлинка»; громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку; економічної соціалізації вихованців дитячого будинку; трудового виховання та професійного самовизначення підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлинка».

Організаційно-педагогічну умову – *створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлинка»* – було реалізовано через систему корекції порушень соматичного здоров'я з використанням комплексу оздоровчих і медичних заходів; використання доцільних форм організації освітнього процесу з урахуванням фізичного впливу на організм вихованця; контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм, нормування навантаження і профілактика стомлюваності; систему медичного моніторингу здоров'я; забезпечення збалансованого харчування; проведення корекційно-розвивальної та профілактичної роботи з вихованцями; створення в дитячому будинку позитивного психологічного мікроклімату.

Результативність реалізації моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого

будинку доведено кількісними та якісними змінами в рівнях становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* здійснено цілісне дослідження проблеми становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, теоретично обґрунтовано модель становлення особистості дитини-підлітка, яка перебуває в умовах дитячого будинку, що містить цільовий, концептуальний, діагностичний, процесуальний, оцінювально-результативний блоки; відповідні організаційно-педагогічні умови (розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлинка»); визначено критерії («знання про соціальне довкілля і себе як особистість»; «система ціннісних ставлень особистості»; «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» з відповідними показниками та рівні (високий, середній, низький) становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; з'ясовано особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка» (специфіка організаційно-педагогічного функціонування: потужна матеріально-технічна база; створення комфортних умов для проживання, різнобічного розвитку вихованців, здобуття освіти; особливості контингенту вихованців, деприваційний тип переживання вікової кризи);

– *уточнено* сутність таких понять: «становлення особистості» як процесу життя особистості в соціумі, в якому вона набуває певних якостей (позитивних чи негативних), усвідомлення свого місця в суспільстві, що поступово засвоюються й усталюються; становлення особистості відбувається у процесі формування її свідомості, самосвідомості, засвоєння досвіду і певних цінностей суспільства; «*становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку*» як процесу, спрямованого на опанування діяльністю під впливом соціуму, що включає різноманітні форми власної активності дитини-підлітка. У

процесі становлення особистості дитини-підлітка відбувається розвиток особистісних якостей і набуття соціального досвіду, формується активність, виробляється власний стиль життя;

– *подальшого розвитку набули* форми та методи становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці й упровадженні у практику роботи інтернатних закладів комплексної методики діагностування рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів; у позаурочну діяльність інтернатних закладів – навчально-методичного посібника «Дитячий будинок «Перлінка»: школа особистісно-орієнтованої педагогіки (кроки пошуку, становлення, розвитку)», в якому викладено змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку: програма адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка»; програма громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку; програма економічної соціалізації вихованців дитячого будинку; програма виховання та професійного самовизначення підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлінка».

Результати дослідження можуть бути застосовані для розширення змісту лекційних, практичних і семінарських занять у закладах вищої освіти під час викладання дисципліни «Теорія і методика виховання» та спецкурсів «Адаптація випускників інтернатних закладів», «Соціально-виховна робота з різними соціальними групами»; при створенні навчально-методичних посібників для педагогів інтернатних закладів; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: становлення особистості, підлітки, дитячий будинок, вихователі дитячого будинку, організаційно-педагогічні умови.

ABSTRACT

Petrova S.M. Organizational and pedagogical conditions of formation of teenager's personality in the condition of an orphanage. – Qualifying Research Paper as a Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Institute of Problems Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv 2020.

In the dissertation for the first time the model and organizational and pedagogical conditions of formation of the teenager's personality who is in the conditions of an orphanage are substantiated and experimentally checked; criteria, indicators and levels of formation of the teenager's personality; the peculiarities of formation of the teenager's personality in the conditions of the orphanage «Perlynka» are determined.

Based on theoretical analysis of scientific sources on the problem of research, the essence of the concepts of *«formation of personality»*, *«formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage»* is clarified.

The *«formation of personality»* is considered as a process of a person's life in society, in which he or she acquires certain qualities (positive or negative), awareness of his or her place in society that are gradually assimilated and established. The formation of personality occurs in the process of development of person's consciousness, self-awareness, assimilation of experience and certain values of society.

The concept of *«formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage»* is interpreted as a process that aims to master the activities under the influence of society, which includes various forms of their own activities of a teenage child. In the process of formation of the teenager's personality there is development of personal qualities and activity, as well as one's own lifestyle and social experience is developed.

The *scientific approaches* to formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage (person-oriented, environmental, axiological, competence, activity approaches), *principles* (humanism, child-centered, naturalness, cultural conformity, scientific and accessibility, systemic, continuity, practicality, positive social experience, prevention) are substantiated.

The peculiarities of formation of the teenager's personality in the conditions of the «Perlynka» orphanage are determined. It is proved that this process requires consideration of two groups of factors.

The first group of factors that positively affect the formation of the teenager's personality in the «Perlynka» orphanage included the specifics of organizational and pedagogical functioning of this institution of general secondary education such as: strong material and technical base; design and aesthetic decoration of classroom; creation of comfortable conditions for pupils' living, development, education, and professional orientation; conducting social-psychological and medical-pedagogical consultations which allows to provide timely assistance to teenager to identify their capabilities and abilities; develop a plan for the individual development of each child and choose the appropriate direction of correction.

The second group of factors significantly complicates the process of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage. These include the following: the specifics of the contingent of pupils, social orphanhood, pedagogical neglect, difficulties of socialization, deprivation type of experiencing the age crisis.

It is proved that the main components of the formation of the personality of a teenager in the condition of the orphanage are the following: cognitive, emotional-value, activity-behavioural.

According to the semantic structure of the concept «*formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage*», the criteria and relevant indicators of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage are developed, namely: «*knowledge of social environment and oneself as a person*» (knowledge of social behaviour self-awareness in social environment, understanding the importance of personal role in personal and public life); «*system of personality's*

value attitudes» (value attitudes towards self, life, others; formation of personal values; the desire to implement processes of self-improvement, self-knowledge, self-determination and personal self-realization; the adequacy of self-esteem); «*abide by norms and values of society in behaviour*» (ability to constructive interaction with other students and educators; social activity, ability to self-improvement, self-knowledge, self-determination and personal self-realization; ability to work in a group).

Diagnosis of the levels of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage has showed that most pupils had a low level of personal development – 39.1%; average level – 36.3%; high level – 24.6% of pupils.

It was found that most teachers had insufficient awareness how to use effective forms and methods of the teenager's personality in the condition of the orphanage.

The model of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage which contains the following: target, conceptual, diagnostic, procedural, evaluative-effective blocks; appropriate organizational and pedagogical conditions for formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage (development and implementation of the seminar for educators «Formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage»; content and methodological support of the process for formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage; health-saving environment in the orphanage «Perlynka»).

One of the organizational and pedagogical conditions for formation the teenager's personality in the condition of the orphanage is *development and implementation of the seminar for educators «Formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage»*.

During the abovementioned seminar were implement the following: the lectures («Content and methodological support of the process of becoming a teenager in an orphanage»; «Museum pedagogy and competency approach (by the example of the museum «River of Time» in the orphanage «Perlynka»)); the round table «Peculiarities of formation of the teenager's personality in the condition of the

orphanage «Perlynka»; the workshops («Diagnosis of the levels of the teenager's personality in the condition of the orphanage»; «Socio-psychological, medical and pedagogical support of pupil»; «Interactive forms of education», «Prevention of professional burnout of teacher»); the teacher's meetings («Formation of pupils' healthy lifestyle and strengthening the health in the orphanage «Perlynka»; «Educational potential of museum pedagogy»).

Content and methodological support of the process of professional burnout was carried out through the development and implementation of such programs as: adaptation of newly arrived children to living conditions in the orphanage «Perlynka»; civic and patriotic education of orphans; economic socialization of orphans; labour education and professional self-determination of teenagers in the orphanage «Perlynka».

The organizational and pedagogical condition – *the creation of the health-saving environment in the orphanage «Perlynka* – was implemented through a system of correction of physical health disorders using a set of health and medical measures; using the appropriate forms of organization of the educational process, taking into account the physical impact on the pupil's body; control over observance of sanitary and hygienic norms, normalization of pressure and prevention of fatigue; medical health monitoring system; ensuring a balanced diet; carrying out correctional, developmental and preventive work with pupils; creating a positive psychological microclimate in the orphanage.

The effectiveness of the model as well as organizational and pedagogical conditions for formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage is proved by quantitative and qualitative changes in the levels of formation of the personality of teenager in the orphanage.

The scientific novelty of the obtained results is that:

- *for the first time* a comprehensive study of the problem of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage is theoretically substantiated the model of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage, which contains target, conceptual, diagnostic, procedural, evaluative-

effective blocks; appropriate organizational and pedagogical conditions for formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage (development and implementation of the seminar for educators «Formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage»; content and methodological support of the process for formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage; health-saving environment in the orphanage «Perlynka»); defined criteria («knowledge of social environment and oneself as a person», «system of personality's value attitudes», «abide by norms and values of society in behaviour») with appropriate indicators and levels (high, average, low) of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage; the peculiarities of formation of the teenager's personality in the conditions of the «Perlynka» is determined (the specifics of organizational and pedagogical functioning this institution: strong material and technical base; creation of comfortable conditions for pupils' living, development, education, and professional orientation; features of the contingent of pupils, deprivation type of experiencing an age crisis);

- the essence of the concepts of «formation of personality» *is specified* as a process of a person's life in society, in which he or she acquires certain qualities (positive or negative), awareness of his or her place in society that are gradually assimilated and established. The formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage occurs in the process that aims to master the activities under the influence of society, which includes various forms of their own activities of a teenage child. In the process of formation of the teenager's personality there is development of personal qualities and activity, as well as one's own lifestyle and social experience.

- the forms and methods of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage *is further developed*.

The practical value of the research is to develop and implement into practice of boarding schools of a comprehensive methodology for diagnosing the levels of formation of teenager's personality in boarding schools; develop and implement in extracurricular activities of boarding schools educational and methodical manual

«Orphanage «Perlynka»: school of person-oriented pedagogy (steps of search, formation, development)», which outlines the content and methodological support of the process of formation of the teenager's personality in the condition of the orphanage: the program of adaptation of newly arrived children to the living conditions in the orphanage «Perlynka»; program of civic and patriotic education of orphans; program of economic socialization of orphans; program of education and professional self-determination of teenagers of the orphanage «Perlynka».

The results of the research can be used to expand the content of lectures, practical and seminar classes in institutions of higher education during teaching of disciplines: «Theory and methods of education» and special courses «Adaptation of boarding school graduates», «Social and educational work with different social groups»; creation of educational and methodical manuals for teachers of boarding schools; in the system of postgraduate pedagogical education.

Key words: formation of personality, teenagers, orphanage, educators of orphanage, organizational and pedagogical conditions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Петрова, С. (2016а). Духовно-моральне виховання як фактор становлення особистості дитини-сироти в умовах дитячого будинку «Перлінка». *Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал*, 2, 113-117.
2. Петрова, С. (2016b). Організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-сироти. *Рідна школа*, 7, 56-60.
3. Петрова, С. (2016с). Обґрунтування моделі інноваційного дитячого будинку. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 4, 103-108.
4. Петрова, С. (2017а). Роль соціально-виховного простору в становленні особистості дитини-сироти. *Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал*, 1, 93-97.
5. Петрова, С. (2017b). Осмислення феномену особистості у філософсько-педагогічному дискурсі: огляд основних підходів. *Український педагогічний журнал*, 1, 51-58.
6. Петрова, С. (2017с). Національно-патріотичне виховання в умовах становлення особистості дитини-сироти в дитячому будинку «Перлінка». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 2, 152-156.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

7. Petrova Svitlana. (2018). The Specifics of Teenager's Socialisation in Orphanage «Perlynka». *Toronto. Intellectual Archive* 7(5), 57-65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Петрова, С. (2012). Особливості професійного зростання педагогів дитячого будинку. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»*. Одеса, 24-25 лютого 2012. (с. 155-158).

9. Петрова, С. (2015). Организационно-педагогические условия воспитания детей-сирот. Проектно-ориентированный подход. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Управління проектами: стан та перспективи»*. Миколаїв, 15-18 вересня 2015. (с. 115-116).

10. Петрова, С. (2016). Механізм забезпечення соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах дитячого будинку «Перлінка». *Міжнародний фестиваль педагогічних інновацій*. Черкаси, 19-20 вересня 2016. (с. 108-113).

11. Петрова, С. (2017a). Роль трудового виховання та ранньої професійної орієнтації в становленні особистості дитини-сироти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія дитинства Януша Корчака. Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві»*. Київ, 7-8 квітня. 2017. (с. 299-305).

12. Петрова, С. (2017b). Професійне зростання педагогів дитячого будинку як фактор розвитку особистості дитини-сироти (з досвіду дитячого будинку «Перлінка»). *Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика»*. Суми, 28 лютого 2017. (с. 248-249).

13. Петрова, С. (2017c). Проблеми морально-етичного виховання дитини-сироти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти»*. Тернопіль, 23 лютого 2017. (с. 134-136).

14. Петрова, С. (2017d). Профессиональная ориентация, личностная и социальная самореализация детей-сирот в условиях детского дома. *Материалы*

I Международной научно-практической заочной конференции «Современные подходы к организации дополнительного образования молодежи и взрослых: проблемы и перспективы развития». Пинск, 17 лютого 2017. (с. 118-121).

15. Петрова, С. (2017е). Значення здоров'язберезувальних технологій у процесі становлення особистості дитини-сироти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фізичне виховання, спорт та здоров'я людини: досвід, проблеми, перспективи».* Київ, 17 березня 2017. (с. 169-178).

16. Петрова, С. (2018). Педагогічні інновації у вихованні дітей-сиріт. *Матеріали X Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій. Том II. Авторські школи України.* Черкаси, 20-21 вересня 2018. (с.145-148).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

17. Петрова, С., & Руснак, В. (2010). Программа развития коммунального учебного учреждения «Детский дом «Жемчужинка» как инновационного образовательного учреждения социального партнерства. *Інноваційні моделі навчальних закладів Одещини*, 54-64.

18. Петрова, С. (2011а). Дім, де зігріваються дитячі серця. *Соціальний педагог*, 7, 3-8.

19. Петрова, С. (2011b). Чужих дітей не буває. *Наша школа*. №6, 25-29.

20. Петрова, С. (2012). Організація соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу. *Соціальний педагог*, 2 (62), 12-17.

21. Петрова, С. (2013а). Управлінський компонент інноваційної моделі дитячого будинку «Перлинка». *Наша школа*, 3, 66-68.

22. Петрова, С., & Колісниченко, Ю. (2013b). Особистісно орієнтоване виховання в дитячому будинку «Перлинка». *Наша школа*, 3, 69-74.

23. Петрова, С., & Грязнова, О. (2013с). Соціалізація вихованців дитячого будинку «Перлинка» (з досвіду роботи). *Наша школа*, 3, 74-77.

24. Петрова, С. (2013d). Створення умов соціалізації для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського опіки. *Завуч*, 1, 22-25.

25. Петрова, С. (2013e). Інноваційна модель дитячого будинку «Перлінка». Управлінський компонент. *Соціальний педагог*, 10, 16-18.
26. Петрова, С. (2013g). Дитячі історії. *Соціальний педагог*, №10, 31-40.
27. Петрова, С. (2015a). Професійне зростання педагогів дитячого будинку. *Соціальний педагог*, 4, 30-32.
28. Петрова, С. & Колісниченко, Ю. (2015b). Патріотичне виховання в дитячому будинку. *Соціальний педагог*, 10, 33-34.
29. Петрова, С. & Бабаєнко, Т. (2015c). Економічна соціалізація вихованців дитячого будинку. *Соціальний педагог*, 4, 44-46.
30. Петрова, С., Аргірова, С., Бабаєнко, Т. (2015d). Виховний досвід дитячого будинку «Перлінка». *Соціальний педагог*, 10, 25-29.
31. Петрова, С. (2016a). Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід дитини-сироти на основі особистісно-орієнтованого виховання. *Пропаганда здорового способу життя: реалії та перспективи: монографічні серії*. Том 1. Дрогобич, 131-138.
32. Петрова, С. (2016b). Особистісно орієнтоване виховання дитини-сироти за концепцією здоров'я І. Д. Беха. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Валеологія: сучасність і майбутнє*, (Вип. 21), 99-107.
33. Дроган, О., & Петрова, С. (2017). Дитячий будинок «Перлінка»: школа особистісно орієнтованої педагогіки (кроки пошуку, становлення, розвитку): навчально-методичний посібник. «Організаціно-педагогічні підходи щодо реалізації інноваційної моделі формування готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації» (с. 37-55); «Структура експериментальної моделі виховного процесу» (с. 55-85), «Діагностика ефективності готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації» (с. 86-98); додатки (с. 116-172). Київ–Одеса–Чернівці: Букрек.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	28
1.1. Проблема становлення особистості дитини-підлітка дитячого будинку в концептуальному вираженні.....	28
1.2. Особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка».....	52
1.3. Діагностики рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу	70
Висновки до розділу 1.....	97
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА, ЩО ПЕРЕБУВАЄ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ.....	101
2.1. Розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку».....	101
2.2. Змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.....	119
2.3. Створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлинка».....	141
2.4. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	160
Висновок до розділу 2.....	181
ВИСНОВКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	210

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Глобалізаційні виклики й активізація євроінтеграційних процесів в Україні передбачають активний пошук вирішення проблем, спрямованих на створення умов для становлення особистості, здатної досягати суспільно важливих цілей, покладати на себе відповідальність.

Особливої значущості набуває проблема становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, оскільки більшість вихованців цих установ – соціальні сироти, які мають обмежений життєвий досвід, характеризуються педагогічною занедбаністю, деприваційним типом переживання вікової кризи.

Напрями державної політики щодо становлення особистості, здатної до повноцінного активного життя в суспільстві, готової до свідомого життєвого вибору та самореалізації, визначено низкою нормативних документів, зокрема: Конституцією України (1997), Сімейним кодексом України (2002), Концепцією Нової української школи (2016), законами України: «Про освіту» (2017), «Про охорону дитинства» (2001), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005), Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004) тощо.

Згідно з реалізацією «Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» (2017) відбуваються зміни в системі підтримки дітей, що зростають поза сімейним середовищем – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Станом на початок 2019/2020 навчального року в системі освіти функціонували 30 дитячих будинків (близько 1238 учнів).

Із 2020 року реформа деінституалізації передбачає створення на місці

дитячих будинків паліативно-реабілітаційних центрів. У зв'язку з цим пріоритетним напрямом сучасної педагогічної науки є проблема становлення особистості дитини-підлітка, що зростає поза сімейним середовищем.

Філософський аспект осмислення проблеми особистості представлено у працях давньогрецьких філософів (Аристотель, Сократ, Протагор та ін.); мислителів епохи Відродження (Д. Локк, К. Монтень, Е. Роттердамський ін.); філософів Нового часу (Е. Кант, Г. Лейбніц, А. Шопенгауер та ін.).

Вагомий внесок у розробку проблеми становлення особистості зробили класики педагогічної думки, як-от: О. Ващенко, Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

Осмисленню поняття «особистість» і висвітленню особливостей її становлення присвячені праці відомих учених-психологів ХХ століття (Б. Ананьєв, О. Асмолов, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Лазурський, О. Леонтєв, А. Петровський, С. Рубінштейн та ін.).

Нині проблема становлення особистості підлітка є предметом цілого ряду психолого-педагогічних досліджень як вітчизняних (Т. Алексєєнко, О. Безкоровайна, І. Бех, І. Булах, К. Журба, О. Кіян, С. Максименко, Л. Сохань, Т. Титаренко, Д. Фельдштейн, В. Шахрай та ін.), так і зарубіжних науковців (Е. Еріксон, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Ж. Сартр, В. Франкл, З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг та ін.).

Питання виховної роботи в дитячих будинках і школах-інтернатах широко представлені в дослідженнях В. Вугрича, Н. Вишнівської, О. Голуб, І. Дубровіної, Л. Канішевської, Б. Кобзаря, Й. Лангмейєра, З. Матейчека, В. Мухіної, А. Поляничко, А. Прихожан, С. Свириденко, А. Толкачової, Н. Толстих та ін.

Водночас, поза увагою дослідників залишилася важлива проблема становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, що підтверджується результатами аналізу практики діяльності цієї соціальної інституції.

Актуальність дослідження зумовлена також низкою *суперечностей* між:

- соціальною значущістю проблеми становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку та недостатністю її вирішення в сучасному освітньому середовищі;

- виховними можливостями дитячого будинку щодо становлення особистості дитини-підлітка та відповідною розробленістю змістового і методичного забезпечення цього процесу;

- усвідомленням педагогами інтернатних закладів необхідності становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку та їх невідповідності до її реалізації.

Ураховуючи актуальність проблеми, її недостатнє вивчення, зазначені суперечності, було обрано тему дисертаційного дослідження: **«Організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження є складником науково-дослідної теми лабораторії інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України «Становлення громадянських якостей вихованців інтернатних закладів» (державний реєстраційний номер 0116U000504). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 1 від 24.01.2013 р.) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 4 від 26.05.2015 р.).

Мета дослідження: на основі аналізу наукових джерел і педагогічної практики теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити модель та організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку.

Завдання дослідження:

1. Шляхом теоретичного аналізу наукових джерел уточнити сутність і структуру понять «становлення особистості»; «становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку».

2. З'ясувати особливості становлення особистості дитини-підлітка в

умовах дитячого будинку «Перлинка».

3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів.

4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність моделі та організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку.

Об'єкт дослідження – процес становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: концептуальні положення щодо загальних закономірностей розвитку особистості (О. Асмолов, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Лазурський, О. Леонт'єв, А. Петровський, С. Рубінштейн та інші); розвитку особистості під впливом середовища і виховання (Т. Алексеєнко, В. Андрущенко, О. Кіян, О. Киричук, В. Кремень, Т. Титаренко, Д. Фельдштейн та інші); концептуальні положення особистісно орієнтованого (І. Бех, Є. Бондаревська, І. Якіманська та інші); компетентнісного (І. Бех, І. Дикун, І. Зимня, О. Пометун, О. Сисоєва, Л. Сохань, А. Хуторський та інші); аксіологічного (В. Андрущенко, В. Гінецинський, К. Журба, І. Зязюн, Т. Калюжна, О. Сухомлинська та інші); діяльнісного (Б. Анан'єв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та інші) і середовищного підходу у вихованні (Ю. Мануйлов, К. Приходченко, С. Ясвін та інші); концептуальні підходи щодо організації виховного процесу в дитячих будинках і школах-інтернатах (І. Дубровіна, Л. Канішевська, Б. Кобзар, В. Мухіна, С. Свириденко та інші).

Із метою досягнення мети та вирішення поставлених завдань було використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**, а саме:

– *теоретичні*: аналіз, систематизація, порівняння наукових підходів, положень, визначень і узагальнення для з'ясування сутності основних понять

дослідження; визначення критеріїв, показників, рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів; обґрунтування моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку;

– *емпіричні*: діагностичні (анкетування; бесіди, тестування, метод незалежних експертних оцінок, ранжування, спостереження), контент-аналіз документації інтернатних закладів (навчальних програм і планів виховної роботи) з метою з'ясування стану проблеми в педагогічній практиці; прогностичні (моделювання); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи), експертне оцінювання – для визначення динаміки рівнів становлення особистості дитини-підлітка на різних етапах дослідження та перевірки доцільності обґрунтованих моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку;

– *статистичні*: методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальних даних дослідження та порівняння їх із вихідними (χ^2 -критерій («хі-квадрат»)) (з поправкою на неперервність Йетса), точний тест Фішера для підтвердження достовірності одержаних результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* здійснено цілісне дослідження проблеми становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, теоретично обґрунтовано модель становлення особистості дитини-підлітка, яка перебуває в умовах дитячого будинку, що містить цільовий, концептуальний, діагностичний, процесуальний, оцінювально-результативний блоки; відповідні організаційно-педагогічні умови (розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлинка»); визначено критерії («знання про соціальне довкілля і себе як особистість»; «система ціннісних ставлень

особистості»; «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» з відповідними показниками та рівні (високий, середній, низький) становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; з'ясовано особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлінка» (специфіка організаційно-педагогічного функціонування: потужна матеріально-технічна база; створення комфортних умов для проживання, різнобічного розвитку вихованців, здобуття освіти; особливості контингенту вихованців, деприваційний тип переживання вікової кризи);

– *уточнено* сутність таких понять: «становлення особистості» як процесу життя особистості в соціумі, в якому вона набуває певних якостей (позитивних чи негативних), усвідомлення свого місця в суспільстві, що поступово засвоюються й усталюються; становлення особистості відбувається у процесі формування її свідомості, самосвідомості, засвоєння досвіду і певних цінностей суспільства; *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»* як процесу, спрямованого на опанування діяльністю під впливом соціуму, що включає різноманітні форми власної активності дитини-підлітка. У процесі становлення особистості дитини-підлітка відбувається розвиток особистісних якостей і набуття соціального досвіду, формується активність, виробляється власний стиль життя;

– *подальшого розвитку* набули форми та методи становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці й упровадженні у практику роботи інтернатних закладів комплексної методики діагностування рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів; у позаурочну діяльність інтернатних закладів – навчально-методичного посібника «Дитячий будинок «Перлінка»: школа особистісно-орієнтованої педагогіки (кроки пошуку, становлення, розвитку)», в якому викладено змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку: програма адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка»;

програма громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку; програма економічної соціалізації вихованців дитячого будинку; програма виховання та професійного самовизначення підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлінка».

Результати дослідження можуть бути застосовані для розширення змісту лекційних, практичних і семінарських занять у закладах вищої освіти під час викладання дисципліни «Теорія і методика виховання» та спецкурсів «Адаптація випускників інтернатних закладів», «Соціально-виховна робота з різними соціальними групами»; при створенні навчально-методичних посібників для педагогів інтернатних закладів; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в освітній процес: Одеського ліцею «Олімпієць» спортивного напрямку Одеської міської ради Одеської області (довідка № 328 від 18.06.2019 р.), Андрієво-Іванівської загальноосвітньої школи-інтернату I–II ступенів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування Одеської області (довідка № 37 від 17.10.2019 р.), КЗ «Одеська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 97 I–II ступенів» (довідка № 28/10/03 від 28.10.2019 р.), КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради» (довідка № 716-а від 11.10.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. У навчально-методичному посібнику «Дитячий будинок «Перлінка»: школа особистісно орієнтованої педагогіки (кроки пошуку, становлення, розвитку) (співавтор О. Дроган) дисертанткою підготовлено розділи «Організаційно-педагогічні підходи щодо реалізації інноваційної моделі формування готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації»; «Структура експериментальної моделі виховного простору»; «Діагностика ефективності готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації», додатки. У статті «Програма розвитку комунального учебного учреждения «Детский дом «Жемчужинка» как инновационного образовательного учреждения социального партнерства» (співавтор В. Руснак) авторкою описано стратегію розвитку дитячого будинку

та заходи щодо її реалізації; у *статті* «Особистісно орієнтоване виховання в дитячому будинку «Перлінка» (співавтор Ю. Колісниченко) здобувачкою висвітлено принципи особистісно орієнтованого виховання підлітків дитячого будинку; у *статті* «Соціалізація вихованців дитячого будинку «Перлінка» (з досвіду роботи) (співавтор О. Грязнова) дисертанткою розкрито проблеми соціалізації вихованців дитячого будинку; у *статті* «Патріотичне виховання в дитячому будинку» (співавтор Ю. Колісниченко) авторкою розкрито форми патріотичного виховання підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлінка»; у *статті* «Економічна соціалізація вихованців дитячого будинку» (співавтор Т. Бабаєнко) здобувачкою визначено базові критерії сформованості економічної соціалізації вихованців дитячого будинку; у *статті* «Виховний досвід дитячого будинку «Перлінка» (співавтори: С. Аргірова, Т. Бабаєнко) дисертанткою висвітлено питання створення у дитячому будинку виховного простору для розвитку дитини-сироти та формування в неї ціннісних, особистісних й суспільних орієнтирів. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертаційному дослідженні не використовуються.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було представлено в доповідях на наукових і науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» (Одеса, 2012); «Геоінформаційні технології в територіальному управлінні» (Одеса, 2014); «Управління проєктами: стан та перспективи» (Миколаїв, 2015); «Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку» (Дрогобич, 2016); «Музей. Історія. Одеса» (Одеса, 2016); «Современные подходы к организации дополнительного образования молодёжи и взрослых: проблемы и перспективы развития» (Пінськ, 2017); «Філософія дитинства Януша Корчака. Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві» (Київ, 2017); «VIII, X Міжнародні Фестивалі педагогічних інновацій» (Черкаси, 2016, 2018); *всеукраїнських* – «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти» (Тернопіль, 2017); «Особистісно-професійна компетентність педагога:

теорія і практика» (Суми, 2017); «Фізичне виховання, спорт та здоров'я людини: досвід, проблеми, перспективи» (Київ, 2017).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях комісії з питань інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи з проблем виховання, розвитку дітей та учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (2012–2017), науково-методичних семінарах Інституту модернізації змісту освіти (Київ, 2012–2017); звітних конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (Київ, 2012–2017); методичних семінарах і педагогічних радах педагогічного колективу Одеського комунального закладу Дитячий будинок «Перлинка» Одеської міської ради (Одеса, 2012–2020); колегії служби у справах дітей Одеської обласної адміністрації (Одеса, 2012–2019).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у 33 наукових публікаціях, з яких 26 – одноосібні. У тому числі: 6 статей у наукових фахових виданнях України та 1 стаття у зарубіжному науковому виданні; 9 наукових праць у збірниках матеріалів конференцій, 17 публікацій в інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (271 найменування, з них 16 іноземною мовою), 16 додатків на 64 сторінках. Загальний обсяг дисертації 275 сторінок, з них 173 сторінки основного тексту. Робота містить 17 таблиць, 4 рисунки, що охоплюють 11 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1. Проблема становлення особистості дитини-підлітка дитячого будинку в концептуальному вираженні

У «Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні» головна мета виховання молоді визначається як становлення громадянина України, патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, знати свої права й обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентно, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізовуватись у соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури (Бех, Алексеєнко, Балл, Доукіна, Єрмаков, Закатнов, & Щербань, 2004).

Проблема становлення особистості відображена у працях психологів та педагогів (Т. Алексеєнко, 2018; І. Бех, 2015; Л. Божович, 1995; Н. Булах, 2003; Л. Виготський, 1982; Д. Ельконін, 1989; І. Зязюн, 2013; Л. Кольберг, 1981; І. Кон, 1967; С. Костюк, 1989; А. Макаренко, 1999; О. Леонтьєв, 1977; Г. Олпорт, 1982; К. Роджерс, 1994; С. Рубінштейн, 1997; В. Сухомлинський, 1977; О. Сухомлинська, 2004; І. Фельдштейн, 1997; Е. Фромм, 1997) та ін.

Логіка започатковано дослідження вимагає тлумачення феномена «особистість».

Згідно із Коротким енциклопедичним словником соціальної філософії, особистість – це єдність соціального й індивідуального. Під час практичної діяльності людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається

самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин. Особистість реалізує себе лише поруч з іншою особистістю у процесі спільної діяльності (Андрущенко, & Антоненко, 1997, с. 273).

Л. Виготський розглядав феномен «особистість» крізь призму цілісного генетичного підходу, фактором розвитку особистості вважав соціальну ситуацію. Він зазначав, що самосвідомість і особистісний характер психологічних процесів є основою особистості. Дослідник доводив, що соціальне середовище, яке оточує дитину, є вираженим фактором формування особистості. Тісний зв'язок навчання з життям, із суспільно корисною продуктивною працею є головною умовою всебічного розвитку особистості (Выготский, 1982, с. 78–98).

Для нашого дослідження важливим є тлумачення феномена «особистість» С. Рубінштейном, який розкриває його на індивідуальному рівні, через вивчення всієї системи її зв'язків із зовнішнім світом і через характеристики способу її існування. На думку науковця, особистість – це реальний індивід, що є носієм суспільних відносин. Відзначимо й основне концептуальне положення творчої спадщини С. Рубінштейна: людина та її психіка формуються, розвиваються і проявляються в діяльності (Рубінштейн, 1997).

У теорії діяльності, розробленій О. Леонтьєвим, стверджується, що особистість характеризують тільки ті психічні процеси й особливості людини, які сприяють здійсненню її діяльності. Отже, саме діяльність можна розглядати як основу формування психіки. Проте людина не просто здійснює діяльність, виходячи із зовнішніх умов і перебуваючи під їх впливом, – ці умови несуть в собі мотиви і цілі її діяльності (Леонтьев, 1977).

Згідно з концепцією Г. Костюка, індивід стає особистістю у процесі формування в нього свідомості та самосвідомості, певної системи психічних властивостей, здатності виконувати соціальні функції. Дослідник розкрив співвідношення різних чинників розвитку: внутрішніх і зовнішніх, у тому числі й педагогічних впливів. Так, Г. Костюк стверджував, що розвиток особистості –

результат діалектичної взаємодії середовища, спадковості й активної діяльності людини. Зовнішнє, об'єктивне, засвоюючись індивідом, стає внутрішнім, суб'єктивним його надбанням (Костюк, 1989, с. 90). Учений надавав особливого значення гуманістичному педагогічному керівництву у процесі становлення учня та стверджував, що освіта і виховання допомагають особистості з'ясувати відповідні вимоги суспільства до її власних ідеалів, форм прояву прагнень до самостійності та самоствердження (Костюк, 1989а, с. 60).

В. Петрушенко зазначає, що в українській філософській науці домінує концепція, згідно з якою основою людини є її властивість бути особистістю. Причому особистість – це й особлива духовна якість, і прояв цієї якості в дії. Структура особистості включає як внутрішню концентрацію людських якостей (самість), так і духовний світ (або універсум) людини (Петрушенко, 2000, 2002, с. 347–348).

Особливої уваги потребують здобутки А. Макаренка щодо вивчення питань виховання самостійної особистості, діяльність якої буде спрямована на задоволення інтересів суспільства (Макаренко, 1999, с. 86). При цьому педагог не заперечує індивідуальність, а підкреслює важливість становлення підлітка відповідно до ідеалів чесності, честі і гідності, чому присвячені численні його спостереження при роботі з педагогічно занедбаними дітьми.

Видатний педагог В. Сухомлинський вважав, що головною метою виховання є всебічний розвиток особистості, який немислимий без розумового виховання. У процесі навчання в дитини необхідно стимулювати самостійну пізнавальну діяльність, інтерес до самоосвіти, допитливість. Природно, що основою всебічного розвитку педагог вважав працю (Сухомлинський, 1977, с. 54).

В основі концепції, створеної під керівництвом Л. Сохань, покладено тезу про людське життя як творчий процес. Отже, особистість виступає суб'єктом життя, фундаментом і фактором існування якого є життєтворчість. При цьому під життєтворчістю Л. Сохань визначає ту духовно-практичну діяльність особистості, яка пов'язана з її творчим проектуванням і здійсненням її

«життєвого проєкту». Життєтворчість – це процес самовдосконалення особистості і водночас спосіб вирішення поставлених перед нею завдань (Сохань, 2003); (Сохань, 2005, с. 322–331).

Представник гуманістичної психології К. Роджерс (1994) розглядає особистість як унікальну цілісну систему, що прагне до постійного особистісного росту. До фундаментальних елементів структури особистості К. Роджерс відніс «Я-концепцію», яка, на його думку, може формуватися у процесі взаємодії суб'єкта і соціального середовища. Суть її становить система уявлень людини про себе і навколишній простір. Саме за допомогою «Я-концепції» здійснюється самореалізація поведінки суб'єкта, що, на наш погляд, має право на особливу увагу в контексті сучасної педагогічної науки (Петрова, 2017с, с. 52).

У працях І. Беха представлена найбільш обґрунтована концепція особистості дитини, проаналізовано проблеми становлення і розвитку особистості, а також особливостей особистісно орієнтованого виховання.

І. Бех зазначає: «Поняття особистості має містити три плани існування людини: її минуле – теперішнє – майбутнє. Системоутворювальним чинником цієї тріади мусить виступати майбутнє. З ним пов'язаний цільовий детермінізм як загальний механізм існування особистості... Під особистістю розуміємо людину як автора вільної дії, тобто такої, яка не залежить від потреби, що діє безпосередньо, та безпосередньо сприйнятої ситуації, дії, спрямованої на майбутнє. Дія з такими характеристиками тотожна вчинкові. Однак, одиницею аналізу особистості має виступати вільний учинок» (Бех, 2015а, с. 34). Саме вчинок виступає як духовна константа особистості (Бех, 2015а, с. 719).

Зазначимо, що саме це визначення феномена «особистість» і її особливостей, обґрунтування чинників розвитку і підходів до виховання особистості ми використовували у практичній роботі з підлітками в умовах дитячого будинку «Перлинка» (Петрова, 2017с, с. 54).

Створений І. Бехом варіант особистісно орієнтованого підходу до планомірного виховання підростаючої особистості позиціонується як нова

освітньо-виховна філософія. В її межах вихованець із самого початку взаємодії з дорослим повинен усвідомлювати себе як особистість, опановуючи потреби, мотиви, емоції як рушійні сили власної суспільно значущої поведінки (Петрова, 2017с, с. 54).

Основою ефективного виховання є наукове розуміння становлення особистості. Домінувальний орієнтир у вихованні особистості – її комунікативна природа: спілкування є загальнопсихологічною основою виховання особистості (Бех, 2015а, с. 40–69; 247–265).

Дослідник І. Бех зазначає, що джерелом духовного розвитку особистості є феномен «Я». Як психологічний феномен «Я» є результатом виокремлення суб'єктом себе з оточення (Бех, 2025b, с. 285). Його структуру повинні складати вищі життєві смисли, забезпечуючи духовний розвиток і саморозвиток упродовж усього життя. У межах своєї наукової парадигми вчений створив цикл відповідних виховних методів і підходів, спрямованих на підвищення рівня духовно-морального виховання особистості. Становлення і розвиток особистості дитини має відбуватися не як «колективного суб'єкта», а насамперед як індивіда, наділеного своїм неповторним суб'єктним досвідом (Бех, 2025b, с. 285).

Зазначимо, що в інтернатних закладах діти з самого початку (через постійне перебування) поставлені в ситуацію колективного суб'єкта. Тому запропонований І. Бехом підхід має особливе значення при роботі педагогів, яка спрямована на формування особистості дитини-сироти (Петрова, 2017с, с. 54).

Отже, феномен «особистість» у сучасній вітчизняній науці «...ґрунтується на дискурсивному зв'язку морального і духовного розвитку людини...» (Петрова, 2017с, с. 55).

Дослідниця Н. Єфімова зазначає, що виділяють чотири основні складові структури особистості. Перша з них характеризує спрямованість особистості, тобто вибіркове ставлення людини до дійсності. Друга визначає можливості особистості, тобто систему здібностей, яка сприяє успіху людської діяльності.

Третій складник – це характер, тобто стиль поведінки людини в соціальному середовищі. Четвертий – керуючий, іншими словами це людське «Я». «Я» утворюється із самосвідомості особистості, здійснює саморегуляцію, контроль і корекцію діяльності. Як правило, один зі складових елементів домінує (це і визначає психічну діяльність особистості), інші ж виконують опорну роль. Певна увага до проблем особистості пояснюється тим, що становлення людини як соціального суб'єкта відбувається у процесі виконання нею певних ролей, входження до складу певних соціальних груп, формування соціальних зв'язків і взаємодій (Ефимова, 2013, с. 373–378).

Звернемося до узагальнених визначень поняття «становлення», які подані в сучасних тлумачних словниках, енциклопедичних виданнях.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «*становлення*» трактується як філософська категорія, що відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого як момент взаємоперетворення протилежних, а водночас взаємопов'язаних моментів розвитку – виникнення і зникнення; процес виникнення, утворення чого-небудь у сукупності характерних ознак і форм; формування когось, чогось у процесі розвитку (Бусел, 2004, с. 531).

Проте, у філософському словнику зазначено, що *становлення* – це філософська категорія, яка відображає виникнення нового через знищення старого на основі постійної мінливості структур і систем матеріального світу (Шинкарук, 1973, с. 650).

Отже, становлення переважно характеризується укладачами інформаційних літературних джерел – словників – у нерозривному зв'язку з розвитком або формуванням, що зумовлює підміну цих понять одне одним, особливо, якщо мова йде про становлення і розвиток особистості.

Поняття «становлення» є вираженням перетворення можливості на дійсність. Воно являє собою єдність буття й небуття, виникнення і знищення.

У філософії Гегеля категорія «становлення» виступає як форма відображення одного з моментів об'єктивно-реального розвитку, коли нове

явище вже почало існувати, але ще не набуло завершеної форми (Гегель, 1974, с. 496). Специфічне гносеологічне значення категорії «становлення» полягає в тому, що вона дає можливість повніше розкрити механізм утворення нової якості в її генетичному зв'язку зі старою – як рух і розв'язання суперечностей між буттям і небуттям, минулим і майбутнім.

Досліджуючи процес становлення особистості, К. Ушинський виходив з того, що вирішальний вплив на розвиток людини, формування якостей характеру здійснює не спадковість, а зовнішні чинники – середовище та виховання. Причому під вихованням він розумів цілеспрямований процес формування «людини в людині». Він доводив, що людина розвивається у процесі діяльності, а її основним організаційним фактором є виховання (Ушинський, 1983, с. 30).

Заслуговують на увагу погляди В. Бехтерева щодо становлення та розвитку особистості дитини. Вивчаючи питання формування молодшої особистості, вчений серед соціальних факторів особливо виділяв колектив як психолого-педагогічну сторону процесу соціалізації особистості дитини. В основі його концепції формування особистості дитини – теза про взаємозв'язок соціального, трудового, розумового, морального, естетичного та фізичного виховання дитини (Бехтерев, 1991, с. 397).

Дослідник Г. Костюк стверджував: «Розвиток особистості – це історія її становлення як суб'єкта міжособистісних стосунків, пізнання і праці, носія суспільних відносин. Це історія розвитку функціональних можливостей її нервової системи, психічних процесів і властивостей, фізичних, розумових, моральних та інших якостей, її знань почуттів, потреб та інтересів, ідеалів та смаків, світобачення і переконань, трудових умінь і навичок, здібностей до навчання, до засвоєння створеного людством і до творення матеріальних і духовних цінностей» (Костюк, 1989, с. 187). Учений вважав, що індивідуальний розвиток людини – це формування і становлення її не тільки як організму, але й як особистості. Він розкрив співвідношення різних чинників розвитку: внутрішніх і зовнішніх (у тому числі і педагогічних) впливів.

Г. Костюк довів, що розвиток особистості є результатом діалектичної взаємодії середовища, спадковості й активної діяльності людини. При цьому освіта і виховання «допомагають особистості знайти відповідні вимоги суспільства до її власних ідеалів, форм прояву своїх прагнень до самостійності, самоствердження» (Костюк, 1989, с. 55–56). Особливу роль у процесі становлення учня він відводив гуманістичному педагогічному керівництву (Костюк, 1989).

Е. Фромм визначав людське буття як становлення людини, удосконалення її духу. За його переконанням, будь-яка розмова про мораль, ціннісні орієнтації, совість та обов'язок може відбуватися на ґрунті філософського осягнення людини. Між іншим, як справедливо зауважував психолог, слабкість багатьох етичних систем полягає в тому, що вони ігнорують філософську антропологію, залишають без уваги загальні роздуми про людську природу та намагаються протиставити особистості наперед визначені святині, котрі буцімто й дозволяють конструювати людину. У цьому разі філософська антропологія втрачає свою первинність, стає фрагментом етичних роздумів (Фромм, 1997, с. 11; с. 26).

Корінним феноменом особистісного становлення, зазначає О. Кононко, є особистісне буття – об'єктивована в активних за формою й моральних за змістом життєвиявах повнота розгортання дитиною її сутнісних сил, реалізація особистісного потенціалу на рівні індивідуально-вікової «вершини». Субстратом руху особистості у процесі розвитку, інтегроване моделлю розгортання нею свого особистісного буття виступає позиція «Я-у-Світі». Найважливішим чинником особистісного становлення є Я-підструктура, яка тісно пов'язана з поняттям суб'єктивності як внутрішнім поглядом дитини на навколишній світ та саму себе, її творчим ставленням до життя, здатністю діяти самостійно, готовністю до самопокладання відповідальності (Кононко, 2001). Дослідниця вказує, що процес особистісного становлення у дитинстві характеризується поєднанням двох важливих і водночас різноспрямованих

тенденцій – до соціалізації та індивідуалізації, збалансованість яких є гарантом життєвої компетентності особистості (Кононко, 2001).

На думку Т. Титаренко, особистісне зростання є активним процесом становлення, в якому дитина бере на себе доступну її віку міру відповідальності за свою життєдіяльність (спрямованість, організованість, продуктивність), за досягнення бажаних і соціально важливих цілей, зрозумілих їй життєвих завдань, доступних ідеалів, і засвідчує прогресивність змін. Характер і динаміка особистісного зростання визначаються передусім способами організації особистістю, що розвивається, своєї життєдіяльності, різної за формами її активного впливу на середовище й саму себе, виявом індивідуальності, конкретними справами, реальними вчинками (Титаренко, 2013).

Важливу роль у процесі розвитку і становлення особистості І. Бех відводить виховним ситуаціям, які моделюються в межах особистісно орієнтованого виховання, заснованого на творчій спадщині. Дослідник зазначає, що основним шляхом духовного виховання особистості має стати залучення її до світу культури, науки і мистецтва, причетність до інших людей, розуміння винятковості і неповторності кожного. Провідна виховна позиція повинна спрямовуватися на створення такого соціокультурного середовища, яке забезпечило б оптимальні можливості для самовизначення вихованця, його самоствердження, прояву його талантів (Бех, 2002, с. 143–145).

В основу педагогічної концепції дитячого будинку «Перлінка» покладено ідею формування у вихованців готовності до особистісної та соціальної самореалізації. Її завданням, з одного боку, є забезпечення інтегрального результату процесу виховання та розвитку особистості, а з іншого, – соціального досягнення кожною людиною вершин свого індивідуального розвитку (Петрова, 2017с, с. 55).

Науковець І. Бех (2008) стверджує, що «становлення особистості дитини формується шляхом самопізнання, самовизначення й самовиховання» (с. 40–69). Дослідник переконаний, що «.. саме ці процеси дозволяють дитині набути таких якостей, як відповідальність, індивідуальність, громадська активність,

твердість поглядів і переконань, уміння керувати власною поведінкою й діями, обмірковувати свої вчинки й відповідати за них» (с. 40–69). Окрім того, вчений зазначає: «основою ефективного виховання є наукове розуміння становлення особистості». Домінувальний орієнтир у вихованні особистості – її комунікативна природа: спілкування є загально психологічною основою виховання особистості (с. 40–69).

Не можна не погодитися з висновком І. Беха, що розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості. Ціннісну систему людини він розуміє «як складний регулятор людської життєдіяльності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках» (Бех, 2008, с. 240).

Дослідниця С. Михальська зазначає, що особлива роль у становленні особистості дитини відводиться дорослим, які її оточують і організують у повсякденних справах, налаштовують на позитивні вчинки (Михальська, 2014).

Отже, аналіз праць науковців дозволив нам констатувати, що становлення особистості – це процес соціального розвитку дитини, формування її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина. Педагогічні інновації, спрямовані на оптимальний розвиток особистості дитини, мають бути зінтегровані в роботу установ, де утримуються діти-сироти (дитячі будинки, інтернати). Але робота з підлітками має свої особливості: становлення їх особистості певною мірою піддавалося негативному впливу.

Дослідник М. Фіцула зазначає, що на становлення особистості впливає комплекс зовнішніх і внутрішніх факторів, серед яких: спадковість, соціальне середовище, цілеспрямоване виховання. Учений стверджує, що на різних вікових етапах становлення особистості визначають ті чи інші особливості розвитку її самосвідомості, а також самореалізації, творчої активності, соціальної зрілості. У формуванні особистості виділяють декілька підходів, саме тому необхідним є комплексний метод щодо вирішення проблем, які виникають під час цього процесу. Так, психологічний підхід передбачає формування особистості як розвиток (процес) і результат. Педагогічний підхід

передбачає її становлення і формування як цілеспрямоване виховання. Окрім того, він виходить з необхідності виявлення, що і як має бути сформовано в особистості, щоб вона в кінцевому підсумку відповідала соціально зумовленим вимогам, які висуває для неї суспільство (Фіцула, 2002, с. 44–58).

Дослідники Л. Долинська, Н. Максимчук зазначають, що хоча педагогічний і психологічний підходи до формування особистості не є тотожними, але вони, безумовно, становлять нерозривну єдність. Лише цілеспрямоване і планомірне виховання дозволяє розвивати природні задатки, формувати особистість дитини. Існує і ряд факторів, які є важливою і необхідною умовою досягнення ефекту від комплексного впливу на формування особистості дитини – це її активність. Остання може проявлятися у спілкуванні, пізнанні навколишньої дійсності, праці. У першому випадку в індивіда з'являється можливість придбати моральний досвід, у другому стимулюється її інтелектуальний розвиток, у третьому особистість практично і психологічно готується до важливого складника дорослого життя – участі в майбутній трудовій діяльності. Все це є віддзеркаленням процесу становлення особистості дитини як її безпосередньої соціалізації (Долинська, & Максимчук, 2008).

Шляхом теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми дослідження уточнено сутність поняття *«становлення особистості»* як процесу життя особистості в соціумі, в якому вона набуває певних якостей (позитивних чи негативних), усвідомлення свого місця в суспільстві, що поступово засвоюються й усталюються. Становлення особистості відбувається у процесі формування її свідомості, самосвідомості, засвоєння досвіду і певних цінностей суспільства.

Однією з основних парадигм у методиках практично всіх відомих педагогів і психологів (а також їх послідовників) є положення про те, що оптимальним шляхом становлення особистості дитини є її соціалізація (Доннік, 2012, с. 67–68.)

Хоча проблема соціалізації завжди була в центрі уваги філософів,

педагогів, саме остання третина XIX ст. визначається інтенсивністю досліджень у цьому напрямку зарубіжних соціологів і соціальних психологів. Так, автор терміна «соціалізація», американський соціолог Франклін Р. Гіддінгс, у праці «Теорія соціалізації» використав його у значенні, близькому до сучасного, – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда» і «підготовка людського матеріалу до соціального життя» (Giddings, 1897, p. 22).

Французький учений Г. Тард трактує процес соціалізації як включення індивіда в націю, у народ. Соціалізація розуміється ним як «багатобічна одноманітність, до якої йде суспільство» (Тард, 1996, с. 66).

На думку Н. Смелзера, процес формування особистості відбувається на трьох різних стадіях: 1) стадії наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих; 2) ігрової стадії, коли вони усвідомлюють поведінку як виконання ролі; 3) стадії групових ігор, на якій діти навчаються розуміти, що від них очікують групи людей. Окрім того, автор наголошує, що для успішної соціалізації необхідна дія трьох чинників: 1) очікування; 2) зміни поведінки; 3) прагнення відповідати цим очікуванням (Смелзер, 1998, с. 534).

Дослідник А. Петровський стверджував, що розвиток особистості – це закономірна зміна фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції. Учений доводить, що процес соціального розвитку особистості є об'єднанням двох моделей: перша описує фази розвитку особистості при входженні до нової референтної групи, друга – періоди вікового розвитку особистості. (Петровский, 1984, с. 15–30).

Розглядаючи феномен «соціалізація» з точки зору наук про людину, дослідник М. Доннік зазначає, що із точки зору філософії, соціалізація постає як процес освоєння набору програм діяльності та поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції. У культурології соціалізація трактується як процес становлення особистості шляхом формування в індивіда конкретних соціально-історичних властивостей. Науковець стверджує, що соціологи в поняття «соціалізація» включають засвоєння індивідом соціального досвіду, соціальних норм і цінностей і водночас їх активне відтворення індивідом. У

педагогічній науці більшість сучасних вчених визначають поняття «соціалізація» як двосторонній процес засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище і систему соціальних зв'язків (Доннік, 2012, с. 67–75).

Ми погоджуємось із думкою А. Мудрика, що соціалізація характеризує процес становлення особистості та передбачає свідоме засвоєння нею певної системи знань, готових форм і способів соціального життя, ідей, цінностей, норм поведінки, а також вироблення власного стилю життя і набуття соціального досвіду індивідом. У ході свого становлення як особистості індивід поступово стає суб'єктом цілеспрямованого пізнання та перетворення об'єктивної діяльності й самого себе (Мудрик, 2004).

Аналіз тлумачень сутності соціалізації особистості, що існують у концепціях і теоріях соціалізації, свідчить, що сутнісними ознаками соціалізації є такі: процес впливу соціального середовища на індивіда, адаптація до соціальних умов, формування колективістських якостей і передавання культурного досвіду.

Розглядаючи роль соціалізації у процесі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, можна визначити соціалізацію як процес включення вихованця в систему суспільних відносин і формування в нього соціальних якостей, соціокультурного досвіду, трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій. Але ж виховання дитини в умовах дитячого будинку має свої особливості, які зумовлені тим, що виховання підлітків в установі інтернатного типу відбувається без участі багатьох агентів соціалізації (батьки, старші родичі, друзі та знайомі родини, референтна група однолітків в межах соціуму). Вони соціалізуються завдяки процесам комунікації, навчання, виховання, прилучення до культури, що розгортаються в зазначеному закладі освіти. Це накладає на установу, в якій виховуються діти, дуже відповідальні зобов'язання, які не можуть порівнюватися з обов'язками звичайного закладу загальної середньої освіти. До того ж дитячий будинок не тільки замінює вихованцю сім'ю, а й коригує його негативний життєвий досвід, який є

практично у кожного з них. Тому сучасний дитячий будинок має максимально піклуватися про індивідуальні проблеми та потреби конкретної дитини; він повинен стати центром успішної соціалізації дітей-сиріт, їхнього виховання, навчання, соціальної та професійної адаптації. Самореалізація є найкращою особистісною гарантією успішної життєдіяльності вихованця, яка може бути закладена у процесі виховання в установі інтернатного типу. Для того, щоб процес відбувався успішно, треба втілити у систему роботи дитячого будинку такі засади і положення, що допомагають створити оптимальне соціокультурне та морально-духовне оточення, в якому зростає дитина, відбувається становлення та розвиток її особистості (Петрова, 2017с, с. 56).

Ураховуючи вищезазначене, на нашу думку, особистість дитини-підлітка, яка виховується у дитячому будинку, це – особистість з об'єктивним сприйняттям, позитивної «Я-концепцією», здатна до самовиховання, самоосвіти, адекватності та взаємодії із соціумом (Петрова, 2017с).

Подальші дослідження науковців щодо соціально-педагогічних аспектів проблеми сирітства, передусім, стосуються деталізації особливостей становлення особистості дитини-підлітка, їх залежності від умов виховання.

Дослідники Й. Лангмейєр і З. Матейчек (Лангмейєр, & Матейчек, 1984, с. 9) обґрунтовують тенденцію становлення особистості, коли на фоні деприваційного впливу та незнання свого минулого у дитини-підлітка формується відсторонення від завтрашнього дня та неготовність до самостійного життя в соціумі.

Розвиток ідей Й. Лангмейєра і З. Матейчека простежується у вивченні дослідниками таких видів депривації, як-от: сенсорна, емоційна, соціальна, рухова, материнська, фізична, економічна та екзистенційна. Найбільш глибокі зміни у психіці дитини-підлітка викликає психічна депривація, що сприяє появі розгубленості, підвищеної тривожності, споживацької мотивації у спілкуванні, відставання в загальному психічному розвитку та збіднення образу «Я», зниженню самоповаги. При цьому дослідження чинників депривації та її впливу на формування психологічних особливостей підлітка тісно пов'язане із

дослідженням симптомів госпіталізму, що був уперше відкритий Р. Спитцем (Spitz, 1965, с. 9) і відображає тяжкі наслідки негативного впливу середовища як на психічне, так і на фізичне здоров'я особистості в умовах державних виховних інститутів.

Слушною є думка А. Горбушина, який вважає, що специфіка дитячого будинку призводить до формування особливого типу особистості та відрізняється станом соціально-психологічного відчуження від культури, світу, інших людей і самого себе. Дитина відчуває себе покинутою, нікому не потрібною, чужою для всіх, самотньою. Вона не розуміє і не приймає цінності, за якими живуть дорослі, відчуває труднощі у спілкуванні, може проявляти агресію та дратівливість. Ми погоджуємось із А. Горбушиним, який стверджує, що поза сім'єю знизити ці прояви відчуження в інтернатній установі надзвичайно важко (Горбушин, 1993, с. 20).

Результатом досліджень становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку є також висновок В. Мухіної, згідно з яким в інтернатних умовах вихованець не може набути навичок продуктивного спілкування, натомість в нього розвивається пасивність, з'являються прояви агресивності, він водночас домагається уваги і відштовхує її. За таких умов дитина не може висловити свої потреби, не знає як себе поводити, у результаті чого займає стосовно інших негативну позицію. На відміну від дітей із сім'ї, у сиріт, що не знають сімейного виховання, спостерігається психологічне відчуження від людей, що сприяє криміногенній спрямованості їхніх дій (Мухина, 1989, с. 49).

У Законі України «Про освіту» (2017) зазначено, що освіта в Україні ґрунтується на засадах «доступності для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою»; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей; органічного зв'язку зі світовою та національною історією, культурою, традиціями; взаємозв'язку з освітою інших країн; гнучкості та прогностичності

системи освіти; єдності й наступності системи освіти; безперервності й різноманітності освіти (Закон України «Про освіту», 2017, с. 6-8).

Досить доцільним є застосування особистісно орієнтованого підходу до вирішення сучасних проблем у вихованні дітей у програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2008). У цій програмі підкреслено, що метою виховання є формування морально-духовної життєво компетентної особистості (Основні орієнтири, 2008, с. 50). Отже, доцільним є застосування особистісно орієнтованого, компетентнісного, середовищного, аксіологічного та діяльнісного підходів до проблеми становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дозволив уточнити сутність поняття *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»* як процес, спрямований на опанування діяльністю під впливом соціуму, що включає різноманітні форми власної активності дитини-підлітка. У процесі становлення особистості дитини-підлітка відбувається розвиток особистісних якостей і набуття соціального досвіду, формується активність, виробляється власний стиль життя .

Особливого значення у вихованні названого вище континенту школярів, що перебувають у дитячих будинках, набуває особистісно орієнтований підхід, коли в центрі виховного процесу – інтереси дитини, її потреби та можливості (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 141).

На думку І. Беґа (2008), упровадження особистісно орієнтованого підходу сприятиме такому поданню соціальної цінності (ідеї, вимоги, норми), яке викликатиме у вихованця відповідний рефлексивно-емоційний процес. Дослідник зазначає, що «лише за допомогою рефлексивного процесу (мислення, спрямованого на власне «Я») у контексті змісту соціальної цінності їй можна надати особистісного смислу, високої значущості» (с. 125). Особистісно орієнтований підхід ґрунтується на послідовному ставленні педагога до вихованця як до особистості, самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і суб'єкта виховної взаємодії. Це базова ціннісна

орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом (с. 125). Для нас важливим є те, що цей підхід враховує індивідуальні особливості вихованця підліткового віку дитячого будинку, вимагає ставлення до нього як до особистості; сприяє реалізації природного потенціалу дитини як творця самої себе, формуванню системи особистісних цінностей, що відображають її творчу сутність і є запорукою самореалізації, здатності обирати моральні та життєві орієнтири.

Кожен вид діяльності дитини-підлітка дитячого будинку активізує різні напрями її розвитку, тому становлення особистості досягається за умови використання в педагогічному процесі комплексу різних видів діяльності, заснованих на співпраці та взаємодії з однолітками, що зумовлює процес становлення ціннісних орієнтацій.

У Концепції «Школи, дружньої до дитини» зазначається, що середовищний підхід забезпечує комплекс науково-філософських уявлень про те, чим є особистість і середовище, як вони пов'язані між собою. Так, середовище тлумачиться як засіб виховання і технологія опосередкованого управління (через середовище) процесом формування і розвитку особистості дитини (Концепція «Школи, дружньої до дитини», 2014, с. 23–28).

У нашому дослідженні середовищний підхід розглядається як засіб пізнання, розвитку й становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку та є системою взаємодій із середовищем, що водночас перетворюється в засіб діагностики, проектування і продукування виховного результату. Окрім того, середовищний підхід дозволить вирішити проблему становлення особистості дитини-підлітка шляхом досягнення благополуччя вихованця в умовах дитячого будинку.

Компетентнісний підхід до освіти та виховання – оволодіння вихованцями дитячого будинку «життєвими навичками» – основний напрям в оновленому змісті освітнього процесу, шлях щодо підготовки дітей до усвідомленої самотійної праці та життя в соціумі (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 141).

Компетентісний підхід, за І. Бехом, – це спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових компетентностей і життєвих компетенцій особистості. Компетентісний підхід у сучасній освіті має забезпечити вищий рівень компетентності суб'єктів навчання. На думку І. Бека, такий рівень репрезентується сформованістю в суб'єкта наукового поняття «компетентність» як єдності, де наукова орієнтована основа дії визначає логіку її практичного виконання, що полягає в інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем (Бех, 2012а).

Ми погоджуємось із думкою А. Хуторського, який вважає, що компетентісний підхід акцентує увагу на результатах освіти, причому як результат освіти розглядається не сума засвоєної інформації, а здатність людини діяти у різних проблемних ситуаціях (Хуторской, 2003).

Компетентісний підхід є провідною педагогічною категорією, що передбачає ефективне створення певних організаційно-педагогічних умов у педагогічному процесі, які забезпечують формування компетенції вирішувати різноманітні завдання на основі отриманих знань, умінь та навичок дитини-підлітка.

Під поняттям «компетентісний підхід в освіті» О. Пометун розуміє спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток основних базових і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу повинно бути формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості (Пометун, 2004, с. 21–23).

Компетентісний підхід сьогодні активно обговорюється у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. На думку дослідників В. Болотова та В. Сурікова, цей підхід не зводиться до знаннево-орієнтаційного компоненту, а передбачає оволодіння досвідом вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей. Предметне знання при цьому не зникає зі структури освіченості особистості, а виконує підпорядковану, орієнтаційну роль (Болотов,

& Суриков, 2003). Отже, бути компетентним – означає вміти мобілізувати отримані знання і досвід у конкретній життєвій ситуації (Болотов, & Суриков, 2003).

За компетентнісного підходу визначальним фактором виступає не інформованість дитини-підлітка, а вміння розв'язувати проблеми, що виникають у таких ситуаціях, як-от: пізнання та пояснення явищ дійсності; взаємини людей, етичні норми при оцінці власних учинків; практичні дії під час виконання соціальних ролей; правові норми; вибір своєї професії та оцінювання готовності до її здобуття в закладі освіти; у разі необхідності розв'язувати власні проблеми – життєвого самовизначення, вибору стилю та способу життя, способів розв'язання конфліктів.

Отже, специфіка компетентнісного навчання полягає в тому, що в його процесі засвоюються не готові знання, а передусім способи їх отримання. Компетентність як продукт освітньо-виховної діяльності є наслідком саморозвитку та самоорганізації індивідуума, узагальнення його діяльнісного та особистісного досвіду. За компетентнісного підходу освітня діяльність, набуваючи дослідницького характеру, сама стає предметом засвоєння. У її процесі дитина-сирота самостійно визначає послідовність вирішення певного завдання, усвідомлює його характер, оцінює отриманий досвід, контролює ефективність власних дій. Тобто йдеться про оволодіння навичками вирішення життєво важливих проблем (Бех, 2009, с. 5–7).

Компетентнісний підхід акцентує увагу не на поінформованості дитини-підлітка, а на проектування цілей, набуття нею основ особистої культури (Бех, 2009, с. 5–7).

У контексті нашого дослідження компетентнісний підхід спрямовує дитину-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку, на розвиток здатності практично діяти в різних життєвих ситуаціях. Зазначений підхід тісно пов'язаний з особистісно орієнтованим і середовищним підходами, оскільки ґрунтується на особистості дитини-підлітка та може бути реалізованим і

перевіреном тільки у процесі виконання нею певного комплексу дій (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017).

В основі аксіологічного підходу лежить філософська теорія цінностей, і в тому числі в педагогіці, зокрема, в теорії виховання ціннісного ставлення та ціннісної поведінки особистості.

На думку В. Гінецинського, за допомогою аксіологічного підходу можливо дослідити розмаїття систем цінностей, що існують, розробити й обґрунтувати систему методів і методик, що дозволяють урахувувати реальні життєві системи цінностей, науково-методичний інструментарій, який сприяє виявленню регулятивного значення системи цінностей (Гинецинский, 1992, с. 154).

Для нашого дослідження важливим є висновок В. Гінецинського про те, що цінності, які керують поведінкою людини, спричиняють учинок (цінності як мотив) і знаходяться в основі самокерованої поведінки людини (Гинецинский, 1992).

Аксіологічний підхід передбачає, що кожній дитині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей. Особливістю цього підходу є вивчення значущої ролі цінностей у житті людини, механізмів перетворення загальнолюдських, суспільно значущих цінностей у власні, особистісні (Калюжна, 2012).

Педагогічний аспект аксіологічного підходу визначали В. Андрущенко (2004), В. Гриньова (2002), В. Денисенко (2009), Л. Долинська (2008), І. Зязюн (2013), З. Карпенко (1997), О. Киричук (1997), Н. Максимчук (2008), О. Сухомлинська (1996) та ін.

Пристаємо до думки Т. Калюжної, що для виховання в рамках аксіологічного підходу надзвичайно важливим є розуміння того, що світ цінностей – об'єктивний, він являє собою соціокультурну реальність, життя людини і суспільства. Цінності життя стають змістом виховання; виховання вчить покоління, що підростає, вирішувати проблему «як жити». Однак цінності мають і особистісні прояви, ціннісні орієнтації (установки,

переконання, інтереси, прагнення, бажання, наміри). Саме ціннісні орієнтації детермінують ставлення особистості до навколишнього світу і самої себе. Відзначимо, що цінності, за якими живе, творить, виховується, навчається дитина, змінюються (Калюжна, 2012). Сьогодні найвищою цінністю є буття людини, переоцінка ставлення до неї, створення умов для вибору нею правильних ціннісних орієнтирів у житті, загартовування життєвої позиції, що сприятиме потенційній самореалізації, саморозкриттю (Калюжна, 2012).

У своєму дослідженні ми керуємося вказаним вище підходом, який спрямований на закріплення ціннісного ставлення в діяльності та поведінці дитини-підлітка.

Характеризуючи діяльнісний підхід у вихованні, І. Бех зазначає: «Діяльнісний підхід вимагає формування дієвої позиції особистості з метою власного становлення й розвитку, морального і духовного самовдосконалення» (Бех, 2014, с. 25–26). На його думку, «становлення дитини суб'єктом» – це не момент виховання, а його суть. Такий погляд на виховання та місце в ньому феномена «становлення суб'єктивності» дозволяє зробити висновок: діяльнісний підхід у вихованні – це за своєю сутністю суб'єктивно-діяльнісний підхід. Розвиток особистості дитини-підлітка відбувається в діяльності. Він обумовлений тим, що, з одного боку, діяльність у будь-яких видах, формах безпосередньо й опосередковано впливає на зміни у структурі особистості дитини-підлітка, а, з іншого, – дитина-підліток має право обирати ті види і форми діяльності, до яких вона схильна та які задовольняють потреби її особистісного розвитку (Бех, 2014, с. 25–26).

Вважаємо цінною позицію І. Бека, що діяльність дитини-підлітка – це особлива важлива форма активності, у результаті реалізації якої здійснюються перетворення матеріалу, включеного в діяльність (зовнішні предмети, внутрішня реальність), перетворення самої діяльності і перетворення того, хто діє, тобто суб'єкта діяльності. Діяльність передбачає функціональне становлення якостей особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку,

як-от: самостійність, працелюбність, людяність, розсудливість, відповідальність, креативність (Бех, 2014, с. 25–26).

Згідно з нашим дослідженням зміст діяльнісного підходу полягає в тому, що в центрі уваги стоїть не просто діяльність, а спільна діяльність виховання-підлітка дитячого будинку та дорослих щодо реалізації вироблених цілей і завдань.

Виховний процес в аспекті діяльнісного підходу виходить з необхідності проєктування, конструювання і створення ситуації виховної діяльності. Виховні ситуації дозволяють регулювати життєдіяльність дитини в усій її цілісності, різнобічності та грамотності і тим самим створювати умови для становлення особистості дитини-підлітка як суб'єкта різних видів діяльності та своєї життєдіяльності в цілому.

Становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку ґрунтується на певних принципах, а саме: гуманізму, дитиноцентризму, природо- та культуровідповідності, науковості і доступності, системності, неперервності та практичної цілеспрямованості, діяльної опосередкованості у набутті позитивного соціального досвіду, технологізації та превентивності.

Принцип гуманізму підкреслює цінність дитини як особистості, її право на свободу, розвиток і вияв своїх здібностей, реалізація яких не повинна негативно впливати на процес становлення підлітка (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 141). В умовах дитячого будинку результатом педагогічної взаємодії із зазначеним вище контингентом дітей стає створення атмосфери взаємної довіри і діалогічного спілкування.

Керуючись принципом гуманізму у процесі становлення особистості дитини-підлітка мають створюватись умови для гуманізації взаємин між педагогами і вихованцями, поваги до особистості дитини, розуміння її потреб, інтересів, довіри до підлітка, культура міжособистісного спілкування; визначення виховання здорової особистості як провідного напрямку виховної роботи.

Принцип дитиноцентризму передбачає створення оптимальних умов для самоактуалізації кожної дитини. Такий підхід дозволить дитині пізнати себе, розвинути на основі власних здібностей та, ставши дорослим, максимально самореалізуватися; сприятиме задоволенню її фундаментальних потреб (у розумінні, пізнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї) (Кремень, 2009, с. 1–6).

В. Кремень слушно зауважує, що дитиноцентризм в освіті здійснюється на основі розвитку природних здібностей дитини та викликаний необхідністю якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії (Кремень, 2009, с. 1–6).

Урахування *принципів природо- та культуровідповідності* у процесі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку регламентує дотримання вікових психофізіологічних особливостей представників цієї вікової групи та залучення їх до універсальних загальнолюдських цінностей через призму національної культури.

Принцип природовідповідності уможлиблює становлення особистості дитини-сироти в умовах дитячого будинку.

Принцип культуровідповідності передбачає залучення дітей-сиріт до ознайомлення з надбаннями людства і свого народу в різних сферах культури.

Керуючись *принципом науковості і доступності* знань педагоги поєднують наукові знання про особистість дитини-сироти з практичним досвідом, враховуючи особливості різних вікових категорій дітей.

Принцип системності спрямований на системний педагогічний процес становлення особистості дитини в умовах дитячого будинку, що дозволяє включати у зміст виховання різні виховні програми, факультативи, години спілкування підлітка в умовах дитячого будинку, формування природних і соціальних умов та гармонійний і різнобічний розвиток особистості. Зазначений принцип забезпечує гармонійний взаємозв'язок і взаємодію навчання, виховання та соціальний захист, а також процеси соціальної адаптації та реабілітації (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 141).

Принцип технологізації передбачає науково обґрунтовані дії педагога, які здійснюються для організації дій вихованця дитячого будинку зазначеної вище вікової групи, по суті свідчить про оволодіння вчителем і запровадження ним педагогічних технологій. Окрім того, принцип технологізації вимагає наявності у педагогів компетенцій у сфері виховання дитини-підлітка, впровадження виховних, особистісно орієнтованих, здоров'язберезувальних технологій тощо.

У контексті становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку *принцип неперервності та практичної цілеспрямованості* передбачає наступність у реалізації напрямів та етапів цієї роботи на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дитини-підлітка; здійснюється в освітній та позаосвітній діяльності (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 141).

Відповідно до *принципу діяльної опосередкованості в набутті позитивного соціального досвіду* основним засобом засвоєння дитиною-підлітком позитивного соціального досвіду є її активна взаємодія з найближчим оточенням у процесі діяльності.

Принцип превентивності забезпечує профілактику негативних проявів поведінки дитини-сироти, формування знань, умінь і навичок щодо ведення здорового способу життя. Цей принцип реалізується шляхом використання різноманітних форм занять, сучасних методів і технологій навчання й виховання.

Отже, обґрунтовано наукові підходи (особистісно орієнтований, середовищний, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний) і принципи (гуманізму, дитиноцентризму, природовідповідності, культуровідповідності, науковості і доступності, системності, технологізації, неперервності та практичної цілеспрямованості, діяльнісної опосередкованості у набутті позитивного соціального досвіду, превентивності) становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

1.2. Особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»

Сучасна психологія, педагогіка, шкільна практика виходять з того, що найбільш складним періодом розвитку та становлення особистості є підлітковий вік.

У педагогічному словнику підлітковий вік визначається так: «період розвитку дітей від 11–12 до 15–16 років і є перехідним віком, оскільки характеризується поступовим переходом від дитинства до дорослості» (Гончаренко, 1997, с. 290).

Підлітковий вік – кризовий, перехідний, важкий період. Це зумовлено тим, що процес перетворення дитини в дорослого вимагає певної перебудови її внутрішнього світу, а отже, й умов її життя, стосунків з іншими людьми.

Психологи (І. Бех, 2012; І. Булах, 2003; В. Крутецький, 1972; Д. Фельдштейн, 1997 та ін.) вбачають у підлітковому віці дві фази розвитку – позитивну і негативну. Так, негативна фаза характеризується почуттям тривоги, занепокоєності, роздратованості, диспропорцією у психічному і фізичному розвитку, агресивністю тощо. Це період внутрішньої метушні, суперечливих почуттів, абстрактного бунту, меланхолії та зниженої працездатності, протестного характеру поведінки. Позитивна фаза настає поступово, оскільки її прояв можна побачити в почутті єдності з природою, умінні по-новому сприймати мистецтво. З'являється новий світ цінностей, потреба в інтимно-особистісному спілкуванні. Виникає й утверджується почуття дорослості (Вугрич, 2007, с. 6).

В. Сухомлинський називав підлітковий вік другим народженням особистості, оскільки «перший раз народжується жива істота, другий раз – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, яка бачить не тільки оточуючий світ, але й саму себе» (Сухомлинський, 1977, с. 283).

У міру дорослішання у вихованців відбувається ускладнення Я-концепції, що за характером може бути позитивною або негативною, уточнюється образ Я, виникає інтерес до Я-образу інших людей. Розширюючи свою Я-концепцію, підлітки вчаться оцінювати власну соціальну поведінку і соціальну поведінку оточуючих (Harter, 1982).

Підлітковий вік є сенситивним щодо становлення особистості, оскільки для нього є характерними:

- почуття дорослості, в його основі – позиціонування підлітком себе як дорослого. Він претендує, щоб оточуючі ставилися до нього як до рівного, визначали його право мати власну думку. Зазвичай представники цієї вікової групи прагнуть до здійснення самотійних учинків; виявляють потребу в самоствердженні, суспільному визнанні своїх прав і потенційних можливостей з боку дорослих, а також прагнуть до самовираження та самоствердження;

- формування важливих компонентів цілеспрямованості – вольових якостей, як-от: самотійність, здатність до самореалізації (Рахманова, 2016, с. 27–28);

- потреба в інтимно-особистісному спілкуванні зі значущими ровесниками (Булах, 2003, с. 83);

- загальна спрямованість у формуванні моральних і соціальних настановлень особистості. Від того, які основи соціальної орієнтації закладаються на цьому етапі дорослішання, залежать подальші соціальні настановлення особистості (Шапорова, 1996, с. 61–74);

- виявлення соціальної активності, що спрямована на засвоєння певних зразків і цінностей на побудову позитивних відносин з дорослими й однолітками, на формування свідомого ставлення до себе як члена суспільства (Рахманова, 2016, с. 26);

- розвиток самосвідомості, що стає стрижневим особистісним компонентом, структурним ядром нової життєвої позиції підлітка стосовно дорослих та однолітків;

- розвиток ініціативності, що виявляється в потребі вносити в життя щось нове, краще, цікавіше;

- усвідомлення та засвоєння підлітками свого місця в соціальних відносинах і взаємодіях. Цей вік вирізняється розвитком ділових і соціальних якостей, які відповідають мріям щодо майбутнього самоствердження (Рахманова, 2016, с. 27–28).

Одним із важливих чинників, що впливає на становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка», є особливості його організаційно-педагогічного функціонування.

Місія закладу: за період перебування в дитячому будинку досягнення кожною дитиною вершин свого індивідуального розвитку, інноваційного розвитку, що сприяє готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації впродовж всього життя (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 149).

Дитячий будинок «Перлинка» розташований у сприятливій курортній зоні міста на березі моря Одеської області; має необхідну кількість приміщень та обладнання для організації освітнього процесу, проживання й харчування вихованців та забезпечення належних умов для роботи педагогічного персоналу, а також проведення лікувально-профілактичних заходів.

Архітектура будинку сприяє розвитку почуття краси і свободи. Перший і другий поверхи комплексу розділені скляною підлогою, яка розширює простір будови і робить його єдиним (Petrova S, 2018, p. 61).

Загальна площа подвір'я дитячого будинку «Перлинка» складає 0,8 тис. кв.м., на прилеглій території якого розташовані озеленений майданчик, обладнаний для ігор і занять дітей на повітрі, зони Відпочинку для груп, спортивний майданчик, теплиця, альтанка Дружби. Загальна площа будівлі – 5455,3 м.кв, основна площа – 3454,7 м.кв, підсобна площа – 2000,6 м.кв.

Метою діяльності дитячого будинку «Перлинка» є досягнення та підтримка оптимальних умов для розвитку і життєдіяльності вихованців, підготовка їх до самостійного життя у суспільстві.

Досягнення цієї мети реалізовується за допомогою таких завдань:

- виховання громадянина, фахівця, сім'янина;
- фізичний, розумовий і духовний розвиток вихованців;
- здійснення комплексу заходів щодо фізичної та психічної реабілітації вихованців;
- забезпечення повного соціального утримання, соціального обслуговування дітей-сиріт;
- здійснення освітнього процесу за програмою закладу дошкільної освіти (підготовчі групи);
- створення умов для реалізації права вихованців на додаткову освіту та змістовне дозвілля;
- працевлаштування випускників на міні-підприємствах, що належать до закладу освіти;
- створення бази до надання житла випускникам, які будуть працювати на підприємствах, що інтегровані до складу дитячого будинку «Перлинка».

Програма розвитку дитячого будинку «Перлинка» передбачає:

- соціальне обслуговування, фізичну та психологічну реабілітацію;
- освітню діяльність;
- методичну роботу, формування кадрового потенціалу; матеріально-технічної бази, соціального простору;
- підвищення кваліфікації педагогів;
- упровадження інформаційних технологій;
- засоби та ресурси, які необхідні для реалізації програми, їх наявність, шляхи одержання;
- очікувані результати (опис кількісних і якісних характеристик кожного напрямку роботи, критерії оцінювання й контроль за результатами).

Основне завдання дитячого будинку «Перлинка» – допомогти дитині розкрити здібності для самовизначення і саморозвитку, сприяти сходженню дитини до образу дорослої освіченої людини, розкриттю й перетворенню внутрішнього світу вихованця, що призводить до якісних змін у його взаєминах

із самим собою, з іншими людьми, зі своєю й іншими культурами (Дроган, & Петрова, 2017, с. 82).

Керівництво та працівники дитячого будинку розглядають самореалізацію вихованців як необхідну передумову для нормальної життєдіяльності випускника в різних сферах суспільного життя. Самореалізація досягається шляхом розкриття, розвитку та реалізації духовного, творчого потенціалу вихованців, пошуку і винайдення їхнього професійного покликання.

Вихованці дитячого будинку здійснюють самореалізацію у трудовій діяльності (професійне навчання, працевлаштування, професійна кар'єра), навчальній діяльності (визначення власного профілю, індивідуальної освітньої траєкторії), громадському житті, спілкуванні (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 147).

Режим роботи закладу є цілодобовим. Режим дня, розклад занять складені з урахуванням тривалості перебування вихованців у закладі з дотриманнями педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог, затверджені рішенням педагогічної ради закладу та погоджуються з відповідним органом управління освітою і територіальною установою державної санітарно-епідеміологічної служби. Режим роботи і розклад занять забезпечують науково-обґрунтоване співвідношення навчання, праці та відпочинку вихованців.

Групові приміщення для дітей дошкільного віку складаються з ігрової кімнати, спальні на 10 осіб, туалетних кімнат, кімнати для фронтальних логопедичних занять. Кожна група обладнана музичною аудіо-акустичною системою. Інтер'єр групових приміщень естетично оформлений, меблі й обладнання відповідають віковим особливостям дітей.

До організаційної структури дитячого будинку входять:

- дошкільний заклад освіти (забезпечує право вихованців на отримання дошкільної освіти, створює умови для їх фізичного і розумового розвитку та готовності продовжувати освіту);

- початкова школа (забезпечує отримання базових умінь і навичок загальнокультурного, загальнорозвивального характеру);

- основна школа (надає базову середню освіту);
- методичні об'єднання вихователів і вчителів (відділення, центри, проектні групи, що здійснюють наукову, методичну, науково-методичну та навчально-методичну роботу);
- медична служба (здійснює лікування і профілактику, контролює та коригує процеси фізичної реабілітації, оздоровлення вихованців);
- навчально-виробничі майстерні (спеціально оснащені приміщення, що використовуються для трудового навчання, роботи гуртків);
- виробничі підрозділи (застосовуються у процесі трудового навчання і виховання, працевлаштування випускників, фінансової підтримки закладу освіти);
- житловий фонд (використовується для проживання вихованців, випускників, які працюють на міні-підприємствах закладу освіти);
- курси допрофільної та допрофесійної підготовки (надають професійні знання, уміння та навички учням основної школи, які бажають працювати на міні-підприємствах закладу освіти);
- бібліотека (надає інформаційно-освітні послуги, бере участь у проєктній та методичній роботі);
- соціальна й соціально-психологічна служба (здійснює соціальне обслуговування вихованців, вихователів, випускників і зацікавлених представників громадськості, тобто надає соціальні, соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, психосоціальні, психодіагностичні, психокорекційні та психоконсультативні послуги);
- гуртки, секції, клуби (забезпечують додаткову освіту, реалізують освітні та культурно-дозвілєві функції).

Освітня діяльність дитячого будинку «Перлинка» включає освітню програму навчального закладу, навчальний план і план виховної роботи, навчальні програми, допрофільні (елективні) курси та курси професійної підготовки, колективну творчу діяльність, позакласну і позашкільну освіту (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 143).

Самоврядування та самоорганізація вихователів, вихованців передбачають обов'язкове створення легітимних об'єднань, а саме різноманітних колективних і колегіальних формувань (підкувальна, наглядова рада, рада закладу освіти, учнівських лідерів, учнівський парламент тощо; колегіальні органи управління: педагогічна рада, науково-методична рада, адміністративна рада, керівників методичних об'єднань (кафедр, центрів), рада керівників проектних (творчих груп вихователів і учнів тощо) (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 148).

Природне освітлення створюється розсіяними і частково прямими сонячними променями, які надходять через вікна (кожна кімната має не менше 3-х вікон, площа кожного з них – приблизно 4 м²). Для захисту від прямого сонячного проміння в усіх кімнатах використовуються світлі жалюзі. З метою досягнення найкращого денного освітлення стіни і стелю в усіх кабінетах пофарбовано у світлі кольори (білий, блідо-рожевий, беж, блакитний). Штучне освітлення кабінетів створюється за допомогою електричних світильників.

Дизайн і естетичне оформлення приміщення здійснено відповідно до нормативних актів та дотримано в єдиному стилі.

Проектна потужність дитячого будинку «Перлинка» розраховувалась на 80 місць, але протягом 2011–2012 року одне групове приміщення переобладнане під музейний комплекс і бібліотеку. Тому проектна потужність закладу на 01.01.2019 р. становить 70 місць.

З метою формування готовності вихованців дитячого будинку «Перлинка» до особистої та соціальної самореалізації розширено обсяг самостійності вихованців і задоволення їхньої потреби у власному просторі, а саме: проведено перепланування двох групових кімнат на другому поверсі (на виконання п.8.6 «Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (Положення про дитячі будинки, 2012).

Загальне групове приміщення було перебудовано в окремі чотири кімнати, де мають змогу проживати 3-4 дитини окремо. У загальній великій

кімнаті вихованці спілкуються, переглядають телевізійні програми, організовують спільне чаювання.

Описана реконструкція покращила умови життя дітей-сиріт. Після її проведення хлопці та дівчата проживають у різних блоках, що допомагає вирішувати зазначені нижче питання:

1) розширення кола самостійності вихованців, оскільки діти самостійно ведуть господарство в групі, готують сніданки, доглядають за власними речами та слідкують за порядком у кімнатах;

2) на період статевого дозрівання вихованців, у нічний час хлопці та дівчата знаходяться в окремих приміщеннях.

Дитячий будинок «Перлинка» має методичний кабінет, де зосереджено матеріали з досвіду роботи педагогічного колективу, систематизовано дидактичні посібники та методична література, фонотека та відеотека музичних і пізнавальних дисків.

Діє кабінет психологічного розвантаження, кабінети для групової та індивідуальної корекційно-розвивальної й діагностичної роботи оснащені необхідним обладнанням.

Фізкультурно-оздоровчий комплекс має такі складники:

- спортивну і тренажерну зали;
- залу для проведення занять з лікувальної фізкультури;
- аквапарк з масажними душами та водними фонтанами;
- залу для вивчення правил дорожнього руху, обладнану перехрестям із машинами, велосипедами, вулицями;
- залу для катання на роликових ковзанах;
- два тенісних стола;
- більярдний стіл.

Медичний блок включає маніпуляційну кімнату, масажний кабінет, 2 ізолятори, кабінет гідромасажу і хромотерапії для проведення групових та індивідуальних сеансів у комплексі з аромотерапією, фізіотерапевтичний кабінет, обладнаний апаратами аероіонопрофілактики й апаратами, як-от:

«Тонус», УВЧ80-3, тубус-кварц, УЗД 101ф, «Поток-1», «Ампліпульс-5», ультрафіолетового опромінювання «Промінь», «Парафін», для рефлектотерапії (двоканальний) «МІТ-ЕФ2».

Щорічно за підсумками проведення диспансеризації лікар дитячого будинку розробляє індивідуальні програми обстеження та лікувально-оздоровчих заходів для кожного вихованця. Вся інформація щодо підсумків диспансерного обстеження з рекомендаціями лікарів-спеціалістів, планування заходів з оздоровлення та лікування дітей, що виховуються в дитячому будинку, доводиться до відома адміністрації, вихователів, фахівців-співробітників.

У відповідності з ВСН-54-87 і нормами протипожежної безпеки передбачено аварійні виходи, які також використовують для завантаження продуктів. Побутові приміщення є ізольованими від виробничих приміщень. Наявне приміщення для прибирального інвентарю з установленим у ньому краном для забору води. Інвентар для туалетів зберігається окремо від прибирального інвентарю інших приміщень і має сигнальне маркування.

Організація харчування в Дитячому будинку «Перлинка» відбувається на підставі таких документів, як-от: Постанова КМУ від 22.11.2004 № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах»; наказ МОН та МОЗУ від 26.02.2013 № 202/165 (Про затвердження норм харчування, 2004).

Харчовий блок дитячого будинку забезпечений необхідними приміщеннями та технологічним обладнанням і розміщується на цокольному поверсі, має природне та штучне освітлення, природну та приточну вентиляцію.

У дитячому будинку організовано п'ятиразове, а в літній період – шестиразове харчування. Щоденне меню включає обов'язковий збалансований набір продуктів. Перспективне осінньо-зимове та весняно-літнє меню затверджується СЕС Київського району міста Одеси.

Ретельно виконуються санітарно-епідеміологічні норми, дотримуються терміни реалізації продуктів, контролюється якість приготування їжі. У наявності є картотека страв (Дроган, & Петрова, 2017, с. 67).

Поряд з харчоблоком знаходиться приміщення їдальні для дітей шкільного віку.

Зважаючи на те, що вихованці, які потрапляють до дитячого будинку, мають дефіцит уваги, переживають наслідки сенсорної, емоційної та соціальної депривації, характеризуються затримкою психічного і мовного розвитку, емоційними порушеннями різного ступеня важкості, найбільш поширеним у них є порушення поведінки, а саме: гіперактивність, імпульсивність, роздратованість, схильність до агресії. Тому лікар-психіатр здійснює 2–3 рази на рік медикаментозну терапію (неотропи, седативні препарати, біоактивну та вітамінотерапію).

На базі дитячого будинку проводяться заняття з лікувально-фізичної культури, організовані у групах здоров'я, що дозволяє вихованцям отримувати фізичне навантаження відповідно до їх діагнозу. Контролює такі заняття лікар-педіатр спільно з педагогами (один раз на місяць).

За призначенням лікарів-спеціалістів усім дітям без винятку два рази на рік призначається масаж з профілактичною та лікувальною метою. Ефективною є профілактична робота на дошці Євмінова. Результати занять перевіряються фотокомп'ютерним методом, який розроблено центром В. Євмінова. Завдяки виконанню вправ на цьому приладі у вихованця з'являється можливість тренувати м'язи спини і живота, нормалізувати їх тонус (Дроган, & Петрова, 2017, с. 66–67).

Повністю механізованою є пральня: дві сучасні пральні машини, сушильні камери, прасувальний каток і паропраска. Найсучасніша автономна котельня дитячого будинку «Перлинка» обладнана трьома котлами фірми «LAARS» та газорозподільною установкою. Автономна котельня дитячого будинку повністю забезпечує заклад опаленням і гарячою водою.

Соціальне партнерство комунального закладу «Дитячий будинок «Перлинка» припускає можливість участі вихованців і працівників у вирішенні соціальних проблем суспільства. Партнерство із суспільними, громадськими, благодійними організаціями та підприємствами передбачає реалізацію спільних програм і заходів, що дає можливість отримувати спонсорську допомогу, створювати умови до профорієнтації, визначити перспективи для проходження вихованцями виробничої практики з подальшим їх працевлаштуванням.

Однією із форм реалізації програми соціального партнерства є майстер-класи, що проводяться волонтерами. Завдяки проведенню таких заходів вихованці дитячого будинку отримують можливість долучитися до різноманітних ремесел, царин творчої діяльності, кулінарії тощо. Неформальне спілкування з волонтерами сприяє розширенню соціальних зв'язків дітей і допомагає вирішувати одну з їхніх основних проблем – ізоляції.

Однією з форм взаємодії фахівців дитячого будинку «Перлинка» є робота соціально-психологічно-медико-педагогічного консилиуму, мета якого – надання своєчасної спеціалізованої допомоги вихованцям шляхом здійснення комплексності в діагностико-консультативній і корекційно-розвивальній роботі, що забезпечує своєчасне виявлення та кваліфікацію ускладнень дитини.

Соціально-психолого-медико-психологічні консилиуми проводяться відповідно до Положення, затвердженого педагогічною радою дитячого будинку «Перлинка» від 07.03.2009 року, в якому зазначено, що: «консилиум є однією з форм взаємодії спеціалістів Дитячого будинку «Перлинка» для забезпечення соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу вихованців» (О психолого-медико-педагогическом консилиуме, 2000); до складу консилиуму входять: директор – голова консилиуму, старший вихователь, соціальний педагог, практичний психолог, педагог-дефектолог, лікар-педіатр, лікар-психіатр, вихователі, юрист; рекомендації щодо проведення корекційно-розвивальної роботи є обов'язковим для всіх фахівців, які працюють з дітьми.

Основними завданнями соціально-психолого-медико-педагогічного консилиуму є такі:

- виявлення та рання (із перших днів перебування дитини в дитячому будинку) діагностика відхилень (станів декомпенсації);
- профілактика фізичних, інтелектуальних і емоційно-особистісних перевантажень та зривів;
- виявлення резервних можливостей розвитку;
- визначення характеру тривалості й ефективності спеціальної (корекційної) допомоги в межах можливостей закладу освіти;
- підготовка та ведення документації, яка відображає актуальний розвиток дитини, динаміку її стану, рівень шкільної успішності (О психолого-медико-педагогіческом консилиуме, 2000);

Організація роботи соціально-психологічного-медико-педагогічного консилиуму передбачає зазначені нижче напрями:

- обстеження дитини, яке проводиться кожним фахівцем консилиуму індивідуально з урахуванням реального вікового психофізичного навантаження на неї;
- формування маршруту супроводу вихованця на основі результатів обстеження стану його здоров'я, висновків і рекомендацій із урахуванням індивідуальних особливостей дитини;
- рекомендаціями консилиуму можуть бути зміна умов отримання дитиною освіти, звернення до психолого-медико-педагогічної комісії.

Етична позиція учасників соціально-психологічно-медико-педагогічного консилиуму визначається принципом «не нашкодь». Постановка діагнозу, розкриття суперечностей і труднощів розвитку не має завдавати морального збитку дитині, призводити до зниження її самооцінки, руйнувати взаємини з однолітками. Таємниця психолого-педагогічного діагнозу повинна зберігатися між працівниками, інформація про психічну патологію, несприйнятливий статус у колективі не підлягає публічному розголошенню й обговоренню (Дроган, & Петрова, 2017).

Відтак, робота соціально-психолого-медико-психологічних консилиумів дозволяє надавати вихованцям своєчасну допомогу, виявляти можливості та здібності дітей; розробляти план індивідуального розвитку кожного з них, обирати відповідний напрям корекції.

Зазначимо, що для будь-якого вихованця дитячого будинку «Перлинка» розроблено індивідуальний освітній маршрут. Індивідуалізація навчання, виховання та корекція спрямована, насамперед, на подолання невідповідності між рівнем, який вимагають чинні освітні програми, і реальними можливостями кожної дитини.

Індивідуальний освітній маршрут – це персональний шлях реалізації особистісного потенціалу вихованця в навчанні. Робота всіх служб дитячого будинку «Перлинка» є вузькоспеціалізованою. Їхня діяльність базується на принципах інтегрованості та тісного партнерства, що становлять соціально-психолого-медико-педагогічний супровід у закладі та є одним з основних завдань формування готовності дитини до особистісної та соціальної самореалізації випускника дитячого будинку «Перлинка». Робота щодо супроводу дозволяє виявити можливості та здібності вихованця, розробляти план його індивідуального розвитку й обирати відповідний напрям корекції.

Зазначимо, що в певний момент постало питання щодо фіксації результатів роботи консилиумів для подальшої реалізації індивідуального супроводу кожної дитини. Отже, наразі всі вихованці мають індивідуальні маршрути супроводу, які розроблені на засіданнях консилиумів і відбивають роботу всіх служб дитячого будинку «Перлинка». У проектуванні індивідуальних маршрутів беруть участь представники робочої групи соціально-психолого-медико-психологічного супроводу: соціальний педагог, психолог, вихователь, лікар, адміністрація закладу.

Індивідуальний маршрут супроводу вихованця передбачає:

- індивідуально-орієнтовану допомогу дитині в задоволенні первинних базових потреб;

- створення умов для максимально вільної реалізації закладених природою (наслідуваних) інтелектуальних, фізичних, емоційних здібностей, що є характерними для кожного;

- підтримку виховання щодо творчого розвитку, здатності до життєвого самовизначення.

Структура індивідуального освітнього маршруту дитини має такі складники: її соціальний паспорт; первинна діагностика; адаптація до умов дитячого будинку; результати моніторингового дослідження (фізичного, психічного, духовного, соціального здоров'я); проведення консилиумів; визначення домінант і акцентів подальшого розвитку вихованця; програма корекційно-розвивальної роботи.

Активна участь у побудові індивідуального маршруту супроводу, освітньої траєкторії сприяє зростанню у кожного з дітей самоповаги й упевненості у власних силах, вивільняє потенціал пошукової активності та інтелектуальної енергії (Дроган, & Петрова, 2017, с. 81–82).

Вихованці дитячого будинку «Перлінка» мають можливість обирати гуртки за інтересами, а саме:

- інтелектуально пізнавального напрямку: «Країна кмітливості», «Шкільні таємниці», «Комп'ютерна абетка»;

- художньо-естетичного напрямку: «Муза танцю», «Театр – це гра», «У світі чарівних фарб»; індивідуальне навчання гри на музичних інструментах (фортепіано, скрипка, гітара);

- оздоровчо-валеологічного напрямку: «Мистецтво самозахисту», «Швидше вітру», «Літаючий м'яч»;

- морально-етичного напрямку: «Школа ввічливості», «Недільна школа»;

- ремісничо-трудового напрямку: «Чарівна голка», «Глиняне диво», «Дерев'яні візерунки», «Смакота», «Фотомистецтво».

Усе зазначене вище дозволяє нам стверджувати, що дитячий будинок «Перлінка» забезпечує належні умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування; дітей, які опинилися у скрутних життєвих умовах.

Наступним чинником становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка» вважаємо специфіку контингенту учнів.

Слід зазначити, що контингент вихованців дитячого будинку «Перлинка» – діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з неблагополучних сімей. Отже, більшість дітей – соціальні сироти.

Серед вихованців дитячого будинку «Перлинка» є незначний відсоток дітей, які від народження виховуються в будинках дитини. Обмеженість навколишнього предметного і соціального середовища призводить до збіднення конкретно-чуттєвого, соціального досвіду, їх психічної депривації, соціальної тривожності (Канішевська, 2004, с. 38).

Діти-сироти, які потрапили до вказаного вище інтернатного закладу із сімей у результаті загибелі батьків, складають незначний відсоток вихованців. Для них характерними є глибокі психологічні травми внаслідок втрати батьків.

Серед вихованців інтернатних закладів переважають соціальні сироти, батьки яких – п'яниці, наркомани, злочинці, позбавлені батьківських прав. Неблагополучне оточення сформувало в дітей своєрідні спотворені цінності, порушило базову довіру до світу, уявлення про морально-правові норми поведінки (Канішевська, 2004, с. 39). Для цієї групи здобувачів освіти характерними є схильність до розваг, уживання спиртного, схильність до токсикоманії і дромоманії.

На підставі досліджень (В. Вінс, 2003; Л. Галігузова, 1990; І. Дубровіна, 1990; С. Березіна, 2003; Ю. Євдокимова, 2003; Л. Канішевська, 2011а; Б. Кобзар, 1997; І. Лангмейєр, 1984; З. Матейчек, 1984; М. Пескова, 2007; В. Мухіна, 2000; А. Поляничко, 2012; І. Осипов, 2009; А. Прихожан, 1990; Н. Толстих, 1990; Є. Трошихіна, 1997) нами визначено особливості контингенту дітей, що перебувають у закладах інтернатного типу:

1. Для більшості вихованців інтернатних закладів притаманним є деприваційний синдром (материнська, сенсорна, емоційна, соціальна, психічна та ін. депривації) (Канішевська, 2011а, с. 59).

Дослідники І. Ланггейер і З. Матейчек виокремлюють типи депривованої особистості в дітей, які знаходяться в умовах загального утримання, як-от:

- «пригнічений тип», який характеризується апатичністю та пасивністю;
- тип «соціальної провокації», що характеризується контрастними, емоційними проявами, які виникають унаслідок постійного проживання в закритих установах;

- «гіперактивний тип», для якого характерна демонстративна поведінка;
- добре «пристосовані діти», яким притаманна компенсаторна поведінка (Лангмейер, & Матейчек. 1984).

2. Дослідниця Є. Трошихіна визначає індивідуально-типологічні характеристики дітей, які позбавлені батьківського піклування, а саме:

- 1) низька організація інтелектуальної діяльності;
- 2) низька емоційно-вольова саморегуляція;
- 3) підвищена чутливість до відчуття провини, тривога, емоційна неврівноваженість і нестриманість (Трошихина, 1997).

На думку Є. Трошихіної, вихованці дитячих будинків одночасно мають високе прагнення бути не гірше, ніж інші, демонструвати схвалену іншими поведінку, прагнення показати світу себе в найкращому вигляді (Трошихина, 1997, с. 71).

3. Науковець М. Пескова зауважує: у вихованців дитячого будинку значно виявлені специфічні відхилення в розвитку інтелектуальної та мотиваційної сфер психіки, зокрема, у затримках розвитку внутрішнього плану розумових дій, що призводить до наростання труднощів у засвоєнні навчального матеріалу. У них нерозвинена довільність поведінки, здатність до саморегуляції, планування своїх дій. Їхнє мовлення збідніле, такі діти відстають в оволодінні навичками читання, письма, лічби тощо. Усі ці особливості

вихованців призводять до відставання в оволодінні освітніми компетентностями (Пескова, 2007, с. 75).

4. Для більшості дітей інтернатних закладів характерним є високий рівень вираженого страху, порушення сну й емоційного стану, пригнічений емоційний настрій, почуття занепокоєності; агресивність стосовно однолітків і дорослих; недовіра до оточуючих людей, постійне відчуття небезпеки; неконтрольоване ставлення до харчування; схильність до самодеструктивної поведінки, нанесення собі ушкоджень, фізичного болю. Така поведінка повертає дитину в минуле реальне життя, у пережиту ситуацію. Вихованці вважають себе поганими і такими, які заслуговують на біль і негативне ставлення до себе (Притулки, 1998, с. 105–106).

5. Відхилення у спілкуванні з дорослими, переживання власної непотрібності; відчуття самотності; почуття відчаю та безнадійності; схильність уникати прийняття самостійних рішень; пасивне ставлення до життя; зниження потреби в досягненнях; зниження емпатії; орієнтація на пристосування; переважання споживацьких настроїв (Канішевська, 2011а, с. 61–63).

6. Для більшості вихованців дитячих будинків характерними є проблеми зі здоров'ям. Фактично здорових дітей в інтернатних закладах немає, вони мають хронічні захворювання, серед них часто зустрічаються інваліди. Окрім того, у переважної більшості з них спостерігається інтелектуальна недостатність – затримка психічного розвитку. Вихованці дитячого будинку вирізняються схильністю до вживання психоактивних речовин, розгальмування сексуальних ваблень тощо (Petrova, 2018, с. 57–65.)

7. Багатьом дітям, що прибувають до інтернатних закладів, притаманним є небажання брати на себе відповідальність за власні вчинки; недостатній розвиток совісті, честі, добра. У них не сформувалося почуття сорому за власні неправильні вчинки, негідну поведінку (Канішевська, 2004, с. 51).

8. Дослідники (С. Березін, 2003; Ю. Євдокимов, 2003; І. Осипов, 2009 та ін.) стверджують, що поза сім'єю розвиток дитини йде особливим шляхом,

оскільки в неї формуються специфічні риси характеру, поведінки, особистості. Здобувачі освіти дитячого будинку, які виховуються без постійного емоційного контакту з дорослими часто хворіють, відстають у психічному розвитку.

9. Соціалізація дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувається без участі багатьох їх агентів (батьків, старших родичів, друзів і знайомих родини, референтної групи однолітків у межах громади).

На інтернатні закладі покладаються обов'язки щодо подолання труднощів у процесі соціалізації здобувачів освіти. По-перше, це стосується необхідності створення умов для набуття вихованцями соціального та життєвого досвіду. По-друге, подолання інституціоналізованих бар'єрів соціалізації в інтернатному закладі передбачає співробітництво закладу з іншими соціальними інститутами: економічними, культурно-соціальними, суспільно-політичними. Таке співробітництво виявляється в цілеспрямованому залученні дітей до різноманітних громадських процесів, тому кожен має можливість здобувати знання та соціальний і життєвий досвід. По-третє, ефективна соціалізація вихованців неможлива без використання міжособистісних механізмів тривалої взаємодії дитини з авторитетними для неї особистостями: вихователями, вчителями, іншими працівниками закладу (Петрова, & Дроган, 2017, с. 60).

Дослідниця Л. Канішевська називає труднощі соціалізації старших підлітків інтернатних закладів, як-от: труднощі у спілкуванні (спілкування в замкненій групі, неможливість задоволення потреб в емоційному контакті, самоствердженні); брак індивідуального, соціального досвіду; нерозуміння соціальної значущості виконання основних соціальних ролей. Слушною вважаємо думку науковця, що важливими показниками реалізації інтернатними закладами функції подолання труднощів соціалізації є такі: активна життєва позиція вихованця у вирішенні соціальних проблем, виявлення готовності до адекватного прийняття й вирішення соціальних проблем, що виникають; виявлення стійкості до несприятливих соціальних впливів (Канішевська, 2012а, с. 60).

Соціалізація вихованців підліткового та юнацького віку пов'язана з формуванням у них функціональної грамотності, а саме формування умінь спілкуватися, працювати з комп'ютером, інформаційними мережами, дізнатися та відстояти власні права, економічні інтереси. Починаючи з десяти років вихованці за власним бажанням відвідують курси іноземних мов, комп'ютерні «Шаг» та «Сервер», спортивні клуби за межами дитячого будинку. Додатковим механізмом соціалізації є створений у закладі краєзнавчий музей «Річка часу» (Завалевський, Євтушенко та ін., 2017, с. 146).

Отже, розкрито особливості становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»: специфіка організаційно-педагогічного функціонування цього закладу загальної середньої освіти (потужна матеріально-технічна база; дизайн та естетичне оформлення приміщень; створення комфортних умов для проживання, різнобічного розвитку вихованців, здобуття освіти, професійної орієнтації); проведення соціально-психолого-медико-педагогічних консилиумів, що дозволяє: надавати вихованцям своєчасну допомогу, виявляти їхні можливості та здібності; розробляти план індивідуального розвитку кожної дитини та обирати відповідний напрям корекції, що створює сприятливі умови для становлення особистості підлітка.

У той же час ряд чинників, а саме: специфіка контингенту вихованців (соціальне сирітство, педагогічна занедбаність, труднощі соціалізації, деприваційний тип переживання вікової кризи) істотно ускладнюють процес становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

1.3. Діагностика рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу

З метою діагностики рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу було проведено констатувальний етап експерименту, який охоплював 185 вихованців Одеського комунального

навчального закладу «Дитячий будинок «Перлинка» Одеської міської ради Одеської області, Одеського ліцею «Олімпієць» спортивного напрямку Одеської міської ради Одеської області, Андрієво-Іванівської загальноосвітньої школи I–II ступенів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування Одеської області та 35 педагогів інтернатних закладів.

Основними завданнями констатувального етапу експерименту були такі:

- визначення компонентів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку;
- розробка критеріїв і показників становлення дитини-підлітка в умовах дитячого будинку;
- добір діагностичного інструментарію відповідно до проблематики дослідження;
- проведення серії діагностичних процедур, аналіз і узагальнення їхніх результатів;
- виявлення рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо такі визначення критерію: «ознака, на підставі якої створюється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь» (Бусел, 2004, с. 276).

У словнику української мови поняття «показник» визначається як «дані, ознака, доказ, за якими можна судити про розвиток і хід чого-небудь» (Білодід, 1976, с. 10).

До критеріїв сформованості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку відносимо ті ознаки свідомості і поведінки, які формуються в результаті засвоєння знань про соціум та себе в ньому, усвідомлення своєї соціальної й особистісної значущості та знаходять відбиток у власній поведінці.

Отже, визначені критерії для нас виступали ознакою, на підставі якої здійснювалося оцінювання становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, а показники – проявами, властивістю даного явища.

Виходячи з аналізу теоретичних джерел і особливостей процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку нами виділені такі компоненти: *когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий*.

Когнітивний компонент становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку представлений сукупністю знань, що необхідні вихованцю для входження в суспільство та уявленнями індивіда про себе самого та оточуюче довкілля; умінням сприймати ситуації крізь призму інтелектуальних і духовних цінностей; здатністю доходити до суті явищ і бачити їх причинно-наслідкові зв'язки, виокремлювати головне з позиції спрямованості на важливість суспільно значущої діяльності.

Складником *емоційно-ціннісного компоненту* виступає самооцінка як афективна оцінка уявлень особистості про себе. Самооцінка породжує такі підструктурні складники, як-от: самоставлення (тобто позитивне чи негативне ставлення індивіда до себе самого); самоповага, почуття власної цінності; позитивні та негативні переживання, конфліктність емоційних ставлень, внутрішньоособистісна, міжособистісна емоційна чутливість, задоволення собою, взагалі умовами життя тощо.

Емоційно-ціннісний компонент характеризується емоціями, ціннісними орієнтаціями, розвитком соціально цінних та особистісно значущих мотивів до дій; включає в себе самооцінку, цільові настанови, спонукає до співпраці, створює умови для творчої діяльності;

Цей компонент характеризує становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку шляхом усвідомлення нею власної соціальної значущості для суспільства та спонукає вихованця до здійснення певного виду діяльності. До складників названого компоненту відносимо ціннісні орієнтації дитини, та ставлення до себе й оточуючих. Цей компонент включає в себе цільові настанови, спрямовує на постановку цілей та планування, спонукає до співпраці, створює передумови для творчої діяльності.

Названий компонент включає рівень сформованості оцінних суджень і емоційних ставлень до явищ соціальної дійсності, окремих дій і вчинків та припускає наявність системи цілей, цінностей, почуттів, переконань, що визначає соціально-активну позицію особистості.

Діяльнісно-поведінковий компонент визначається як сукупність вмінь та навичок, що дозволяють вирішувати завдання у процесі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; включає комунікативні вміння, здатність використовувати різні механізми формування міжособистісних взаємин підлітків дитячих будинків з вихованцями та вихователями; створення сприятливої емоційної атмосфери, виявлення гнучкості у вирішенні конфліктних ситуацій.

Зазначений компонент визначає орієнтованість дій на соціально схвалювані норми, цінності, судження, переконання, стійкість і самостійність ліній поведінки. Він включає також і комунікативні вміння, здатність використовувати різні механізми формування міжособистісних взаємин підлітків дитячих будинків з вихователями та вихованцями; створювати сприятливу емоційну атмосферу, виявляти гнучкість у вирішенні конфліктних ситуацій.

Для кожного із названих вище компонентів нами обрані критерії, а саме: когнітивного – *«знання про соціальне довкілля і себе як особистості»*; емоційно-ціннісного – *«система ціннісних ставлень особистості»*; діяльнісно-поведінкового – *«дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці»*.

Критерієм когнітивного компонента становлення особистості дитини-підлітка є *«знання про соціальне довкілля і себе як особистості»*. Цей критерій характеризується усвідомленням дитиною-підлітком вимог до себе як члена суспільства, формуванням позитивного емоційного ставлення до виконання соціальних ролей, набуттям та формуванням умінь і навичок практичної діяльності. *Показниками цього критерію є такі:* знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення

особистісної ролі в особистісному та суспільному житті.

До емоційно-ціннісного компоненту становлення особистості дитини-підлітка нами обраний критерій *«система ціннісних ставлень особистості»*. Основою даного критерію є орієнтація на групові цінності та цінності суспільства в цілому, сформованість особистісних цінностей. Наприклад, О. Масюк визначає поняття «ціннісне самоставлення» як ставлення до себе як до цінності – передбачає безумовне прийняття себе, визнання власної значущості (самоцінності), наявність упевненості в собі, адекватної самооцінки й почуття власної гідності. Ціннісне самоставлення позитивно впливає на саморозвиток особистості, її самозбагачення й саморозгортання, на ставлення до оточуючого світу в цілому (Масюк, 2007).

Показниками цього критерію визначено ціннісне ставлення до самого себе, життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки.

Саме за змінами в показниках цього критерію можна оцінити дієвість становлення особистості дитини-підлітка. У контексті нашого дослідження важливими факторами є взаємодія в системі «вихователь – дитина-підліток». Формування здатності підлітка до виховної діяльності здійснюється під впливом педагога. У такий спосіб досягнення основної мети – це перетворення вихованця в суб'єкта такої діяльності.

Отже, ціннісні орієнтації є одним із центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення особи до соціальної діяльності, і в цій якості визначають широку мотивацію її поведінки та суттєво впливають на всі сторони життя і діяльності. Емоційно-ціннісний компонент базується на встановленні психологічного контакту між усіма суб'єктами виховного процесу та домінуванням настанов на взаємодію з вихованцями та вихователями.

Наступним компонентом є *діяльнісно-поведінковий*, критерієм якого обрано *«дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці»*. Показниками цього критерію виступають уміння конструктивної взаємодії з іншими

вихованцями та вихователями; соціальна активність; уміння самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; вміння працювати у групі.

Отже, за змінами в показниках цього критерію можна оцінити досягнення самореалізації, що зумовлює особливу увагу до розвитку самостійності вихованця, таких його якостей як духовність, креативність, активність, ініціативність, критичність мислення, цілеспрямованість, самовизначення та самоздійснення (самореалізація) у складних суспільних процесах. Самореалізація є найкращою особистісною гарантією успішного становлення особистості.

Таблиця 1.1

Компоненти, критерії та показники становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний	Знання про соціальне довкілля і себе як особистості	Знання про норми соціальної поведінки.
		Усвідомлення себе в соціальному середовищі.
		Розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті.
Емоційно-ціннісний	Система ціннісних ставлень особистості	Ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших.
		Сформованість особистісних цінностей
		Бажання самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки.
Діяльнісно-поведінковий	Дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці	Уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями
		Соціальна активність, уміння самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації.
		Уміння працювати у групі.

У ході діагностики рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу було застосовано ряд діагностичних методик і

методів, за допомогою яких вимірювались окремі показники визначених нами критеріїв становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку: експертна оцінка, незакінчене речення, тест «Мій запас міцності» (Маркова, 1996) (додаток А), анкетування, методика «Ціннісні орієнтації» (модифікація М. Рокича за І. Слободянюком) (Карелин, 2007), адаптована методика «Недописаний тезис» Н. Щуркової (Щуркова, 2000а), картки спостереження Е. Лютової, Г. Моніної й Стотта (Айзенк, & Вильсон, 2000); методика Ч. Спілбергера, адаптація Ю. Ханіна (Мирошник, & Нешетна, 2012, с. 45–51), тест А. Маркової (Маркова, 1996) (додаток Б), педагогічне спостереження (додаток В).

Визначення рівня становлення дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм *«знання про соціальне довкілля і себе як особистості»* (знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті) відбувалося за допомогою таких методів, як-от: експертна оцінка, незакінчене речення, тест «Мій запас міцності» (Маркова, 1996) (додаток А), анкетування.

Знання про норми соціальної поведінки підлітків ми оцінювали за допомогою методу експертної оцінки. Так, підліткам було запропоновано оцінити рівень знань про норми соціальної поведінки. У ролі експертів виступали двоє вихователів і двоє підлітків. Ми використовували шестибальну шкалу оцінювання: 1-2 бали – низький рівень; 3-4 бали – середній рівень; 5-6 – високий рівень. Отримані бали підсумовувалися й вираховувався середній бал. Експертна оцінка розраховувалася за поданою нижче формулою, а саме:

$$CK=Q_1R_1+Q_2R_2+ \dots +Q_kR_k,$$

де Q_i – значення, яке надається показнику R_1 (також за експертною оцінкою) як відповідна доля одиниці $Q_1+Q_2+ \dots + Q_k=1$ (Канішевська, 2011b, с. 162).

Результати експертного оцінювання засвідчили, що високий рівень знань про норми соціальної поведінки виявило 45 підлітків (24,3 %); середній – 65 (35,2 %); низький рівень – 75 осіб (40,5 %).

У процесі здійснення констатувального етапу педагогічного експерименту нами було проведено тест «Мій запас міцності» (Маркова, 1996) (див. додаток А). Підлітки оцінювали двадцять п'ять пропозицій. Якщо респондент погоджувався із пропозицією, то оцінював її знаком «+», якщо ні, то знаком «-».

За кількістю набраних «+» визначали рівень сформованості умінь оцінювати соціальну ситуацію кожного учасника експерименту в такий спосіб: високий – від 0 до 5; середній – від 6 до 10; низький – від 21 до 25 (Маркова, 1996).

Результати тестування засвідчили, що 24,3 % підлітків інтернатних закладів уміють оцінювати соціальну ситуацію; 35,2 % вихованців виявляють середній рівень оцінювання соціальної ситуації; 40,5 % підлітків виявили нижче за середній та низький рівні оцінювання соціальної ситуації.

З метою виявлення показників: «усвідомлення себе в соціальному середовищі», «розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті» підліткам було запропоновано продовжити незакінчені речення («Щаслива людина – це та, яка ...», «Більше всього я ціную в людях....») та дати відповіді на запитання анкети.

Наведемо узагальнені дані, отримані нами під час використання методу «Незакінчене речення».

Так, зазначені вище респонденти вважають щасливою таку людину, яка: має гроші, міцну сім'ю, друзів, любов, здоров'я, упевненість у собі; можливість творчої самореалізації; власне житло, люблячих батьків, хорошу роботу, улюблену професію, хобі, здорових дітей, здорових родичів; є коханою тощо.

Більше всього підлітки інтернатних закладів цінують в людині зазначені нижче якості, а саме: людяність, доброту, підприємливість, самостійність, відповідальність, порядність, справедливість, правдивість, гідність тощо.

Респондентам названої вікової групи також було запропоновано відповісти на запитання анкети. Аналіз відповідей вихованців на перше з них

(«Де ви можете найкраще проявити себе і свої здібності?») дозволив констатувати такі результати:

- на уроці – 16,2 % підлітків;
- у громадських справах – 23,2 % вихованців;
- на заняттях гуртка, клубу, секції – 25,4 % підлітків;
- під час проведення дозвілля – 27,0 % вихованців;
- ніде – 8,2 % підлітків.

На запитання : «Як ви думаєте, де вас більше поважають і розуміють?» підлітки дали такі відповіді:

- у дитячому будинку (школі-інтернаті) – 23,2 %;
- у компанії друзів – 27,0 %;
- у гуртку, клубі, секції – 14,7 %;
- ніде – 35,1 %.

Наведемо узагальнені дані щодо рівнів становлення особистості дитини-підлітка за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистості» див. табл.2.2.

Таблиця 1.2

Рівні становлення особистості дитини-підлітка за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистості» (за результатами констатувального етапу експерименту, %)

Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
24,3	35,2	40,5

Дані таблиці 1.2. дозволяють стверджувати, що для більшості підлітків, які виховуються в закладах інтернатного типу характерним є низький рівень становлення особистості за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистості» (40,5 %) респондентів.

Отже, для більшості вихованців інтернатних закладів характерними є фрагментарні знання про норми соціальної поведінки; недостатнє усвідомлення себе в соціальному середовищі; нерозуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті.

Слід зазначити, що 35,2 % дітей інтернатних закладів виявляють середній рівень становлення особистості за названим вище критерієм. Вони вирізняються достатніми знаннями про норми соціальної поведінки; усвідомленням себе в соціальному середовищі; розумінням значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті.

Лише 24,3 % опитаних підлітків виявили високий рівень становлення особистості за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистості». Для них характерними є ґрунтовні знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; глибоке розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті.

Діагностика рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів за критерієм *«система ціннісних ставлень особистості»* (ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення і особистісної саморегуляції, адекватність самооцінки) здійснювалося за допомогою таких методів і методик, як-от: методика *«Ціннісні орієнтації»* (модифікація М. Рокича за І. Слободянюком) (Карелин, 2007), адаптована методика *«Недописаний тезис»* Н. Щуркової (Щуркова, 2000а); тест А. Маркової (Маркова, 1996) (додаток Б), анкети *«Моє ставлення до себе»*, картки спостереження Е. Лютової, Г. Моніної й картки спостереження Стотта (Айзенк, & Вільсон, 2000); методики Ч. Спілбергера, адаптація Ю. Ханіна (Мирошник, & Нешетна, 2012, с. 45–51).

У процесі діагностики рівнів становлення дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів застосовувалася адаптована методика *«Недописаний тезис»* Н. Щуркової (Щуркова, 2000а), у результаті чого було визначено такі домінуючі цінності респондентів – вихованців інтернатних закладів, як-от: цінність себе – 48,6 % опитаних цінність іншого – 29,7 % учасників експерименту. Також було отримані відповіді, що не несуть смислового навантаження – 8,2 % підлітків. Не дало відповіді 13,5 % вихованців.

З метою визначення ціннісного ставлення до себе було використано анкету «Моє ставлення до себе». За результатами аналізу відповідей респондентів, індивідуальних бесід, педагогічного спостереження, отримали такі узагальнені дані: високий рівень сформованості ціннісного ставлення підлітків-вихованців інтернатних закладів до життя виявило 50 учасників експерименту (27,0 %); середній рівень – 65 опитаних (35,1 %); низький рівень – 70 респондентів (37,9 %).

Для виявлення ціннісного ставлення до інших людей підліткам-вихованцям інтернатних закладів було запропоновано пройти тест А. Маркової (Маркова, 1996) (див. додаток Б). Так, діти мали висловити своє ставлення до кожної із двадцяти п'яти думок, поданих у тесті. Якщо вони погоджувалися з певною думкою, то позначали знаком «+», якщо ні, то «-» (Маркова, 1996).

У результаті тестування були отримані зазначені нижче дані:

- 42 підлітка (22,7 %) набрали від 46 до 60 балів: вони виявляють співчуття і вболівання, повагу до іншого, чуйність; для них є характерним стійке ціннісне ставлення до іншого;
- 80 підлітків (43,2 %) набрали від 31 до 45 балів: ця група вихованців характеризується ситуативним ціннісним ставленням до іншого;
- 44 підлітки (23,7 %) набрали від 16 до 30 балів: вони майже не виявляють співчуття й вболівання, повагу, чуйність до іншого; ціннісне ставлення до інших майже не сформоване.
- 19 підлітків (10,4 %) набрали від 0 до 15 балів: вони не співчують і не вболівають за іншого; ціннісне ставлення до іншого в них не сформоване.

Як відомо, загальногуманістичну спрямованість дитини, обрання нею стратегій і стилів поведінки визначають цінності, тому одним із важливих аспектів дослідження було виявлення ціннісних ставлень особистості. Із цією метою нами було використано методику «Ціннісні орієнтації» (модифікація М. Рокича за І. Слободянюком (Карелин, 2007), що дало змогу виявити ієрархію термінальних та інструментальних цінностей. Підліткам було запропоновано проранжувати цінності щодо їх значущості для вихованців.

Згідно із цією методикою цінності, які отримали найвищий бал, характеризують загальну спрямованість особистості. Аналіз результатів ранжування термінальних цінностей дозволяє зробити висновок, що для підлітка-вихованця інтернатного закладу важливими є такі з них, як-от: наявність хороших і вірних друзів та любов (1-й ранг), здоров'я (2-й ранг), активне діяльне життя й упевненість у собі (3-й ранг).

Одночасно ми звертали увагу на цінності, які отримали найнижчий ранг, бо вони також є важливими для характеристики особистості, оскільки вказують на незначущість для неї певних цілей і засобів. Такими виявилися творчість (можливість займатися творчістю) (15 ранг) та пізнання (можливості розширення освіти, інтелектуальний розвиток) (14 ранг).

Із переліку інструментальних цінностей найбільш значущими для підлітків виявилися вихованість, а саме ввічливість, гарні манери (1-й ранг), акуратність (2-й ранг), освіченість (3-й ранг). Досить низький показник виявився щодо вибору респондентами таких цінностей, як-от: відповідальність (14 ранг), ретельність (дисциплінованість) (15 ранг), сміливість у відстоюванні власної думки (уміння приймати обдумані рішення) (16 ранг). На нашу думку, це свідчить про відсутність у значної кількості вихованців інтернатних закладів підліткового віку навичок прийняття рішень і прагнення уникнути відповідальності за власне життя.

Отримані дані свідчать ще й про недостатні вміння опитаних добирати адекватні засоби для досягнення визначених життєвих цілей.

Діагностика рівня сформованості становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу за показником «бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення і особистісної саморегуляції; адекватність самооцінки» відбувалася за допомогою використання карток спостереження Е. Лютової, Г. Моніної й карти спостереження Стотта (Айзенк, & Вільсон, 2000); методики Ч. Спілбергера (в адаптації Ю. Ханіна) (Мирошник, & Нешетник, 2012, с. 45–51).

Таблиця 1.3.

**Результати експертних оцінок за даними карти спостереження
Е. Лютової, Г. Моніної й карти спостереження Стотта**

Методики	Показники	високий рівень	середній рівень	низький рівень
КН Стотта	1 – НД	16,2 %	36,1 %	47,7 %
	2 – О	18,9 %	34,1 %	47,0 %
	3 – ТВ	21,6 %	35,2 %	43,2 %
	4 – НД	23,8 %	36,7 %	39,5 %
	5 – ТД	35,2 %	41,6 %	23,2 %
	6 – А	16,2 %	32,4 %	51,4 %
	7 – КД	15,1 %	33,5 %	51,4 %
КН Лютова Моніна	агресивність	41,0%	-	59,0%
	гіперактивність	55,0%	-	45,0%
	імпульсивність	18,0%	48,0%	34,0%

За результатами діагностики щодо ставлення до життя, людей і до себе (НД) 16,2 % вихованців інтернатних закладів комфортно почувають себе в нових ситуаціях, із новими людьми; 36,1 % респондентів відчують певний дискомфорт у нових ситуаціях, із новими людьми, однак таке відчуття переважно залежить від конкретних обставин. Так, 47,7 % підлітків виявляють сильно виражену недовіру до людей і ситуацій, демонструють відчуття дискомфорту, що дуже гостро проявляється в нових ситуаціях, із новими людьми.

Наступний показник – О – репрезентує міжособистісні стосунки. Як свідчать дані констатувального етапу експерименту, 18,9 % вихованців не схильні виявляти апатію, знижений настрій, спади активності й енергії. Слід зазначити, що 34,1 % підлітків виявляють схильність до прояву перепадів активності, зміни настрою. У деяких випадках можлива наявність схильності до роздратування й фізичного виснаження. Зазначимо, що 47,0 % підлітків-вихованців інтернатних закладів мають захисну установку стосовно контактів з

будь-якими людьми, проявляють неприйняття почуття любові, що проявляється до них. Отже, у поведінці більшості респондентів виявляється невміння будувати суспільно значущі взаємини із однолітками, вчителями та вихователями.

Оцінюючи результати діагностики за показником ТВ (тривожність за прийняття дорослими й інтерес з їхнього боку), ми з'ясували, що 21,6 % дітей не виявляють стурбованості й невпевненості щодо любові й зацікавленості стосовно них з боку дорослих; 35,2 % вихованців помітно стурбовані й невпевнені в любові й зацікавленості ними дорослими; 43,2 % опитаних українців стурбовані й невпевнені, що дорослі їх приймають і люблять.

Дані таблиці 1.3. щодо показника НД (неприйняття дорослих) дозволяють нам стверджувати, що 23,8 % підлітків не схильні проявляти різні форми неприйняття дорослих; 36,7 % опитаних схильні до помітного прояву різних форм неприйняття дорослих, у більшості випадків – це неприйняття конкретної особи; 39,5 % респондентів виявляють неприйняття дорослих, що може виражатись у відкритій ворожості й асоціальній поведінці.

Аналіз результатів щодо показника ТД (тривога за прийняття однолітками) уможлиблює висновок про те, що 35,2 % вихованців не проявляють занепокоєння й невпевнені в тому, що однолітки їх не люблять і не цікавляться ними; 41,6 % дітей схильні до прояву занепокоєння й невпевнені щодо любові й зацікавленості однолітків; 23,2 % опитаних виявляють значну стурбованість й невпевненість щодо любові й зацікавленості з боку однолітків.

Як свідчать дані дослідження (показник А – недолік соціальної нормативності), 16,2 % підлітків не схильні до його прояву; 32,4 % респондентів виявляють недолік соціальної нормативності, для них є характерними відсутність старань сподобатися дорослим, байдужність і відсутність зацікавленості в добрих стосунках з дорослими; 51,4 % учасників експерименту виявляють недолік соціальної нормативності, можливо, як форму прагнення до незалежності, прояву відсутності моральної педантичності в

дрібницях, у деяких випадках вважають, що дорослі втручаються в їхні справи, не маючи на це права.

Аналізуючи результати експертних оцінок за показником КД (конфліктність з однолітками), зазначимо, що 15,1 % вихованців інтернатних закладів не виявляють ревнивого суперництва або відкритої ворожнечі у ставленні до однолітків; 33,5 % опитаних виявляють певне ревниве суперництво стосовно однолітків; 51,4 % підлітків виявляють відкриту ворожнечу у стосунках з іншими дітьми їхнього віку.

Задля виявлення в зазначеного вище контингенту учасників експерименту здатності оцінювати свої можливості було використано методику Ч. Спілбергера, адаптовану Ю. Ханіним (Мирошник, & Нешетна, 2012, с. 45–51).

За інструкцією вихованці мали прочитати кожен із двадцяти пропозицій. Потім респонденти в лівому стовпчику ранжували ці пропозиції залежно від їхньої привабливості, якими вони хотіли би володіти (Я – ідеальне). У правому стовпчику підлітки ранжували ці якості стосовно самих себе (Я – реальне).

Далі нами було вираховано коефіцієнт, що відображає рівень самооцінки. Згідно з методикою Ч. Спілбергера, адаптованою Ю. Ханіним (Мирошник, & Нешетна, 2012, с. 45–51), розрахунок здійснювався так: чим більше числовий показник коефіцієнту був наближений до одиниці, тим вищою вважалась самооцінка, і навпаки. Отже, адекватній самооцінці, за такою методикою, відповідає коефіцієнт від 0,4 до 0,6.

За результатами тестування виявлено, що 45 учасників експерименту (24,4 %) мають завищену самооцінку; 60 (32,4 %) – адекватну самооцінку; 40 вихованців (21,6 %) – занижену самооцінку; 40 респондентів (21,6 %) – низьку самооцінку.

Наведемо дані щодо рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів за критерієм *«система ціннісних ставлень особистості»* (ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість

особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовираження й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки).

Таблиця 1.4.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» (у %)

Показники критерію	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших	24,9	39,2	35,9
Сформованість особистісних цінностей	21,0	35,6	43,4
Бажання самовдосконалення, самопізнання, самовираження й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки	32,4	35,7	31,9
Середнє значення (у %)	26,1	36,8	37,1

Дані таблиці 1.4. дозволяють стверджувати, що більшість підлітків-вихованців інтернатних закладів (37,1 %) виявили низький рівень становлення особистості за критерієм «система ціннісних ставлень особистості». Ці діти не виявляють ціннісного ставлення до себе, до життя, до інших. У них не сформовані особистісні цінності. Названий вище контингент респондентів не виявляє бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації. Для цих учасників експерименту характерною є занадто завищена або занижена самооцінка.

Середній рівень становлення особистості за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» виявили 36,8 % підлітків-вихованців інтернатних закладів. Вони продемонстрували недостатньо сформовані як ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших, так і особистісні цінності, ситуативне бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації. Як правило, для опитаних цього рівня є характерною адекватна чи занижена самооцінка.

Лише 26,1 % підлітків, що знаходяться в інтернатних закладах, показали високий рівень становлення особистості. Для них є характерним ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших. У цих вихованців сформовані особистісні цінності. Вони виявили бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; продемонстрували адекватну самооцінку.

Діагностика рівнів становлення особистості підлітка-вихованця інтернатного закладу за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; уміння працювати в групі) здійснювалося за допомогою експертної оцінки, педагогічного спостереження (див. додаток В).

В експертній оцінці взяли участь чотири експерти: двоє вихователів, двоє підлітків. Оцінювання здійснювалося за шестибальною шкалою, як-от: 1–2 бали – низький рівень, 3–4 бали – середній рівень; 5–6 балів – високий рівень. Отримані бали підсумовувалися й вираховувався середній бал.

Задля визначення результатів експертної оцінки використовували подану нижче формулу:

$$CK=Q1R1+Q2R2+ \dots + QkRk,$$

де Q_i – значення, яке надається показнику R_1 (також за експертною оцінкою) як відповідна доля одиниці $Q_1+Q_2+ \dots + Q_k=1$ (Канішевська, 2011b, с. 162).

Вивчення рівня становлення підлітка-вихованця інтернатного закладу за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» передбачало також залучення вихователів інтернатних закладів, які виступали в ролі експертів.

З метою фіксації результатів спостережень нами було розроблено картку педагогічних спостережень (додаток В), підсумовуючи результати яких ураховували зазначені нижче закономірності, а саме: якщо думки всіх експертів збігалися, робили висновок про справжню наявність тієї чи іншої якості; якщо

збігалися думки половини експертів, вважали, що такі показники сформовані частково; за умови розходження оцінок експертів проводили додаткове вивчення рівня сформованості діагностованих показників.

Подаємо узагальнені дані щодо рівнів становлення підлітка-вихованця інтернатного закладу за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; уміння працювати у групі) в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (у %)

Показник критерію	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями	21,6	36,8	41,6
Соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації	22,2	37,3	40,5
Уміння працювати у групі	25,9	36,8	37,3
Середнє значення (у %)	23,2	37,0	39,8

Аналіз таблиці 1.5 дозволяє констатувати, що значний відсоток підлітків-вихованців інтернатних закладів виявили низький рівень становлення особистості (39,8 %) за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці». Ці учасники експерименту не вміють конструктивно взаємодіяти з іншими вихованцями та вихователями; не виявляють соціальну активність, не бажають самовдосконалюватися та взаємодіяти.

Середній рівень становлення особистості підлітка в умовах інтернатних закладів виявили 37,0 % респондентів. Вони не завжди здатні до конструктивної взаємодії з іншими вихованцями і вихователями; ситуативно

виявляють соціальну активність, не завжди виявляють вміння самовдосконалення, самопізнання, самовизначення; у більшості випадків виявляють вміння працювати в групі.

Високий рівень становлення особистості в умовах інтернатного закладів виявили 23,2 % вихованців. Цей контингент учасників експерименту завжди виявляє вміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальну активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; уміння працювати в групі.

За результатами діагностики, відповідно до виділених критеріїв і показників, було визначено три групи підлітків-вихованців інтернатних закладів (високий, середній, низький), залежно від рівня становлення особистості (див. табл. 1.6.).

Статистичні дані щодо рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів подаємо в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів (у %)

Рівні	Критерії			Середнє значення
	Знання про соціальне довкілля і себе як особистості	Система ціннісних ставлень особистості	Дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці	
Високий	24,3	26,1	23,2	24,6
Середній	35,2	36,8	37,0	36,3
Низький	40,5	37,1	39,8	39,1

Для підлітків-вихованців інтернатних закладів, яких зараховано до високого рівня становлення особистості, характерними є ґрунтовні знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; глибоке розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному

житті; ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформовані особистісні цінності; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення та особистісної самореалізації; адекватна самооцінка.

Діти, яким притаманний цей рівень становлення особистості, завжди виявляють уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальну активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення і особистісної реалізації; вміння працювати в групі. Кількість таких підлітків становила 24,6 %.

Респонденти, які виявили середній рівень становлення особистості демонструють достатні знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та соціальному житті; недостатньо сформоване ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; недостатньо сформовані особистісні цінності; ситуативне бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної саморегуляції; адекватну або занижену самооцінку. Вони не завжди здатні до конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; ситуативно виявляють соціальну активність; не завжди виявляють уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення; у більшості випадків виявляють уміння працювати в групі. Серед досліджуваних підлітків-вихованців інтернатних закладів таких було виявлено 36,3 %.

Низький рівень становлення особистості продемонстрували учасники експерименту із фрагментарними знаннями про норми соціальної поведінки та недостатнім усвідомленням себе в соціальному середовищі. Вони не розуміють значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті. Ці підлітки не виявляють ціннісного ставлення до себе, до життя, до інших, бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації. Для них характерною є занадто завищена або занижена самооцінка. Зазначений контингент опитаних не вміє конструктивно взаємодіяти з іншими вихованцями та вихователями; не виявляє соціальну

активність, не бажає самовдосконалюватися, взаємодіяти. Таких підлітків – 39,1 %.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що значний відсоток вихованців інтернатних закладів мають низький рівень становлення особистості – 39,1 %; середній рівень – 36,3 %; високий рівень – 24,6 % учасників експерименту.

З метою визначення стану обізнаності педагогів інтернатних закладів щодо застосування ефективних форм і методів становлення особистості підлітка, їм було запропоновано відповісти на такі запитання анкети:

1. Які форми і методи становлення особистості дитини-підлітка Ви використовуєте у практиці своєї роботи?

2. Назвіть труднощі, з якими Ви стикаєтеся під час виховання підлітків інтернатних закладів?

3. Якими сучасними методиками Ви хотіли б оволодіти задля ефективного становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів? (див. додаток Д).

Аналіз результатів анкетування дозволив нам з'ясувати, що 12 (34,3 %) педагогів інтернатних закладів назвали сукупність форм становлення особистості дитини-підлітка, які вони використовують у практиці своєї роботи, серед них домінують такі: тематичні заняття, години спілкування, екскурсії, фестивалі, конкурси, свята, трудові десанти, гуртки, клуби, студії, казкотерапія, спартакіади тощо. Усе це свідчить про володіння педагогами формами становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу.

Значна кількість респондентів – 19 (54,3 %) – назвали не більше трьох форм, серед яких домінують зазначені нижче, як-от: години спілкування, гуртки, клуби, свята, трудові десанти тощо. Це свідчить про недостатню обізнаність учасників експерименту щодо застосування форм становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу.

Варто вказати, що 4 (11,4 %) педагогів інтернатних закладів не змогли дати відповідь на це запитання, що свідчить про їх непідготовленість до розв'язання цієї проблеми.

У результаті анкетування з'ясовано, що 13 (37,1 %) опитаних назвали сукупність методів становлення особистості дитини-підлітка, серед яких наявні такі: умовляння, переконання, приклад, роз'яснення, бесіда, дискусія, привчання, суспільна думка, заохочення, педагогічна вимога, вправи, гра, метод проєктів, створення виховних ситуацій, соціально-педагогічний тренінг. Отже, ці педагоги обізнані з методами становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу.

Зазначимо, що 19 (54,3 %) педагогів назвали не більше трьох методів, серед яких були бесіда, приклад, переконання, дискусії, заохочення, метод проєктів, вправління, гра. Отже, ці респонденти недостатньо володіють методами становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу.

Результати дослідження свідчать, що 3 (8,6 %) педагоги назвали лише по одному методу становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу, а саме бесіду, розповідь, переконання. Це свідчить про їхню необізнаність щодо розв'язання цієї проблеми.

Доцільно зауважити, що співробітники інтернатних закладів назвали ряд труднощів, з якими вони стикаються під час виховання підлітків, серед яких мають місце такі:

- негативний вплив Інтернету, ЗМІ, які пропагують аморальність, насилля, жорстокість, злочинність тощо (20,0 %);
- особливість контингенту вихованців (більшість вихованців інтернатних закладів – соціально занедбані діти, соціальні сироти) (17,1 %);
- незадовільний стан здоров'я підлітків-вихованців інтернатних закладів (17,1 %);
- криза підліткового віку (17,1 %);

– значні труднощі щодо використання ефективних форм і методів становлення особистості підлітків в умовах інтернатного закладу (14,3 %);

– відсутність методичних рекомендацій, методичних посібників з проблеми становлення особистості вихованця зазначеного вікового періоду в умовах закладів інтернатного типу (11,5 %).

Не дали відповідь на це на запитання анкети 2,9 % учасників експерименту.

Результати анкетування дозволили з'ясувати, що педагоги виявили бажання оволодіти сучасними методиками становлення особистості підлітка в умовах інтернатного закладу, як-от: арт-педагогічними (20,0 %), особистісно орієнтовними (17,1 %), корекційними (17,1 %), ігровими (14,3 %), воркшопами (14,3 %), методикою колективної творчої справи (11,5 %), тренінгами особистісної взаємодії (5,7 %). Більшість педагогів інтернатних закладів виявляють зацікавленість в оволодінні арт-методиками; особистісно орієнтованими та корекційними методиками. Частина вихователів виявляють інтерес до ігрових методик і методики колективної творчої справи.

З метою визначення здібностей педагогів інтернатних закладів до творчого саморозвитку було застосовано методику І. Нікішиної (додаток Е).

Педагогам було запропоновано висловити своє ставлення до кожної з п'ятнадцяти думок тесту за допомогою п'ятибальної шкали (5 балів – дане твердження повністю відповідає дійсності; 4 бали – скоріше відповідає, ніж ні; 3 бали – і так, і ні; 2 бали – скоріше не відповідає; 1 бал – не відповідає).

У результаті тестування було отримано такі дані:

– 20 (57,1 %) опитаних набрали від 55 до 75 балів, що свідчить про їхні здібності до активного саморозвитку;

– 13 (37,2 %) педагогів набрали від 36 до 56 балів: у них відсутня стала система саморозвитку, орієнтація на розвиток залежить від різних умов;

– 2 (5,7 %) респондентів набрали від 15 до 30 балів, що свідчить про зупинений саморозвиток.

Отже, більшість педагогів інтернатних закладів виявляють здібності до активного саморозвитку.

Аналіз та узагальнення результатів констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність посилення уваги до питань становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; розроблення структурно-функціональної моделі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Виходячи із тверджень науковців І. Носса та Н. Васіної (Носс, & Васина, 2004, с. 202) моделювання виступає методом наукового пізнання світу й може визначатися представленням об'єкта через модель, за допомогою якої можливо отримати інформацію про нього. Модель визначається відображенням фактів, речей, представленням певної галузі знань у спрощеному, більш наочному вигляді. Отже, «моделювання дає змогу наочно уявити об'єкт, проникнути в його глибину, розпізнати складові елементи й описати важливі теоретичні питання досліджуваної проблеми взагалі» (Федорчук, 2011, с. 298).

Метод моделювання дає можливість досліднику логічно вибудувати послідовні дії; на основі обґрунтованих положень створити конструкцію, що відображає сутність системи чи процесу та механізми їх функціонування, розкрити динаміку взаємозв'язку складників та виявити шляхи оптимізувального впливу на процес формування певного явища (Прохоров, 1993).

Гіпотезою передбачено, що ефективність становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку підвищиться за таких умов, як-от: розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; змістового і методичного забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлинка»;

Це дозволило нам розробити модель становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку (Рис. 3.1).

Цільовий блок моделі передбачає мету – становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Концептуальний блок моделі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку включає такі елементи:

- *компоненти*: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий;
- *підходи*: особистісно орієнтований, середовищний, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний;
- *принципи*: гуманізму, дитиноцентризму, системності, природо- та культуровідповідності, превентивності, технологізації.

Організаційно-педагогічними умовами становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку є: розробка та впровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; змістове та методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; створення здоров'язберезувального середовища в дитячому будинку «Перлинка».

Діагностичний блок моделі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку включає зазначені нижче елементи:

- *критерії*: знання про соціальне довкілля і себе як особистості; система ціннісних ставлень особистості; дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці;
- *показники*: знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті; ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення, самореалізації; адекватність самооцінки; уміння конструктивної взаємодії з вихованцями та вихователями; соціальна активність,

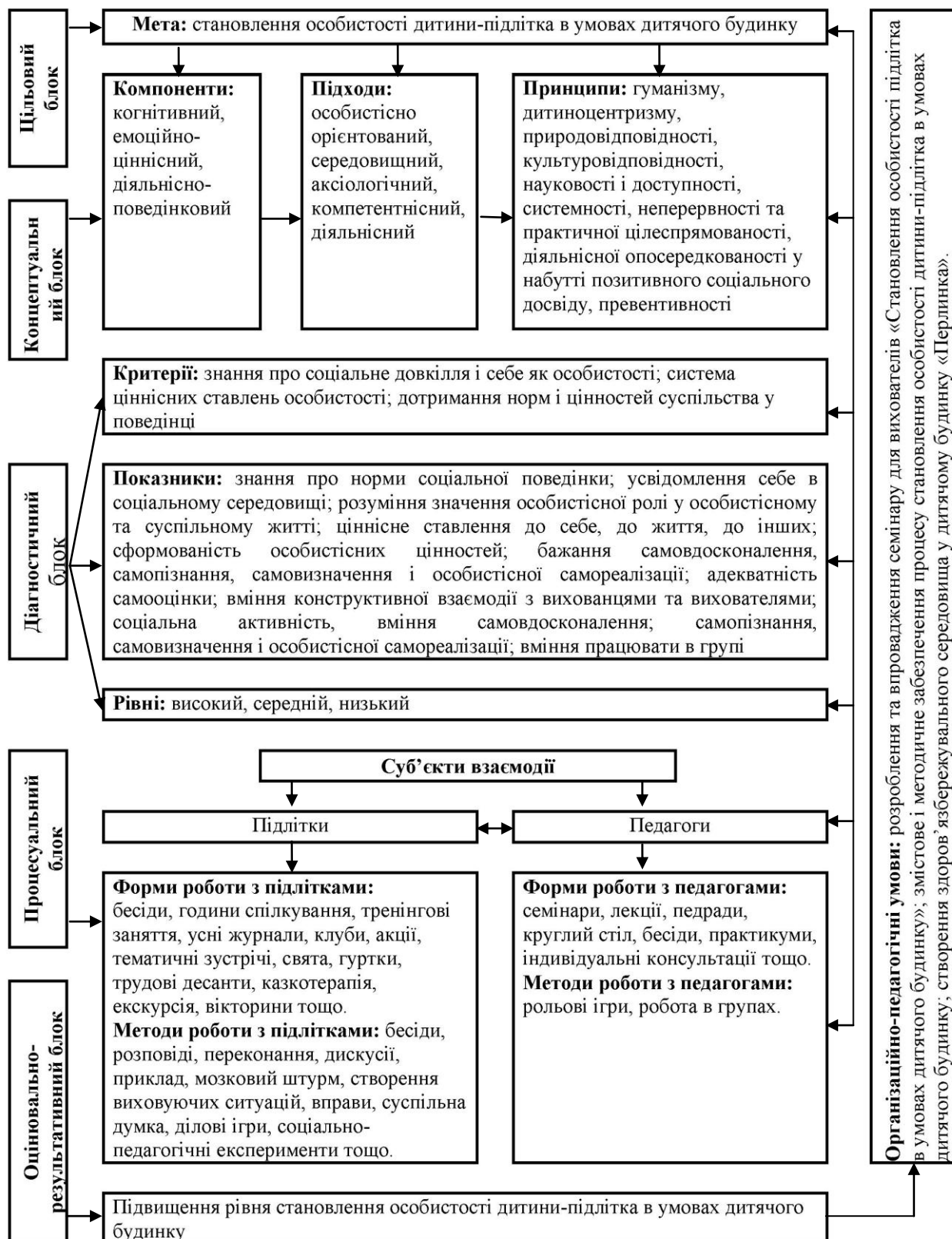

Рис. 3.1. Модель становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку

уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення і самореалізації; вміння працювати в групі;

– *рівні*: високий, середній, низький.

Процесуальний блок моделі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку включає в себе такі елементи:

– *форми роботи з підлітками*: тематичні заняття, вікторини, свята, конкурси творчих робіт, спартакіади, екскурсії, екскурсії-розвідки, фестивалі, трудові десанти, гуртки, клуб «Військова гідність», дайв-клуб «Океан», музей слави, форум-театр, казкотерапія, студії, презентації тощо;

– *методи роботи з підлітками*: умовляння, переконання, роз'яснення, приклад, бесіда, дискусія, доручення, вправи, створення виховних ситуацій, метод проєктів, рольові та імітаційні ігри тощо;

– *форми роботи з педагогами*: семінар, лекція, круглий стіл, педрада, бесіда, індивідуальні консультації;

– *методи роботи з педагогами*: рольові ігри, робота в групах.

Цільовий блок моделі містить *мету* – підвищення рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Розроблена модель становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку має суттєве значення для теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку.

Аналіз і узагальнення результатів дослідження засвідчили необхідність посилення уваги до розроблення й експериментальної перевірки моделі та організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку.

Висновки до розділу 1

Шляхом теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми дослідження уточнено сутність понять *«становлення особистості»*, *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»*.

Поняття *«становлення особистості»* розглядаємо як процес життя особистості у соціумі, в якому вона набуває певних якостей (позитивних чи негативних), усвідомлення свого місця в суспільстві, що поступово засвоюються й усталюються. Становлення особистості відбувається у процесі формування її свідомості, самосвідомості, засвоєння досвіду і певних цінностей суспільства.

Поняття *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»* трактуємо як процес, який спрямований на опанування діяльністю під впливом соціуму, що включає різноманітні форми власної активності дитини-підлітка. У процесі становлення особистості дитини-підлітка відбувається розвиток особистісних якостей і набуття соціального досвіду, формується активність, виробляється власний стиль життя.

Обґрунтовано наукові підходи щодо становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку (особистісно орієнтований, середовищний, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний), *принципи* (гуманізму, дитиноцентризму, природовідповідності, культуровідповідності, науковості і доступності, системності, неперервності та практичної цілеспрямованості, діяльнісної опосередкованості в набутті позитивного соціального досвіду, превентивності).

Визначено особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка». Доведено, що цей процес вимагає врахування двох груп чинників.

До першої групи чинників, що позитивно впливають на становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка», віднесли

специфіку організаційно-педагогічного функціонування цього закладу загальної середньої освіти, як-то: потужна матеріально-технічна база; дизайн та естетичне оформлення приміщень; створення комфортних умов для проживання, різнобічного розвитку вихованців, здобуття освіти, професійної орієнтації; проведення соціально-психолого-медико-педагогічних консилиумів, що дозволяє надавати вихованцям своєчасну допомогу, виявляти їхні можливості та здібності; розробляти план індивідуального розвитку кожної дитини та обирати відповідний напрям корекції.

Друга група чинників значно ускладнює процес становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку. До них відносяться: специфіка контингенту вихованців, соціальне сирітство, педагогічна занедбаність, труднощі соціалізації, деприваційний тип переживання вікової кризи.

Встановлено основні структурні компоненти становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку: *когнітивний* – становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку – представлений сукупністю знань, що необхідні вихованцю для входження в суспільство та уявленнями індивіда про себе самого й оточуюче довкілля; умінням сприймати ситуації крізь призму інтелектуальних і духовних цінностей; здатністю доходити до суті явищ і бачити їх причинно-наслідкові зв'язки, виокремлювати головне з позиції спрямованості на важливість суспільно значущої діяльності; *емоційно-ціннісний* компонент, що характеризується емоціями, ціннісними орієнтаціями, розвитком соціально цінних та особистісно значущих мотивів до дій; включає в себе самооцінку, цільові настанови, спонукає до співпраці, створює умови для творчої діяльності; *діяльнісно-поведінковий* – сукупність вмінь та навичок, що дозволяють вирішувати завдання у процесі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; включає комунікативні вміння, здатність використовувати різні механізми формування міжособистісних взаємин підлітків дитячих будинків з вихованцями та вихователями; створення сприятливої емоційної атмосфери, виявлення гнучкості у вирішенні конфліктних ситуацій.

Розроблено критерії та відповідні показники становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку: *«знання про соціальне довкілля і себе як особистості»* (знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті); *«система ціннісних ставлень особистості»* (ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки); *«дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці»* (уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; уміння працювати у групі).

Виявлення рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатного закладу здійснювалася у процесі констатувального етапу експерименту. Для їх виявлення нами дібрано комплекс діагностичних методів і методик, як-от: експертна оцінка, анкетування, незакінчені речення, тест «Мій запас міцності», методика «Ціннісні орієнтації» (модифікація М. Рокича за І. Слободянюком), адаптована методика «Недописаний тезис» (Н. Щуркової), картки спостереження Е. Лютової, Г. Моніної й Д. Стотта; методика Ч. Спілбергера (адаптована Ю. Ханіним), тест А. Маркової, картка педагогічних спостережень.

Одержані в ході констатувального етапу експерименту дані дозволили виявити рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку: високий, середній, низький.

Діагностика рівнів становлення особистості зазначеного вище контингенту вихованців в умовах дитячого будинку засвідчила, що більшість підлітків виявили низький рівень становлення особистості – 39,1 %; середній рівень – 36,3 %; високий рівень – 24,6 % вихованців.

Установлено, що більшість педагогів виявляють недостатню обізнаність щодо використання ефективних форм і методів становлення особистості дитини в умовах інтернатного закладу.

Розроблено модель становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, яка містить такі складники: цільовий блок, що включає мету – становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку; концептуальний блок (компоненти, підходи, принципи становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку); діагностичний блок (критерії, показники, рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку); процесуальний блок (форми і методи роботи з підлітками; форми і методи роботи з педагогами); оцінювально-результативний блок, що включає результат – підвищення рівня становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Аналіз і узагальнення результатів констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність теоретичного обґрунтування й експериментальної перевірки моделі та організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку; реалізації моделі становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора (Петрова, С., 2011a; Петрова, С., 2011b; Петрова, С., 2013a; Петрова, С., & Колісниченко, Ю., 2013b; Петрова, С., & Грязнова, О., 2013c; Петрова, С., 2013f; Петрова, С., 2016c; Петрова, С., 2016d; Петрова, С., 2016e; Петрова, С., 2016f; Дроган, О., & Петрова, С., 2017a; Петрова, С., 2017b; Петрова, С., 2017c; Петрова, С., 2017g; Petrova, S., 2018).

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА, ЩО ПЕРЕБУВАЄ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

2.1. Розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»

Становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку визначається комплексом організаційно-педагогічних умов.

Теоретичний аналіз наукових джерел дав змогу уточнити, що організаційні умови визначають побудову структури виховної системи, організацію життєдіяльності вихованців, педагогічного колективу; педагогічні умови забезпечують створення сприятливого виховного середовища; психолого-педагогічний супровід спрямований на встановлення та підтримку позитивного психологічного клімату й гуманістичних, суб'єкт-суб'єктних взаємин між усіма учасниками освітнього процесу.

Отже, під організаційно-педагогічними умовами розуміємо сукупність взаємопов'язаних обставин, які забезпечуються на управлінському рівні для досягнення запланованої мети та стосуються управління педагогами, їхньою професійною діяльністю, а також дітьми-підлітками та їхньою діяльністю. Організаційно-педагогічні умови можуть стосуватися ресурсів, науково-методичного забезпечення та моніторингу здійснюваного педагогічного процесу.

Визначаючи організаційно-педагогічні умови, спроможні забезпечити становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого

будинку, зважали на те, що їх реалізація має становити певний комплекс, де кожна організаційно-педагогічна умова має слугувати підґрунтям для наступної, тобто знаходитись у тісному взаємозв'язку (Яцеленко, 2016, с. 112).

Однією з організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку є *розробка й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»*.

Виокремлення такої організаційно-педагогічної умови зумовлене провідною роллю вихователя у становленні особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку. Вихователь дитячого будинку має бути патріотом України, щиро любити дітей, володіти професійними знаннями і вміннями, бути майстром своєї справи, ерудованим, критично мислячим, чуйним, добрим, емпатійним; відповідальним, цілеспрямованим, справедливим, урівноваженим, чесним; принциповим, благородним; виявляти педагогічний такт, педагогічний оптимізм, педагогічну творчість; бути позитивним прикладом для вихованців.

Робота вихователя дитячого будинку є багатофункціональною, оскільки в його функціональні обов'язки входять: організація життєдіяльності дітей; створення атмосфери психологічного комфорту вихованців; координація впливів інших педагогів; виконання адміністративних функцій (керує групою дітей; відповідає за правила внутрішнього розпорядку, координує їхню діяльність, забезпечує їх безпеку й охорону здоров'я) (Канішевська, 2011а, с. 180); здійснює керування дітьми під час самопідготовки; сприяє створенню дружнього дитячого колективу.

Дослідник І. Бех зазначає, що важливою стороною професійної діяльності вчителя виступає поглиблене самопізнання, співвідношення своїх особистісних особливостей з вимогою гуманістичної орієнтації в педагогічній взаємодії (Бех, 2003, с. 85).

З метою забезпечення системної роботи щодо самоосвіти вихователі дитячого будинку «Перлінка» складали індивідуальне портфоліо, що включало:

- опрацювання нормативно-законодавчої бази з питань охорони дитинства;
- аналіз періодичних видань, методичної літератури, річний план самоосвіти за індивідуальною темою;
- записи щодо участі в освітній роботі дитячого будинку, доповіді на педагогічних радах і консилиумах;
- дані щодо освоєння інноваційних технологій та методик;
- опис власного педагогічного досвіду;
- відомості щодо проходження атестації та навчання на курсах підвищення кваліфікації.

Реалізацію організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах інтернатного закладу ми розпочали з організації цілеспрямованої роботи з вихователями дитячого будинку «Перлинка» з метою надання їм необхідних знань з теорії і методики становлення особистості вихованця в названих вище умовах.

Нами розроблено семінар для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку», завданнями якого були такі:

- поглибити знання вихователів щодо особливостей становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»;
- актуалізувати проблему становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку;
- оволодіти методикою діагностування рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку;
- поглибити знання вихователів про здоров'язберезувальні технології; ознайомити педагогів з основними завданнями, порядком підготовки і проведення соціально-психолого-медико-психологічного консилиуму із розробленою системою соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу особистості кожного вихованця;
- ознайомити вихователів дитячого будинку з розробленими авторськими програмами: адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому

будинку «Перлінка»; громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку; їх трудового виховання та професійного самовизначення; економічної соціалізації вихованців дитячого будинку «Перлінка»;

- поглибити знання вихователів щодо активних форм роботи з підлітками-вихованцями дитячого будинку;

- залучити педагогів дитячого будинку до обговорення питань музейної педагогіки як одного з чинників становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку.

Перше заняття семінару – круглий стіл «Особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлінка», метою якого було визначити чинники, які впливають на становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку; розробити завдання дитячого будинку «Перлінка» щодо становлення особистості дитини-підлітка.

У ході обговорення чинників, які впливають на становлення особистості вихованця зазначеного віку в умовах дитячого будинку, акцентували увагу на особливостях підліткового віку. Особливу увагу звернули на переживання вікової кризи та характеристики трьох фаз підліткової кризи, а саме:

- негативна або передкритична: фаза руйнування стереотипів, розпаду структур, звичок;

- кульмінаційна фаза; посткритична:

- фаза формування нових структур, створення нових відносин (Саморяд, 2011, с. 93–94).

Було розглянуто основні характеристики підліткового віку, а саме: нестійка емоційна сфера, некерованість емоцій і настроїв; освоєння нових форм поведінки та взаємин з людьми на основі необхідності «завоювання» прихильності й поваги однолітків; здатність до теоретичних міркувань й самоаналізу; виявлення вибіркового ставлення до навчальних предметів; ствердження власної самостійності та індивідуальності; схильність до ризику (Саморяд, 2011, с. 94).

Також групами педагогів було заздалегідь підготовлено презентації щодо основних характеристик реакцій підліткового віку:

- 1 група педагогів – реакція емансипації;
- 2 група – реакція захоплення (хобі-реакція);
- 3 група – реакція групування з однолітками;
- 4 група – реакції, зумовлені сексуальними потягами;
- 5 група педагогів – реакції, зумовлені формуванням самосвідомості.

Наведемо деякі приклади. Так, характеризуючи реакцію, зумовлену сексуальними потягами, вихователі дитячого будинку зазначили, що в підлітковому віці провідна роль у формуванні цих реакцій належить підвищеному, але водночас недиференційованому статевому потягові (Саморяд, 2011, с. 94). Для цієї вікової групи характерними є міркування на сексуальні теми, сексуальні фантазії, захоплення літературою або перегляд фільмів та Інтернет-сайтів, де є еротичні сцени.

Характеризуючи реакцію захоплення (хобі-реакцію) педагоги акцентували увагу на тому, що для багатьох підлітків такі реакції є засобом досягнення престижу в середовищі однолітків. Часто реакція захоплення набуває перебільшеної форми та займає весь вільний час дитини. Отже, підліток перестає приділяти увагу навчанню, заводить сумнівні знайомства, починає брехати.

Серед чинників, що значно ускладнюють процес становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, було названо специфіку контингенту вихованців, оскільки переважна їх більшість – соціальні сироти, «важкі» діти, яким притаманні: деприваційний синдром; акцентуації, неврози, неврастенії; вербальні і невербальні прояви агресії; відсутність мотивації до навчання й особистісного зростання; підвищена вразливість, конфліктність; антисуспільні форми поведінки; домінування негативних потреб і відповідних проявів поведінки; схильність до вживання психоактивних речовин; схильність до бродяжництва, крадіжок, вимагання; відсутність конструктивних

комунікативних навичок; поведінкових моральних, соціокультурних норм (Саморяд, 2011, с. 91–92).

На цьому ж занятті відбувся обмін думками з проблеми «Пошук умов усунення негативних чинників, що впливають на процес становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку «Перлінка».

У кінці засідання круглого столу педагоги розробили основні завдання дитячого будинку «Перлінка» щодо становлення особистості дитини-підлітка. Наведемо їх основний зміст:

- створення комфортних умов для проживання, різнобічного розвитку, здобуття освіти, професійної орієнтації вихованців дитячого будинку «Перлінка»;
- установлення довірливих стосунків із вихованцями;
- створення здоров'язберезувального середовища в дитячому будинку «Перлінка»;
- регулярне проведення соціально-психолого-медико-педагогічних консиліумів, що дозволить виявити характер прояву порушень розвитку пізнавальної, емоційно-вольової сфери, поведінки вихованців;
- розроблення плану індивідуального розвитку кожної дитини;
- подолання можливих бар'єрів у спілкуванні;
- залучення підлітків до різних видів соціально цінної діяльності; створення ситуації успіху;
- посилення взаємодії дитячого будинку із закладами позашкільної освіти, громадськими організаціями, соціальними партнерами з питань громадянського та патріотичного виховання;
- виховання громадянської відповідальності, любові та поваги до Батьківщини;
- формування в дітей ціннісного ставлення до праці; набуття ними компетенцій, необхідних для здійснення професійного вибору;
- організація змістовного дозвілля підлітків-вихованців дитячого будинку;
- формування вмінь знаходити конструктивні способи вирішення конфліктів.

Наступне заняття «Діагностика рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку» (практикум) мало на меті: схарактеризувати критерії та показники становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; ознайомити вихователів цього закладу освіти з методикою діагностики рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку.

На початку заняття педагогів дитячого будинку було ознайомлено з критеріями і показниками становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку. Далі вихователям було запропоновано комплекс методів і методик діагностики рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку (експертна оцінка, незакінчене речення, тест «Мій запас міцності» (Маркова, 1996) (додаток А.), анкетування, методика «Ціннісні орієнтації» (модифікація М. Рокича за І. Слободянюком) (Карелін, 2007), адаптована методика «Недописаний тезис» Н. Щуркової (Щуркова, 2000а); картки спостереження Е. Лютової, Г. Моніної й Скотта (Айзенк, & Вільсон, 2000); методика Ч. Спілбергера, адаптована Ю. Ханіним (Мирошник, & Нешетна, 2012, с. 45–51); тест А. Маркової (Маркова, 1996) (додаток Б.), педагогічне спостереження (додаток В).

У ході проведення заняття педагогам дитячого будинку надавалися індивідуальні консультації з питань діагностування рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку.

Метою педагогічної ради «Формування здорового образу життя та зміцнення здоров'я вихованців дитячого будинку «Перлинка» було поглибити знання педагогів названого вище закладу освіти про здоров'язбережувальні технології; обговорити програму «Здоров'я заради себе»; розкрити основні завдання; визначити порядок підготовки і проведення консиліуму, а також з'ясувати склад і обов'язки членів соціально-психолого-медико-педагогічного консиліуму.

На початку засідання педагогічної ради було визначено фактори, які негативно впливають на становлення особистості дитини-підлітка та здоров'я, а

саме:

- недостатня рухова активність дітей;
- неповне дотримання фізіолого-гігієнічних вимог до організації освітнього процесу;
- недосконалість навчальних програм і методик організації здоров'язбережувальної діяльності в закладі;
- недостатній рівень професійної компетентності педагогічних працівників у питаннях здоров'язбереження.

Вихователів було поінформовано про здоров'язбережувальні технології (навчання здоров'я, оздоровчі технології, екологічні технології забезпечення життєдіяльності та виховання культури здоров'я) (Свириденко, 2012, с. 13).

Разом із педагогами дитячого будинку «Перлінка» було обговорено розроблену нами програму «Здоров'я заради себе», схарактеризовано основні завдання програми (див. підрозділ 2.3), також було визначено напрями роботи за програмою, серед яких було виділено такі: проведення просвітницької роботи з підлітками; організація фізичної оздоровчої роботи та медичного обслуговування; профілактична робота; раціональне харчування (Дроган, & Петрова, 2017, с. 62–63).

Педагогам дитячого будинку «Перлінка» було повідомлено основну мету діяльності соціально-психолого-медико-педагогічного консилиуму – надання своєчасної спеціалізованої допомоги вихованцям шляхом здійснення комплексності в діагностико-консультативній і корекційно-розвивальній роботі, яка забезпечує своєчасне виявлення і кваліфікацію ускладнень дитини.

Основними завданнями соціально-психолого-медико-педагогічного консилиуму є:

- виявлення і рання діагностика відхилень у розвитку дитини;
- профілактика фізичних, інтелектуальних та емоційно-особистісних перевантажень і невдач;
- визначення характеру, тривалості й ефективності проведеної корекції та реабілітації;

- виявлення потенційних можливостей розвитку;
- підготовка та ведення документації, що відбиває актуальний розвиток вихованця, динаміку його стану, рівень шкільної успішності» (О психолого-медико-педагогическом консилиуме, 2000).

На засіданні педагогічної ради було визначено особливості роботи консилиуму, а саме:

- періодичність проведення засідань (раз у два місяці або за запитом провідних фахівців);
- на період підготовки консилиуму дитині призначається провідний спеціаліст (декілька спеціалістів), який здійснює корекційну роботу, що дозволяє відстежити динаміку розвитку вихованця;
- на засіданні консилиуму провідний фахівець, а також усі фахівці, які беруть участь в обстеженні та корекційній роботі з дитиною, надають висновки про неї та відповідні рекомендації. Колективний висновок консилиуму містить узагальнену характеристику психофізіологічного розвитку вихованця (без зазначення діагнозу) і програми корекційної допомоги (О психолого-медико-педагогическом консилиуме, 2000).

На цьому ж засіданні педагогічної ради було схарактеризовано склад та обов'язки членів соціально-психолого-медико-педагогічного консилиуму (СПМПК). Отже, до його складу мають входити старший вихователь (секретар), лікар-психіатр, лікар педіатр, практичний психолог, соціальний педагог, учитель-логопед.

Наведемо приклад розподілу обов'язків членів СПМПК. Так, практичний психолог веде спостереження за вихованцями й аналізує психічний стан дитини; здійснює спостереження й аналізує відносини педагога і вихованців; оформлює аналітичну інформацію та своєчасно подає матеріали секретарю; надає рекомендації щодо психологічного супроводу дітей. Соціальний педагог здійснює спостереження й аналіз статусу дитини у групі однолітків; оформлює аналітичну інформацію і своєчасно подає матеріали секретарю; подає інформацію про соціальний статус дитини до прибуття в дитячий будинок;

аналізує міжособистісні відносини в колективі дорослих і дітей; надає рекомендації щодо поліпшення міжособистісних відносин в колективі (Дроган,& Петрова, 2017, с. 94–95).

Не залишилися поза увагою фахівців й орієнтовані питання для засідання соціально-психолого-медико-психолого-педагогічного консилиуму. У результаті спільного обговорення були названі такі:

- затвердження плану роботи консилиуму;
 - складання комплексної карти обстеження вихованців;
 - результати адаптації новоприбулих дітей;
 - адаптація та підготовка першокласників до умов навчання у навчально-виховному комплексі «Гармонія» (м. Одеса);
 - результати соціально-психолого-медико-педагогічного моніторингу;
 - результати готовності до шкільного навчання;
 - динаміка мовного розвитку вихованців;
 - результати діагностики індивідуально-типологічних особливостей і структурних інтелектуальних характеристик вихованців дитячого будинку «Перлинка»;
 - результати діагностики міжособистісних відносин у групах вихованців;
 - результати адаптації вихованців до навчання в основній школі;
- порушення опорно-рухового апарату (сколіози, плоскостопість) (Дроган,& Петрова, 2017).

Наступне заняття «Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід вихованця» (практикум) (О психолого-медико-педагогическом консилиуме, 2000).

У процесі проведення наступного заняття «Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід вихованця» (практикум) (О психолого-медико-педагогическом консилиуме, 2000) нами було зазначено, що для реалізації підготовки вихованців дитячого будинку «Перлинка» до особистісної та соціальної реалізації створено систему соціально-психолого-медико-

педагогічного супроводу особистості кожного вихованця, яка забезпечує зміцнення їхнього фізичного і психічного здоров'я.

У ході практикуму було визначено основні напрями роботи з вихованцями, а саме: профілактика та корекція відхилень в інтелектуальному і психічному розвитку; сприяння повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі; створення умов для формування в них мотивації до самовдосконалення і саморозвитку; розвиток і корекція когнітивної сфери; виховання почуттів і формування міжособистісних стосунків; психокорекція проявів тривожності, агресивності, імпульсивності, невпевненої поведінки.

Під час заняття його учасники з'ясували головні завдання соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу, як-от:

- єдність вимог усіх фахівців-працівників дитячого будинку;
- установлення добрих взаємин дитини з дорослими;
- проведення профілактичних заходів щодо зміцнення фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я;
- реалізація внутрішнього потенціалу кожного вихованця засобами додаткової освіти та виховання;
- визначення ефективності соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу (моніторингове дослідження) (Дроган,& Петрова, 2017, с. 96).

Особливу увагу педагоги дитячого будинку звертали на те, що з метою реалізації завдань соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу психолог дитячого будинку має вести систематичну роботу щодо виявлення проблем і труднощів вихованців, упроваджувати комплекс психокорекційних, психотерапевтичних і розвивальних заходів відповідно до вікових та індивідуально-типологічних особливостей дітей.

Педагоги дитячого будинку разом із психологом мають складати схематичні формулювання проблем щодо конкретної поведінки вихованців, які демонструють причинно-наслідкові зв'язки (замкнені кола) небажаної, несприятливої поведінки дітей. Створення схематичного наочного матеріалу

допоможе вихователям побачити «критичні події», які спричинили таку поведінку вихованців і встановити причинно-наслідкові зв'язки, що буде сприяти розумінню проблеми і визначенню нагальної потреби дитини (Дроган,& Петрова, 2017, с. 97).

Нами було зазначено, що основні теми консультацій пов'язані з проблемою порушення емоційної регуляції у дітей-сиріт; проблемою початку статевого дозрівання; технологією формування цінності здоров'я і психологічного благополуччя.

Програма адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка» передбачає:

- виявлення особистісних і адаптаційних особливостей кожного вихованця;
- розроблення індивідуальних програм адаптації для кожної новоприбулої дитини;
- розроблення рекомендацій щодо організації та здійснення ефективного соціально-медико-психолого-педагогічного супроводу новоприбулих вихованців (О психолого-медико-педагогическом консилиуме, 2000);
- організація консультативної та інформаційно-просвітницької роботи з педагогічним колективом (Дроган,& Петрова, 2017, с. 97).

Метою практикуму «Інтерактивні форми виховання» було поглибити знання вихователів дитячого будинку про активні форми роботи з підлітками.

На початку заняття увагу педагогів було зосереджено на проблемі створення комфортних умов для самореалізації вихованців дитячого будинку відповідно до їхніх потенційних можливостей та інтересів шляхом упровадження інтерактивних форм і методів виховання.

Після короткого інформаційного повідомлення про інтерактивні форми виховання, було проведено «акваріум». Із цією метою вихователів було об'єднано у дві групи. Кожна група отримала завдання. Так, перша група мала вибрати із запропонованого переліку традиційні форми виховання. Наведемо перелік запропонованих форм виховання: бесіда, класні години, «відкрита

трибуна», дискусія, дебати, тренінг, ділова гра, анкетування, гра-подорож, «мозковий штурм», «майстерня», експедиція, «ток-шоу», практикум, «ажурна пилка», трудова акція, прес-конференція, «акваріум» (Серган, 2011, с. 15). Друга група педагогів мала обрати із перелічених вище форм інтерактивні. За результатами групової роботи педагогів інтернатного закладу було обговорено питання «Які основні переваги інтерактивного виховання?»

На цьому ж занятті відбувся «Теоретичний аукціон». На окремих аркушах було написано назви визначення інтерактивних форм виховної роботи. Педагогам, що працюють у дитячому будинку, необхідно було підібрати до них відповідні терміни.

Наведемо декілька прикладів:

1. Обмін думками всередині групи (Дискусія).
2. Обмін думками між фракціями, які дотримуються протилежних поглядів, метою якого є вироблення загальних положень.(Дебати).
3. Заняття, на якому наводяться цікаві факти стосовно певної теми, що потім складають основу для подальшого обміну запитаннями й відповідями (Брифінг).
4. Форма групової роботи, що розвиває навички співпраці та знаходження компромісу (Тренінг) (Серган, 2011, с. 15).

Наступний етап заняття передбачав обмін досвідом. Педагоги дитячого будинку розповідали, які інтерактивні форми виховання вони використовують у своїй роботі.

У ході проведення третього (лекційного) заняття на тему «Змістове та методичне забезпечення процесу становлення дитини-підлітка в умовах дитячого будинку» педагогів інтернатного закладу було ознайомлено з розробленими нами авторськими програмами, а саме:

- адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлинка»;
- громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку;

- економічної соціалізації вихованців дитячого будинку;
- трудового виховання та професійного самовизначення підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлинка» (зміст програм розкрито у підрозділі в додатках Ж, З, К, Л).

На цьому ж занятті було передбачено проведення індивідуальних консультацій з педагогами дитячого будинку щодо роботи з експериментальними матеріалами.

Метою педагогічної ради «Виховний потенціал музейної педагогіки» (з виїзними майстер-класами) було залучення педагогічного колективу до обговорення питань музейної педагогіки як одного з чинників становлення особистості дитини-підлітка; допомогти вихователям дитячого будинку оволодіти методами музейної педагогіки. За формою проведення це заняття визначаємо як лекцію-дискусію.

Зміст пропонованої педагогічної ради є багатоетапним та включає п'ять модулів. Так, перший модуль – організаційно-настановчий. У процесі його реалізації було оголошено тему, мету, завдання педради, а також проінструктовано учасників щодо особливостей її проведення.

Другий модуль – навчально-методичний. Його змістова реалізація передбачала занурення в проблему: вступна лекція фахівця-співробітника музейного комплексу, завдання якої: розкрити сутність музейної педагогіки та її роль у розвитку особистості дитини-сироти (повний зміст плану-конспекту проведення засідання педагогічної ради ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка» подано в додатку М).

Третій модуль є проблемно-практичним (форма проведення: дискусія-обговорення), мета якого – ознайомити вихователів дитячого будинку із досвідом роботи шкільного музею «Річка часу».

Завдання модуля: обґрунтування основних методів і напрямів музейної роботи (музей «Річка часу» ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка»); презентація фрагментів музейних заходів і дитячих творчих досягнень (робота дитячої кіностудії «Перлинка»).

У шкільному музеї працюють такі творчі групи:

1. «Археологія та давня історія»;
2. «Одесика. Україністика»;
3. «Історія книги»;
4. «Літературна вітальня»;
5. «Історія музейної культури»;
6. «Одеса в роки Другої світової війни».

Також відбулася презентація фрагментів музейних заходів та дитячих творчих досягнень (робота дитячої кіностудії «Перлінка»).

Четвертий модуль – практичний (форма проведення: виїзні майстер-класи).

Метою даного модулю є: ознайомлення вихователів дитячих будинків з формами практичної музейної роботи; розвиток тенденції до саморозвитку, самовдосконалення завдяки освоєнню інноваційних педагогічних методів музейної педагогіки.

Завдання модулю:

1. Залучення вихователів дитячого будинку до практичної музейної роботи.
2. Підвищення професійного рівня педагога в контексті музейної педагогіки.

У процесі реалізації цього модулю було проведено виїзні майстер-класи, а саме:

1. Лекція для вихователів дитячих будинків «Музейна педагогіка та компетентнісний підхід» (на прикладі музею «Річка часу» ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлінка» (основний зміст лекції наведено в додатку Н).
2. Лекційно-екскурсійне заняття «Стара Одеса» (додаток П).
3. Екскурсія-квест «Археологічні пам'ятки Одещини» (додаток Р).
4. Масовий захід «Ми – волонтери» (додаток С).

У процесі реалізації останнього модуля підбивалися підсумки роботи музею «Річка часу» ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлінка» та педради.

На початку наступного заняття «Профілактика професійного «вигорання» педагога» (практикум) було уточнено визначення поняття «професійне вигорання» як стану «фізичного, емоційного, розумового виснаження, що виявляється у професіях емоційної сфери» (Орел, 2001, с. 92).

Педагоги ознайомились із основними причинами професійного «вигорання» фахівця, як-от:

- емоційні перевантаження;
- невміння педагога регулювати власні емоційні стани;
- невідповідність результатів втраченим силам;
- жорсткі часові рамки щодо реалізації цілей;
- неврегульованість організаційних моментів педагогічної діяльності: навантаження, розклад тощо;
- відповідальність перед вихованцями, батьками, адміністрацією, суспільством;
- недостатня сформованість умінь і навичок знаходити вихід із важких ситуацій спілкування з дітьми, батьками, адміністрацією (Профессиональное выгорание, 2015).

План-конспект практикуму передбачав проведення тестування «Чи загрожує Вам професійне вигорання» (Маслач, & Джексон, 2018).

З метою профілактики професійного вигорання педагогам було запропоновано виконати ряд вправ.

Наприклад, під час виконання вправи «Професіоналізм вчителя» (Буйневич, 2010, с. 51) вихователі дитячого будинку мали обрати із наведеної групи якостей (дратівливість, справедливість, педантичність, образливість, упертість, терпимість, відповідальність, принциповість, самоповага, повага до особистості дитини, повільність, нерішучість, пристрасність, доброзичливість, емоційність, самовпевненість, урівноваженість, демократичність, брехливість, хитрість, амбіційність, злопам'ятство, до дітей) (Буйневич, 2010, с. 51) десять, які найбільш ускладнюють педагогічну взаємодію, та стільки ж тих, що мають вирішальне значення у розв'язанні педагогічних конфліктів.

Спочатку вправу виконували індивідуально, потім у групах по 5 осіб. Представник від кожної групи записував список особистісних якостей учителів для подальшого коментаря.

На цьому ж занятті з вихователями дитячого будинку було проведено вправи: «Хто я?», «Відображення почуттів», «Чи можу я уявити?», «Ні – діалог», «Спілкування в парах» (Буйневич, 2010, с. 51).

Наприклад, під час виконання вправи «Хто я?», метою якої було осмислення особливостей сприйняття себе іншими, педагогам було повідомлено, що в кожній людині є власне емпатійність, альтруїзм, байдужість, мстивість, артистизм, цілеспрямованість, тактовність, натхнення, відвертість, терплячість, вимогливість до себе, вимогливість уявлення про те, що робить її унікальною. Однак, виникає запитання, чи поділяє оточення цю думку про її унікальність.

Вихователям дитячого будинку було запропоновано поділити аркуш паперу на три графи по вертикалі: у першій графі «Хто я?» педагоги записували десять епітетів; у другій графі – відповідь на запитання «Як на це запитання відповіли б ваші друзі, родич?»; у третій графі – відповідь на це ж запитання когось із колег. Далі здійснювали аналіз відповідей, при цьому звертали увагу на збіг варіантів відповідей у графах.

Мета наступної вправи «Ні – діалог» (Буйневич, 2010, с. 51) – формування навичок ведення суперечки, уміння сказати «ні». Під час її виконання учасники об'єднувались у пари. Кожна пара вела діалог між собою, проте її партнери не мали в жодному разі погоджуватись один з одним. Висловлювати заперечення необхідно було шанобливо, але при цьому виявляти наполегливість. Потім педагоги ділилися враженням про свої відчуття.

У кінці заняття вихователям дитячих будинків було запропоновано вправу «Антистресова релаксація» (рекомендовано Всесвітньою організацією охорони здоров'я) (Буйневич, 2010, с. 52).

З метою створення авторської системи педагогічної діяльності вихователя, націленої на збагачення знань фахівця, розвитку в нього творчої

діяльності, розроблено індивідуальний освітній маршрут педагога дитячого будинку, який визначає лінію саморозвитку щодо формування готовності кожного вихованця до особистісної та соціальної самореалізації в подальшому самостійному житті, та впроваджується за допомогою свідомого вибору основних компонентів власної освіти – смислу, мети, завдань, темпів, форм і методів навчання, особистісного змісту, системи контролю й оцінки результатів.

З метою формування в педагогічних працівників здатності до адекватної самооцінки нами проведено ділові ігри, як-от: «Педагогіка травми», «Ефективний педагог», «Безпрограшний метод вирішення конфліктів», «Педагогічна взаємодія» (Буйневич, 2010, с. 52).

Далі було проведено консультування вихователів дитячого будинку за такими темами:

1. Гіперактивна дитина: шляхи розуміння та допомоги»;
2. «Причини порушення прив'язаності»;
3. «Статеве виховання підлітків-вихованців дитячого будинку»;
4. «Розвиток навичок активного слухання»;
5. «Виховання дітей без покарання»;
6. «Реакції дорослих на поведінку дитини та їх наслідки»;
7. «Шляхи налагодження довірливих стосунків із вихованцями»;
8. «Інтелектуальний розвиток дітей»;
9. «Особистісно орієнтоване виховання підлітків-вихованців дитячого будинку».

Проведення семінару для педагогів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку» сприяло:

– поглибленню знань вихователів про особливості становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка», про здоров'язберезувальні технології;

– оволодінню педагогами методикою діагностики рівнів становлення особистості вихованця в зазначених вище умовах;

- ознайомленню педагогів дитячого будинку з основними завданнями, порядком підготовки і проведення соціально-психолого-медико-педагогічного консилиуму; розробленими системою соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу особистості кожного вихованця й авторськими програмами (адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в Дитячому будинку «Перлинка»; громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку; трудового виховання та професійного самовизначення дітей названого вище інтернатного закладу; економічної соціалізації вихованців дитячого будинку «Перлинка»);
- поглибленню знань вихователів щодо активних форм роботи з підлітками дитячого будинку;
- залученню педагогів дитячого будинку до обговорення питань музейної педагогіки як одного з чинників становлення особистості в умовах дитячого будинку «Перлинка»;
- профілактиці професійного вигорання вихователів.

2.2. Змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку

Однією з педагогічних умов є *змістове та методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку*. Провідними засобами реалізації названої педагогічної умови є розробка таких програм:

- адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлинка» (додаток Ж);
- громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку (додаток З);
- економічної соціалізації вихованців дитячого будинку (додаток К);

– трудового виховання та професійного самовизначення підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлінка» (додаток Л).

Програма адаптації новоприбулих вихованців до умов проживання в Дитячому будинку «Перлінка» спрямована на вирішення подвійного завдання: по-перше, сприяє вирішенню адаптаційних проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які опинилися в новому соціальному середовищі та мають контактувати з великою групою незнайомих дорослих (персоналом дитячого будинку) і вихованців; по-друге, – здійсненню комплексу заходів щодо переборювання стану соціальної депривації новоприбулих дітей, що є особливо важливими в період їх адаптації до умов дитячого будинку.

Метою програми є адаптація новоприбулих дітей до виховного середовища дитячого будинку; забезпечення особистісного і соціального захисту вихованців шляхом створення умов для формування оптимального фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я.

Основні завдання програми:

- виявлення особистісних і адаптаційних особливостей кожного вихованця, встановлення змісту адаптаційних проблем;
- розробка індивідуальної програми адаптації для кожної новоприбулої дитини;
- здійснення ефективного соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу новоприбулих дітей.

Складниками реалізації програми є такі:

- 1) соціальне діагностування новоприбулих вихованців;
- 2) рекомендації щодо організації соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу дітей;
- 3) профілактично-корекційна і розвивальна робота з новоприбулими вихованцями;
- 4) консультаційна й інформаційно-просвітницька робота з новоприбулими дітьми.

Причини дезадаптації новоприбулих дітей можна уявно розділити на особистісні та зумовлені середовищем.

В основу особистісних причин дезадаптації закладено недостатню реалізацію соціальних потреб дитини (внаслідок соціальної та емоційної депривації, соматичних хвороб тощо). Причини дезадаптації новоприбулих вихованців, зумовлені середовищем, провокуються впливом на дитину несприятливих зовнішніх чинників, як-от: відсутність сім'ї, насильство, жорстоке поводження тощо.

Зазвичай, наслідками дезадаптації новоприбулих дітей є недостатній фізичний розвиток, затримка психічного розвитку, нервові розлади, проблеми у спілкуванні з однолітками і дорослими, відсутність необхідних життєвих навичок. Більшість новоприбулих дітей у всьому бачать приховану загрозу щодо свого існування (Дроган, & Петрова, 2017, с. 117).

Залежно від тривалості адаптаційного періоду і поведінки дитини можна виділити різні ступені адаптації до закладу:

1) легка адаптація – поведінка дитини нормалізується протягом 10-15 днів; дитина «вливається» в новий колектив безболісно; такі вихованці, переважно, рідко хворіють, хоча в період адаптації «зриви» все ж можливі;

2) середня адаптація – поведінка дитини нормалізується протягом 15-30 днів; дитина хворіє, худне, але без ускладнення;

3) важка адаптація (патологічна) – триває від 2 місяців і більше; у цей період у вихованця спостерігається погіршення апетиту, сну, різкі перепади настрою, часті зриви (Дроган, & Петрова, 2017, с. 117).

Чітка, злагоджена робота, вихователів та інших спеціалістів (соціального педагога, психолога, логопеда, лікаря-педіатра, лікаря-психіатра) та створення сприятливого мікроклімату є запорукою оптимальної адаптації вихованців до умов дитячого будинку.

У процесі роботи нам вдалося об'єднати зусилля вихователів, соціального педагога, психолога, логопеда, лікарів і створити атмосферу взаємного розуміння та підтримки.

Так, психолог обстежував особливості психічного й пізнавального розвитку дитини з огляду на її вікові особливості. Соціальний педагог вивчав особливості соціальної поведінки, сформованість найважливіших життєвих навичок, проводив діагностику соціальних потреб і потреб дитини. Логопед вивчав особливості мовленнєвого розвитку, стан звуковідтворення, фонематичного слуху і мовного видиху.

Вихователі спостерігали за станом дитини протягом усього дня. Особлива увага приділялась емоційному стану вихованців у процесі спілкування з дітьми. За тими, хто важко адаптувалися до умов дитячого будинку, було встановлено постійне спостереження лікаря-педіатра, лікаря-психіатра та психолога.

Соціальний педагог разом із лікарем-педіатром здійснювали щоденний контроль за емоційним станом і поведінкою дитини. Загальні висновки психодіагностичної роботи щодо адаптації вихованців до умов дитячого будинку соціальний педагог доводив до відома колег.

Пріоритетними напрямками практичної розвивально-відновлюваної роботи були такі: зняття емоційної та м'язової напруги; розвиток навичок спілкування з дітьми і дорослими; розвиток ігрових навичок; уникнення тривожності, агресивності.

Використовуючи ігрові завдання, вправи профілактичного, корекційного та розвивального характеру в період адаптації, практичний психолог і соціальний педагог реалізовували завдання, як-от:

- формування емоційного контакту «вихованець-дорослий», «вихованець-вихованець»;
- формування довіри вихованця до дорослих, які його оточують;
- здійснення емоційного спілкування на основі спільних дій, які супроводжуються посмішкою, ласкавою інтонацією, виявленням турботи про кожного вихованця;
- здійснення поступового залучення виховання до колективу однолітків;

– проведення ігор і вправ із урахуванням бажання вихованця, його емоційного стану, рівня проходження адаптаційного періоду (Дроган, & Петрова, 2017, с. 118).

У комплексі з Програмою адаптації новоприбулих дітей проводилась корекційна робота фахівців, інструктора лікувальної фізкультури. Вихованці проходили курс лікувальної гімнастики на дошці Євмінова, для покращення емоційного стану їм призначалися курси гідромасажних ванн і заняття в басейні (Дроган, & Петрова, 2017, с. 97–98).

Отже, реалізація програми адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка» сприяла вирішенню адаптаційних проблем вихованців, забезпеченню їхнього особистісного і соціального захисту шляхом створення умов для формування фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я (повний зміст програми подано в додатку Ж).

Метою програми громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку є:

- сприяння вивченню історії України, бойових і трудових подвигів жителів м. Одеса та Одеської області в роки Другої світової війни;
- залучення вихованців до краєзнавчої та дослідницько-пошукової діяльності;
- вивчення національних традицій;
- сприяння посиленню взаємодії із соціальними партнерами з питань громадянського та патріотичного виховання підлітків;
- формування у вихованців готовності до виконання військового обов'язку.

Пропонована програма розроблена відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр. (Стратегія національно-патріотичного виховання, 2015), Концепції національно-патріотичного виховання молоді (Концепція національно-патріотичного виховання, 2015), «Основних орієнтирів виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (Основні орієнтири, 2008) та Програми

українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (Бех, & Чорна, 2015).

Пріоритетними напрямками в системі громадянського та патріотичного виховання є зазначені нижче:

- виховання громадянської відповідальності, любові і поваги до своєї Батьківщини; глибокого розуміння конституційного обов'язку;
- формування в підлітків-вихованців дитячого будинку патріотичних почуттів на основі національно-патріотичних цінностей славних бойових і трудових традицій українського народу.

Завдання програми громадянського та патріотичного виховання є такими:

- вдосконалити зміст громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку «Перлінка»;
- вивчати героїчну історію України; залучати вихованців до краєзнавчої та дослідницько-пошукової діяльності; сприяти вивченню українських національних традицій;
- реалізувати Програму заходів громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку з подальшою оцінкою результатів роботи;
- сприяти посиленню взаємодії із соціальними партнерами з питань громадянського та патріотичного виховання;
- формування у підлітків готовності до виконання військового обов'язку;
- посилення взаємодії з закладами позашкільної освіти, громадськими організаціями з питань громадянського та патріотичного виховання.

Системна діяльність педагогічного колективу дитячого будинку «Перлінка» включала військово-патріотичний, духовно-моральний, етнокультурний та цивільно-правовий напрями, а також напрям військово-професійної орієнтації.

Так, військово-патріотичний напрям передбачав вивчення світової військової історії та військової історії України, бойових і трудових подвигів жителів Одеської області в роки Другої світової війни, а також збереження

військових традицій, зв'язку поколінь захисників Батьківщини, організацію зустрічей вихованців із ветеранами АТО.

Система заходів громадянського та патріотичного виховання визначала вирішення завдань, взаємопов'язаних і скоординованих за часом, ресурсами, виконавцями та здійснювалася через такі заходи, як-от:

- організаційні (робота клубу «Військова гідність», некомерційного дайв-клубу «Океан», «Одеського Казачого Кадетського Корпусу», Музею Слави, спільна робота з радою ветеранів тощо);

- інформаційно-методичні (розроблення положення про порядок проведення військово-історичної гри в дитячому будинку; навчально-тематичне планування змісту громадянського та патріотичного виховання; аналіз запланованих заходів; узагальнення досвіду роботи педагогічного колективу з громадянського та патріотичного виховання).

У процесі здійснення дослідно-експериментальної роботи з вихованцями дитячого будинку «Перлинка» було проведено такі заходи: уроки мужності; масові заходи, присвячені дням, подіям військової слави України; традиційний «Військовий тиждень», «Вахта пам'яті», зустрічі з ветеранами АТО та працівниками силових установ. Також підлітки дитячого будинку «Перлинка» брали участь у міських, обласних, міжнародних конкурсах патріотичної пісні, військово-спортивних заходах.

Вихованці дитячого будинку – члени Одеського військово-патріотичного клубу «Військова гідність» – брали активну участь у військово-патріотичних іграх.

Духовно-моральний напрям діяльності педагогічного колективу дитячого будинку «Перлинка» включав виховання в підлітків моральних якостей (чесності, дисциплінованості, колективізму, мужності, працелюбності, любові до свого народу та Батьківщини) і формування соціальної активності, соціальної відповідальності, ціннісного ставлення до праці як основного способу досягнення успіху у житті.

Етнокультурний напрям реалізовувався через такі аспекти діяльності:

- виховання в підлітків любові до рідного краю, своєї Батьківщини, її мужніх і талановитих людей;
- залучення вихованців дитячого будинку до діяльності щодо збереження етнокультурних та історичних пам'яток;
- формування в дітей національної самосвідомості, міжкультурної толерантності.

Цивільно-правовий напрям передбачав вивчення основного закону – Конституції України, Гімну, державної символіки; формування у підлітків розуміння громадянського обов'язку, ціннісного ставлення до національних інтересів України, її суверенітету й цілісності; сприяння розвитку системи учнівського самоврядування в умовах проживання дітей у дитячому будинку; формування у вихованців готовності до виконання військового обов'язку.

Напрямок військово-професійної орієнтації та підготовки підлітків до військової служби здійснювався таким шляхом:

- отримання початкових знань щодо військової служби;
- проведення зустрічей з військовослужбовцями з питань орієнтації на отримання військових професій;
- ознайомлення з особливостями життя і побуту військовослужбовців;
- формування у вихованців дитячого будинку готовності до дій в екстремальних умовах природного, техногенного, соціального характеру;
- здійснення практичної підготовки підлітків до військової, військово-технічної та військово-спортивної діяльності;
- проведення освітньо-польових зборів на базі військових частин, військово-спортивних ігор, спартакіад (повний зміст програми подано в додатку 3).

У дитячому будинку «Перлинка» було створено краєзнавчий музей «Річка часу», метою якого є формування ціннісного ставлення до культурних надбань України, її історії та культури.

Основними завданнями музею було: залучення підлітків до вивчення культури рідного краю і світової культури; патріотичне виховання; розвиток емоційної сфери вихованців; комунікативних навичок.

Напрямами діяльністю музею «Річка часу» були такі:

- формування творчої активності дитини-сироти, її естетичних почуттів, смаків, ідеалів за допомогою музейних експонатів;
- розвиток здібностей вихованців щодо сприймання інформації шляхом оволодіння мовою музейних експонатів;
- формування в дітей ціннісного ставлення до культурної спадщини, музейних цінностей;
- виховання емоцій, розвиток фантазії та уявлення;
- використання і популяризація нових освітніх технологій у формі окремих проєктів.

Діяльність музею дитячого будинку «Перлинка» заснована на зазначених нижче принципах, як-от:

- добровільної участі дітей і дорослих, свобода вибору напряму вивчення історії на основі власних інтересів і можливостей;
 - шанобливого ставлення до культурно-історичної спадщини;
 - комунікативності;
 - музейної педагогіки (інтерактивність, комплексність, програмність).
- (Дроган, & Петрова, 2017, с. 145–147).

Діяльність музею спонукає дітей до вивчення та збереження історичної спадщини свого народу, патріотичного виховання на прикладах подвигів старших поколінь у боротьбі з нацизмом і висвітлює прагнення українського народу до волі і незалежності; увічнення бойових подвигів захисників Батьківщини та вшанування людей, які працювали в тилу в роки Другої світової війни; удосконалення пошукової та просвітницької роботи, що сприяє духовній єдності поколінь.

До музею «Річка часу» було включено такі експозиції, а саме: зала військової слави «Перемога»; «Історії та археології Північного

Причорномор'я», «Історії Стародавнього світу», «Історії книги», «Одесика», «Світ казок», «Пушкінська вітальня».

Участь у діяльності музею спонукала підлітків до вивчення та збереження історичної спадщини свого народу; увічнення бойових подвигів захисників Батьківщини; удосконалення пошукової та просвітницької роботи, що сприяє поглибленню духовної єдності поколінь.

Музей дитячого будинку був долучений до проєкту «Музейна планета», який упроваджував Національний центр «Мала академія наук України». Вихованці оцифрували всі експонати, зібрали інформаційні дані про них, і представили музей «Річка часу» в Інтернет-мережі.

Однією із форм вивчення історії і сучасності Одеського краю є проєкт «Археологічні пам'ятки Одещини», метою якого було:

- допомогти кожному вихованцю усвідомити себе громадянином свого міста і своєї країни, усвідомити зв'язок між минулим та сучасністю; виховувати любов до своєї «Малої Батьківщини» («Я – одесит»);
- формувати інтерес до пізнання історії та культури рідного краю за допомогою археологічних пам'яток Одеської області, дослідницької роботи;
- сприяти формуванню компетенцій щодо проведення польових археологічних досліджень, камеральної обробки археологічних знахідок, первинної реставрації та консервації археологічних матеріалів;
- вчити способів фотографування археологічних об'єктів; створення нових музейних експозицій із археологічних знахідок і проведення за ними екскурсій;
- формувати стійкий інтерес до археологічного краєзнавства; розвитку пошукової, дослідницької діяльності вихованців;
- популяризувати археологічне краєзнавство серед молоді.

Завдання археологічної розвідки визначалися так: вивчення давньої історії рідного краю; ознайомлення вихованців із життям наших пращурів завдяки даним археології; навчання підлітків орієнтуватися на місцевості за допомогою мапи, компасу; сприяння формуванню первинних практичних

навичок роботи з археологічними матеріалами, проведенню польових археологічних досліджень.

Процесу археологічної розвідки передувала попередня робота. Так, по-перше, було проведено лекції для вихованців дитячого будинку «Перлинка» в приміщенні музею «Річка часу». Підлітків було ознайомлено з історією заселення Одеської області в давнину. Діти відвідали стоянки кам'яної доби та поселення доби пізнього бронзового віку, кургани, що розташовані біля с. Грибівка Овідіопольського району Одеської області. По-друге, під час проведення підготовчого заняття вихованців було ознайомлено з роботою археолога; вони набули уявлення про методику проведення археологічних розвідок, орієнтування на місцевості; вчилися працювати в команді.

Екскурсія-розвідка відбувалася у два етапи. На першому етапі безпосередньо здійснювали археологічну розвідку. Підлітки разом зі студентами й аспірантами історичного факультету Одеського національного університету імені І. Мечникова проаналізували знахідки, час, місцевість, де мешкало давнє населення Одещини. Потім проводилася фотофіксація пам'яток і знахідок за допомогою GPS-реєстратора.

Другий етап – археологічний квест. Учасники проєкту проходили маршрут, користуючись мапою, рулеткою та компасом. Команди мали знайти на маршруті контрольно-залікові пункти, де знаходяться «археологічні скарби». За допомогою археологічного інструменту відбувалася розчистка знахідок та здійснювалася їхня класифікація. Після проходження маршруту команди посідали місця відповідно до загального часу, витраченого на подолання маршруту (додаток Р).

Отже, участь підлітків-вихованців дитячого будинку у проєкті «Археологічні пам'ятки Одещини» сприяла формуванню в них інтересу до історії та культури рідного краю; вихованню любові до своєї «Малої Батьківщини»; популяризації серед дітей археологічного краєзнавства.

Підлітки-вихованці дитячого будинку брали участь у проєкті «Ми – волонтери», метою якого було поглибити знання про історію рідного краю,

народні традиції; допомогти вихованцям відчувати зв'язок між героїчним минулим і сучасністю.

Окреслимо завдання проєкту:

- виховувати в підлітків почуття гордості за рідний край, любов до нього;
- допомогти дітям зрозуміти необхідність вивчення, збереження й охорони пам'яток історії і культури рідного краю;
- розвивати емоційну сферу, комунікативні навички вихованців дитячого будинку «Перлинка».

Проєкт було здійснено у співпраці з обласним управлінням з охорони об'єктів культурної спадщини. Соціальними партнерами проєкту виступали студенти кафедри археології та етнології України історичного факультету Одеського національного університету імені І. Мечникова.

Реалізації проєкту передувала попередня робота, а саме:

- ознайомлення підлітків з історією виникнення населених пунктів Біляївського району Одеської області; інформація про пам'ятники загиблим воїнам, збережені старовинні забудови, панські маєтки, церкви, костели, що перебувають у руїнах (лекція в приміщенні музею «Річка часу»);
- пошук дітьми відомостей про спорудження і походження пам'яток історії та архітектури, які було заплановано дослідити.

Вихованці дитячого будинку «Перлинка» разом з педагогами здійснили «краєзнавчий тур» до сіл Василівка, Камінка, Троїцьке, Яськи, Біляївка Біляївського району Одеської області. Ними було проведено перевірку стану пам'яток історії та архітектури, що знаходяться на державному обліку. Учасники проєкту отримали списки пам'яток Біляївського району та акти обстеження, які необхідно було заповнити.

Учасниками проєкту було здійснено попередню підготовку до поїздки, що дозволило їм у процесі відвідування старовинних садиб і храмів не тільки прослухати невеликі повідомлення, підготовлені окремою групою вихованців і студентів про історію сіл, збережені пам'ятки архітектури; а й взяти

безпосередню участь у державній справі охорони пам'яток історії та культури свого народу, відродженні національної та духовної спадщини.

У такий спосіб під час пошукової роботи вихованці поглиблювали знання про історію рідного краю, народні традиції; брали безпосередню участь у збереженні та відродженні історико-архітектурного багатства України (повний зміст проєкту подано в додатку С).

Метою лекційно-екскурсійного заняття «Стара Одеса» було допомогти підлітку усвідомити себе громадянином рідного міста і своєї країни («Я – одесит»); сприяти формуванню інтересу до історії та культури рідного краю; виховувати шанобливе, дбайливе ставлення до пам'яток культури, формуванню творчих здібностей і навичок дослідницької діяльності.

Проведенню екскурсійного заняття сприяла підготовча робота, яка передбачала ознайомлення вихованців з історією виникнення міста Одеса (лекція в приміщенні музею «Річка часу»), одеських вулиць, будинків, архітектурних пам'яток (екскурсія-лекція доцента історичного факультету Одеського національного університету імені І. Мечникова О. Лугового); виїзд до пам'ятника засновникам Одеси, висвітлення історичних фактів їхніх біографій та обговорення.

Другий етап заняття-екскурсії проходив у приміщенні музею та передбачав ознайомлення з:

- експозиціями «Історія виникнення Одеси», «Творці Одеси», «Архітектура старої Одеси»;
- доповіддю та відеосюжетом, знятим вихованцями;
- доповіддю-презентацією «Одеська старовина», підготовленої вихованцями в рамках екскурсії «Старовинними вулицями Одеси».

Третій етап являв собою екскурсію до краєзнавчого музею, під час якої діти дізналися про історію становлення та розбудови міста, життя його мешканців, особливості розвитку мореплавання і торгівлі, культурного життя і традицій, а також подвиг батареї А. Щеглова, яка захищала Одесу в 1854 році в ході Кримської війни, побачили глобус і різьблене крісло з кают-компанії

знаменитого фрегату «Тигр», який наскочив на міліну в районі Аркадії (гармата з фрегату виставлена на Приморському бульварі).

Четвертий етап передбачав обговорення результатів лекційно-екскурсійного заняття «Стара Одеса».

Отже, поєднання декількох форм роботи на одному занятті (лекцій, екскурсія містом, екскурсія музеєм, виїзд на зйомку, доповіді вихованців, їхні відеосюжети та презентації) сприяли формуванню творчої активності підлітків, ціннісного ставлення до культурної спадщини та музейних експонатів (див. додаток П).

Зазначимо, що головною ідеєю розвитку дитячого будинку «Перлінка» як інноваційного освітнього закладу соціального партнерства є розвиток соціальних зв'язків із місцевою громадою, а також музейна педагогіка, спрямована на реалізацію зазначеної вище ідеї. Музейне соціальне партнерство являє собою проєкт, в якому діти були не тільки підопічними, а й керівниками або партнерами деяких проєктів. Цей захід є важливим саме для вихованців дитячих будинків, оскільки розширює їхні соціальні зв'язки.

Соціальними партнерами дитячого будинку «Перлінка» були:

- військово-патріотичний клуб «Військова гідність», учасники якого доглядають за могилами загиблих воїнів та обелісками, беруть участь у реконструкціях, пов'язаних з боями за визволення Одеси в часи Другої світової війни; члени клубу мають свій прапор, який зберігається в музеї;

- історичний факультет Одеського національного університету імені І. Мечникова. Вихованці мають можливість спілкуватися зі студентами, разом відтворюють фрагменти народних свят, звичаїв (у приміщенні дитячого будинку, музейній етнографічній світлиці факультету); студенти проводять для підлітків дитячого будинку лекційні заняття, польові археологічні й історичні семінари, екскурсії до музеїв;

- Інститут археології НАН України: вихованці беруть участь в інститутських археологічних експедиціях, працюючи волонтерами (антична Тира та середньовічний Білгород), їздять на екскурсії до місця розкопок

(Ольвія, Березань), археологічних розвідок пам'яток археології Одеської області, де вони мають можливість поповнювати музей новими археологічними експонатами;

– краєзнавчий музей м. Одеса, муніципальний музей приватних колекцій імені О. Блещукова, літературно-історичний музей О. Пушкіна, які проводили для вихованців безкоштовні екскурсії; дитяча студія мистецтв «Музейон», що співпрацювала з музеєм дитячого будинку (Дроган, & Петрова, 2017, с. 149).

Таке соціальне партнерство сприяло формуванню в підлітків дитячого будинку «Перлинка» любові до історії, культури України.

Підлітки-вихованці дитячого будинку проводили краєзнавчо-просвітницьку роботу, а саме: підготували та провели цикл екскурсій для малюків сусіднього дитячого садка; працювали влітку волонтерами у групі студентів, які проводили безкоштовні екскурсії для дітей із сільської місцевості Одеської області.

Отже, реалізація програми громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку «Перлинка» сприяла формуванню патріотичних почуттів вихованців; розумінню ними свого громадянського та конституційного обов'язку; зацікавленості вихованців у проходженні військової служби у Збройних Силах України.

Розроблена нами програма економічної соціалізації вихованців дитячого будинку мала на меті підготувати їх до ведення власного домашнього господарства. Її завдання – формування в зазначеного вище контингенту дітей економічного мислення; уміння розумно витрачати гроші; вибирати якісні речі та продукти.

Програма економічної соціалізації підлітків дитячого будинку передбачала: ознайомлення з економічними термінами та їх засвоєння, набуття навичок раціонального ведення домашнього господарства.

Методами реалізації названого вище документу є бесіди та соціально-педагогічний експеримент.

Для підлітків було проведено курс тематично об'єднаних бесід «Теорія домашньої економіки», за допомогою яких дітей було ознайомлено з основними економічними поняттями («економіка», «гроші», «доходи», «витрати», «прибуток», «заробітна плата», «податки», «ціна», «товар», «послуга», «попит», «пропозиція», «ринок», «товарно-ринкові відносини», «платоспроможність», «накопичення», «банк», «готівковий розрахунок», «безготівковий розрахунок», «заощадження», «депозити», «кредити», «бартер», «бізнес», «бізнесмен», «бюджет», «потреби», «комунальні платежі», «регулярні платежі», «планування бюджету» тощо).

У дитячому будинку «Перлінка» було реалізовано соціально-педагогічні експерименти «Кулінарна академія» та «Кишенькові гроші».

Так, планування соціально-педагогічного експерименту «Кулінарна академія» передбачало такі аспекти:

- повідомлення вихованцям щодо особливостей проведення «Кулінарної академії»;
- видача підліткам певної суми коштів;
- спільне планування меню та складання списку закупок;
- обговорення особливостей здійснення закупок у місцях продажу (ринок, магазин, супермаркет).

Визначаючи тривалість експерименту, враховували індивідуальні особливості кожного вихованця, технічні та санітарні умови для проведення експерименту. Тривалість проведення експерименту становило приблизно 6 годин протягом однієї доби.

Програма економічної соціалізації включала серію соціально-педагогічних експериментів для кожної групи вихованців, тому заняття проводилися регулярно один раз на місяць. Постійно варіювалися меню, місце закупівлі продуктів, змінювалися види діяльності кожного підлітка.

Наступний соціально-педагогічний експеримент «Кишенькові гроші» полягав у тому, що підліткам було перераховано кошти на кредитні картки для дітей в системі «Юніор Банк», що надані «Приват банком». Категорії витрат

були предметом роз'яснювальних бесід, а також критерієм ефективності реалізації Програми.

У результаті реалізації програми економічної соціалізації кожен підліток-вихованець дитячого будинку «Перлінка» вчився самостійно здійснювати покупки в різних місцях продажу; розраховувати власний бюджет; оволодівав навичками здійснення готівкового та безготівкового розрахунку (Дроган, & Петрова, 2017, с. 125–126) (повний зміст програми наведено в додатку К).

Розроблена нами програма трудового виховання та професійного самовизначення зазначеного вище контингенту дітей мала на меті формування ціннісного ставлення до праці, готовності до трудової діяльності, набуття підлітками знань і вмінь, необхідних для здійснення професійного вибору.

Організовуючи трудове виховання підлітків-вихованців дитячого будинку враховували, що воно має здійснюватися на основі принципів цілісності та безперервності.

У процесі проведення дослідно-експериментальної роботи ми також прагнули, щоб, по-перше, вихованець усвідомлював, що його праця становить суспільну значущість, приносить користь людям, колективу, суспільству. Це може бути робота на ділянці, благоустрій та озеленення подвір'я, допомога в оформленні дитячого будинку, ремонт підручників, навчальних посібників.

По-друге, результат діяльності дитини повинен мати суспільну цінність, бути корисним для оточуючих. Вона має усвідомлювати реальні результати своєї праці.

По-третє, виконання трудових завдань має бути колективною діяльністю, об'єднаною спільною метою, оскільки це дає можливість підліткам набутти досвіду трудової взаємодопомоги.

По-четверте, трудова діяльність має бути творчою. Бажано, щоб вона надавала вихованцям можливість проявляти ініціативу, спонукала до пошуків нового.

По-п'яте, необхідно вимагати від дітей ретельного, сумлінного виконання роботи, дбайливого ставлення до обладнання, матеріалів та інструментів.

Зазначимо, що до 12-річного віку трудова діяльність вихованців здійснюється переважно на базі дитячого будинку. Перший етап – розвиток навичок самообслуговування й оволодіння трудовими вміннями. У подальшому трудове виховання відбувається за допомогою роботи студії «Умілі ручки» (гуртки: «Глиняне диво», «Дерев'яні візерунки», «Іграшка своїми руками», «Столярна майстерня», «Швейна майстерня», «Теплиця», «Кулінарна академія», «Фотомистецтво»).

Заняття в гуртках забезпечують розвиток організаторських здібностей, формують дбайливе ставлення до матеріальних цінностей, створених працею інших людей. Така робота викликає у вихованців і позитивні емоційні переживання, що також є надзвичайно важливим для залучення дітей до праці і виховання позитивного ставлення до неї.

З метою створення комфортної атмосфери спільної трудової діяльності, вихователі використовують елементи гри, що допомагає розкрити зміст праці, перспективи та соціальну значущість різних професій.

Розвитку трудової активності підлітків сприяли екскурсії, під час яких вони ознайомлювалися з технологією виготовлення тієї чи іншої продукції, знаряддями праці, мали можливість спілкуватися з людьми, зайнятими в конкретній сфері виробництва.

Вихованці дитячого будинку «Перлинка» під час канікул працюють в автомайстерні, на приватній фабриці з виготовлення меблів, у квітковому магазині.

Хлопці працюють в столярній майстерні, виготовляють та ремонтують меблі. Починаючи з п'ятого класу, дівчата працюють у швейній майстерні. Вони освоюють основи конструювання і моделювання одягу, виготовляють танцювальні та театральні костюми для самодіяльності, шиють для себе спідниці, сукні, костюми тощо; вироби для інтер'єру кімнат (скатертини, серветки), виготовляють сувеніри, ремонтують одяг, оновлюють речі, які вийшли з моди, перешиваючи їх.

У дитячому будинку «Перлінка» працює «Клуб професійного розвитку», мета якого – сприяння розширенню обізнаності підлітків зі світом професій; усвідомлення ними своїх професійних намірів, власних ресурсів професійного самовизначення; формування вміння приймати відповідальні рішення, здійснювати майбутній професійний вибір.

Так, у рамках роботи клубу було проведено такі заняття, як-от: «Світ професій», «Як не помилитися з вибором професії», «Мій професійний вибір: чи правий я?» «Мої інтереси і здібності» (використання методики Йоваші), «Як влаштуватися на роботу» тощо.

Наприклад, під час проведення заняття «Як не помилитися під час вибору професії» підліткам було запропоновано для обговорення таблицю «Основні помилки під час вибору професії», а саме: ставлення до вибору професії; думки, що існують, стосовно вибору професій; вибір професії під впливом товаришів; перенесення ставлення до людини, представника цієї чи іншої професії, на саму людину; «романтична» чи «інтелігентна» професія; «модна професія» захоплення тільки зовнішньою чи якоюсь приватною стороною професії; професія, що обіцяє великі гроші; ототожнення шкільного навчального предмета з професією чи погане розмежування цих понять; застарілі уявлення про характер праці у сфері матеріального виробництва; невміння і небажання розібратись у своїх особистісних якостях (здібностях, схильностях); незнання й недооцінка своїх фізичних особливостей, недоліків, суттєвих під час вибору професії; незнання основних ідей, операцій та їх порядку під час вирішення, обмірковування завдання та при виборі професії (Канішевська, 2011а, с. 209–214).

Так, наприклад, під час аналізу думок, що існують, про престижність професій, увагу підлітків було звернено на те, що здійснюючи професійний вибір, люди часто прагнуть обрати професію, яка обіцяє великі гроші. Але, як правило, це вимагає ризику, шаленої працездатності, готовності відмовитися від багатьох важливих для особистості речей.

Дуже важливо пам'ятати, що не варто орієнтуватися на заробляння великих грошей, оскільки, як правило, є ризики для власного здоров'я. До того ж, якщо професія не подобається, то можливо втратити й сенс життя. Також дуже розповсюдженою помилкою під час вибору професії є невміння і небажання розібратись у своїх особистісних якостях (здібностях, схильностях).

Підліткам біло запропоновано визначити тип майбутньої професії (за класифікацією професій Є. Климова) та обговорено результати тестування. Увагу вихованців було зацентовано на тому, що вибір професії – це ланцюжок взаємопов'язаних кроків, що здійснюється з урахуванням різних обставин, які можна розподілити на чотири групи: плани людини щодо її майбутньої професійної кар'єри, схильності, здібності, соціальний запит на той чи інший вид професії, а також прогноз динаміки запиту на професіоналів у майбутньому. Підліток має усвідомити, що вибір професії – це власний вибір кожного, оскільки, обираючи професію, людина обирає й спосіб життя.

Отже, проведені заняття сприяло аналізу підлітками основних помилок під час вибору професії; усвідомленню своїх професійних намірів, типу майбутньої професії; допомогло вихованцям скласти формулу професії та дібрати за нею найбільш відповідні професії.

Розкриттю творчого потенціалу вихованців, ознайомленню їх зі світом професій сприяла робота творчих груп. Так, в історико-краєзнавчому музеї «Річка часу» працювали творчі групи з вивчення історії археології рідного краю, світової культури. Проводячи екскурсії для дітей із сільської місцевості Одеської області, конкурси і презентації, вихованці освоювали елементи професій: екскурсовода, ведучого естрадних програм, керівника творчого колективу.

Зустрічі, спілкування зі студентами історичного факультету Одеського національного університету імені І. Мечникова відбувалися під час краєзнавчих екскурсій і археологічних розвідок, участі у спільних масових заходах, святах, лекціях та заняттях, які проводили здобувачі вищої освіти в дитячому будинку.

Під час таких зустрічей вихованці дізналися більше про такі професії, як педагог, історик, музейний працівник, археолог, етнолог тощо.

Працюючи у творчій групі кіностудії «Перлінка» на базі музею, здійснюючи підготовку до кінофестивалів, зйомок аматорських фільмів, вихованці мали можливість розкрити свій творчий потенціал, ознайомитись із творчими професіями. Навчання проводилося в ігровій формі. Учасники творчої групи проходили всі етапи створення «дорослого» художнього кіно: конкурс ідей, вибір професії, зйомки, монтаж, роботу зі звуком і кольором. Займаючись в аматорській студії, підлітки засвоювали елементи таких творчих професій, пов'язаних із кіно, як-от: режисера, оператора, сценариста, актора, режисера монтажу.

З метою надання допомоги вихованцям дитячого будинку щодо усвідомлення морального змісту вчинків та пізнання світу, інших людей, дітям було запропоновано підготувати розповіді про власний досвід, власне дитинство, власні вчинки; прочитати й проаналізувати літературні твори, переглянути фільми; спонукання до роздумів (розкриття суті виразів «бачити серцем», «щиро співчувати»).

Одним із важливих чинників розвитку підлітків дитячого будинку «Перлінка» є духовно-моральне виховання. Зазначимо, що сприйняття світу в них формується в умовах відсутності материнської ласки; навколишня дійсність, в якій вони зростали до того, як потрапили до дитячого будинку «Перлінка», відзначалася бідністю яскравих вражень, відсутністю радісних переживань (материнська і сенсорна депривація). Тому особливо важливим для вихованців дитячого будинку є залучення їх до процесу духовного виховання, формування морально-релігійних цінностей. Особливу роль у цьому відіграють індивідуальні бесіди священника з дітьми, робота недільної школи, відвідування святкових служб у Свято-Успенському монастирі та святих місць по Україні.

Проте варто відзначити, що в роботі з дітьми-сиротами в цьому напрямі є певні особливості, оскільки відсутність сімейного спілкування негативно

впливає на вихованців дитячого будинку. При цьому ми задіявали «фактор заміщення»: в дитячому будинку існує своєрідний соціальний інститут «старших братів» – студентів Одеської духовної семінарії. Вони проводять час із дітьми, спілкуючись, вникаючи в їхні проблеми, допомагають робити шкільні завдання та є «сполучною ланкою» між вихованцями і духовним наставником, який проводить заняття з духовної просвіти.

Отже, релігійний аспект духовного життя людей стає ближчим і зрозумілішим для вихованців дитячого будинку, оскільки він уже включений в їхнє повсякденне життя за допомогою спілкування зі студентами-семінаристами. Духовно-моральне виховання у дитячому будинку «Перлінка» базується на головних християнських чеснотах і цінностях, засадах християнської моралі (добро, любов, гідність, обов'язок, совість, честь, благочестя). Розвиток моральних цінностей природно пов'язаний із духовним розвитком дітей-сиріт (Петрова, 2016а, с. 116).

Формуванню пізнавального інтересу, турботливого ставлення до природи, рослинного та тваринного світу в дітей-підлітків сприяла їхня участь в міні-проектах, а саме: «На ферму», «До бузкового гаю», «Подорож на переправу», «До Одеського зоопарку», «На весняні квітучі поля Комінтернівського району».

Включенню вихованця в суспільне життя, залученню до соціальних цінностей і набуттю соціального досвіду сприяли гостьові виходи, які спрямовані на освоєння й опрацювання кожним соціальних моделей поведінки, що позитивно впливає на засвоєння морально-етичних норм поведінки в різних життєвих ситуаціях.

У рамках формувального етапу експерименту нами було організовано тематичні виїзди, а саме: поїздки на підприємства, де вихованці знайомилися зі світом професій (наприклад: флорист, автомеханік, кравець, помічник кухаря), набували практичних навичок у різних видах діяльності; поїздки до шпиталю, будинку інвалідів, що сприяло вихованню милосердя, турботи про інших людей.

Завдяки меценатам підлітки названого вище закладу освіти побували в Києві, зокрема, відвідали Національний музей народної архітектури та побуту України (с. Пирогово), здійснили паломницьку поїздку до Почаєва, туристичні подорожі до Львова, відпочили в таборах «Молода гвардія» та «Артек-Буковель» (Дроган, & Петрова, 2017).

Результати дослідно-експериментальної роботи свідчать, що розробка змістового і методичного забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, яка реалізовувалася за допомогою програм адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка», громадянського та патріотичного виховання підлітків названого закладу, економічної соціалізації дітей, а також програми їхнього трудового виховання та професійного самовизначення, сприяло підвищенню рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку, зокрема таких показників, як-от: знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистому і соціальному житті; ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання й особистісної самореалізації, адекватність самооцінки; формування вміння конструктивної взаємодії з іншими дітьми та педагогами; самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; уміння працювати в групі (див. підрозділ 2.4.).

2.3. Створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлінка»

Однією з організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка є *створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлінка»*.

Проаналізуємо підходи науковців до визначення сутності поняття «середовище».

Тлумачний словник української мови вміщує таку інтерпретацію поняття «середовище»: соціально-побутові умови, в яких проходить життя людини; оточення; природні умови, в яких проходить життєдіяльність якого-небудь організму; довкілля (Калашник, 2004, с. 745–746).

На думку Т. Алексєєнко, назване вище поняття включає соціально-побутові умови, що оточують дитину, і ту сукупність людей, які пов'язані спільністю цих умов, а тому середовище для дитини – це не тільки її довкілля, але й характер виховання, інтереси, установки оточуючих людей, які у своїй сукупності створюють своєрідний мікроклімат сім'ї (Алексєєнко, 2004).

У психолого-педагогічній літературі середовище трактується широко: як середовище життєдіяльності, природне й освітнє середовище.

В. Ясвін визначає такий термінологічний ряд поняття «середовище»: «середовище людини», «середовище людей», «людське середовище», «навколишнє середовище», «життєве середовище», «людське оточення» тощо (Ясвин, 2000).

Дослідник Ю. Мануйлов вважає, що середовище – це частина простору, із якою суб'єкт стикається, в якому живе. Середовище є тим, серед чого перебуває індивідуум, що за допомогою його активності опосередковує розвиток людини й осереднює. Середовище можна уявити собі як щось середнє між людиною та простором, що її оточує, як осередок безлічі навколо єдиного, яким є Людина (Мануйлов, 2009).

Нам імponує думка Ю. Мануйлова, що необхідно виховувати дітей через те середовище, що оточує їх як спільноту, через організацію сприйняття цього середовища, яке вдосконалюється самими дітьми за допомогою педагогів, друзів (Мануйлов, 2009).

У контексті нашого дослідження ми дотримуємося поглядів В. Ясвіна і під середовищем розуміємо систему «впливів та умов формування особистості,

а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» (Ясвін, 2000, с. 110).

У працях дослідника С. Сергєєва зазначається, що середовище це – дійсність, в якій відбувається перетворювальна діяльність людини, а в процесі діяльності в середовищі людина змінює його для досягнення своїх особистих і соціальних цілей. Ми погоджуємось із його думкою, що людина змінюється в середовищі та безпосередньо середовищем, а середовище постає як посередник між реальністю і дійсністю (Сергєєв, 2006, с. 58–65).

Отже, правомірно стверджувати, що середовище для дитини – це не тільки її довкілля, але й характер виховання, інтереси, установки оточуючих людей, які у своїй сукупності створюють безпечний мікроклімат.

Дослідниця Л. Канішевська, характеризуючи здоров'язбережувальну функцію інтернатних закладів, зазначає, що для значної більшості вихованців, що прибувають до закладів інтернатного типу, визначальними є такі особливості:

- здоров'яруйнівний стереотип поведінки;
- низькі показники фізичного здоров'я, психічні розлади;
- низький рівень сформованості санітарно-гігієнічних навичок;
- відсутність позитивного досвіду ставлення до власного здоров'я;
- несформованість уявлення про способи збереження та зміцнення здоров'я;
- байдуже ставлення до занять фізичною культурою;
- схильність до вживання психоактивних речовин;
- свавілля, неслухняність.

Усе це актуалізує проблему створення здоров'язбережувального середовища в закладі інтернатного типу (Канішевська, 2011b, с. 145–146).

Аналізуючи різні підходи у визначенні поняття здоров'язбережувального середовища, зазначимо, що за Н. Сократовою, в основу здоров'язбережувального виховання покладено формування мотиваційної сфери дітей (Сократова, 2005, с. 122–125).

Науковці З. Меретукова та А. Чиназірова розглядають здоров'язбережувальне середовище як цілеспрямовану і професійно створену систему дидактичних умов, за яких засвоєння учнями знань, умінь і навичок, розвиток творчого мислення, формування в них емоційно-ціннісного ставлення до світу (у тому числі, і до власного здоров'я) відбувається в ситуаціях фізичного, емоційного, інтелектуального, соціального і духовного комфорту, що створює в цілому сприятливий психологічний клімат для навчання і виховання (Меретукова, & Чиназірова, 2008, с. 59–64).

Дослідниця Т. Овчиннікова крім вищеназваної сукупності умов виокремлює ще й умови спілкування дітей між собою та педагогом. Слід зазначити, що Т. Овчиннікова акцентує увагу на застосуванні особистісно орієнтованого підходу, що сприяє створенню особливого психологічного мікроклімату, в якому дитина добре почувається та зростає (Овчиннікова, 2006, с. 32).

Науковець Т. Бережна розглядає здоров'язбережувальне середовище як сукупність компонентів і спеціально створених організаційно-педагогічних умов, які у поєднанні та взаємодії між собою сприяють формуванню в дітей ціннісного ставлення до власного здоров'я; здоров'я оточуючих, навколишнього світу та забезпечують їхню готовність до ведення здорового способу життя (Бережна, 2012, с. 18).

Вважаємо слушною думку авторки, що здоров'язбережувальне середовище – це комфортне середовище для всіх суб'єктів освітнього процесу, в якому формується цілісне світосприйняття, що є передумовою всебічно розвиненої особистості (Бережна, 2012).

Пристаємо до думки О. Підгірної, яка розглядає здоров'язбережувальне середовище як багаторівневу освітню систему й соціально організоване виховне середовище, в якому пріоритетами виступають такі чинники: здоровий спосіб життя, культура здоров'я, прогнозування здоров'язбережувальної діяльності. Змістовними компонентами середовища, на думку дослідниці, є соціальний, креативно-діяльнісний і реабілітаційний. Здоров'язбережувальне

середовище забезпечує усвідомлення його суб'єктами цінності здорового способу життя, збереження і зміцнення здоров'я, продуктивну активність усіх учасників середовища в розвитку навичок культури здоров'я і духовно-етичного самовдосконалення (Подгорная, 2005, с. 17).

Отже, здоров'язбережувальне середовище – це система впливів умов соціального та просторово-предметного оточення на дитину-сироту в дитячому будинку.

Здоров'язбережувальна діяльність дитячого будинку «Перлинка» передбачає:

- систему корекції порушень соматичного здоров'я з використанням комплексу оздоровчих і медичних заходів;
- використання доцільних форм організації освітнього процесу з урахуванням фізіологічного впливу на організм вихованця;
- контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм, нормування навантаження і профілактику стомлюваності;
- систему медичного моніторингу здоров'я;
- забезпечення збалансованого харчування (Дроган, & Петрова, 2017, с. 62);
- створення в дитячому будинку позитивного психологічного мікроклімату;
- проведення корекційно-розвивальної та профілактичної роботи з вихованцями;
- підвищення рівня успішності та розвитку індивідуальних здібностей і талантів вихованців у різноманітній діяльності;
- надання підлітку допомоги у вирішенні його індивідуальних проблем.

При визначенні шляхів і засобів впливу здоров'язбережувального середовища на становлення особистості вихованця зазначеного вище віку в умовах дитячого будинку, у першу чергу, нами враховано те, що створення здоров'язбережувального середовища в такому закладі можливо за умови врахування сукупності управлінських, організаційних, навчальних і оздоровчих

умов, націлених на формування, укріплення й збереження соціального, фізичного, психічного здоров'я дітей, педагогічних працівників на основі психолого-педагогічних і медико-фізіологічних методів та засобів супроводу освітнього процесу, профілактики факторів ризику, реалізації комплексу заходів щодо збереження і зміцнення здоров'я вихованців.

У дитячому будинку «Перлінка» розроблено, апробовано й упроваджено модель соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу кожної дитини. Розробляючи програму супроводу, ми керувалися тим, що розвиток особистості протікає найбільш успішно тоді, коли вихованець перебуває в гармонії із власним здоров'ям.

Умовно соціально-психолого-медико-педагогічний супровід дітей інтернатного закладу поділяється на супровід фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я. Відповідно, критерієм моніторингу стало *здоров'я вихованців*.

Складений моніторинг щодо формування готовності дітей до особистісної та соціальної самореалізації проводиться згідно з «квадратом здоров'я», запропонованим І. Бехом: діагностика фізичного, психічного, духовного та соціального здоров'я, що дає змогу створити індивідуальний маршрут розвитку кожного вихованця (Бех, 2008).

До моніторингу включені як визнані діагностичні методики, так і «вбудована» діагностика, яка ґрунтується на щоденних спостереженнях педагогічного колективу. Робота соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу дає змогу виявити можливості та здібності вихованців, скласти план індивідуального розвитку кожної дитини і вибрати актуальні напрями корекції.

Метою моніторингової програми є фіксування індивідуально-типологічних проявів і динаміки розвитку вихованців, отримання статистично достовірних даних дослідження індивідуальних особливостей анатомічного розвитку, психічних процесів, дослідження системи загальноморальних цінностей, особливостей особистісних і міжособистісних стосунків для подальшого вивчення готовності до особистісної та соціальної самореалізації.

Моніторингове дослідження фізичного здоров'я проводиться відповідними фахівцями в галузі медицини. Результати, отримані в ході моніторингу фізичного здоров'я, заносяться в індивідуальну карту вихованця, що дає можливість спостерігати динаміку фізичного розвитку.

Соціальне здоров'я досліджує безпосередньо соціальний педагог. Результати, отримані в ході моніторингу соціального здоров'я, вносяться в карти індивідуального маршруту формування особистості дітей, а також у бланки групових діагностик.

Отже, у такий спосіб можливо контролювати динамічні особистісні та міжособистісні зміни.

Психологи, у свою чергу, досліджують духовне і психологічне здоров'я як невід'ємну частину психічного здоров'я. Результати, отримані в ході моніторингу психічного здоров'я, є складником індивідуального маршруту формування готовності вихованця до особистісної та соціальної самореалізації.

Такий маршрут – це електронний документ Excel, де на кожній сторінці представлено результати діагностики в хронологічному порядку. Картка індивідуального маршруту дозволяє зробити швидкий візуальний аналіз динаміки розвитку дитини та запропонувати відповідні рекомендації щодо забезпечення індивідуального підходу вихователя до кожного (Дроган, & Петрова, 2017, с. 89).

Моніторингове дослідження духовного здоров'я проводиться один раз на рік, у вересні. Результати, отримані в ході дослідження, відображають вплив педагогічних технологій на формування морально-духовних цінностей вихованців та їх здорового способу життя.

Достовірно відомо, що цінності дітей докладно відображають узагальнену ціннісну картину педагогічного колективу. Зважаючи на це, ми відмовилися від такого завдання, як «створення моделі випускника», і в такий спосіб зберегли право кожної дитини на відповідність своїм індивідуальним особливостям, інтересам і здібностям (Дроган, & Петрова, 2017, с. 89–90).

Збереження психічного здоров'я відбувалося шляхом складного медико-біологічного і психологічного обстеження. На основі даних дослідження формувалася програма індивідуального розвитку психічного здоров'я окремої дитини, групи вихованців, а також визначення напрямків розвитку психічного і психологічного здоров'язбережувального середовища, а саме: усунення наслідків ранньої депривації дітей, забезпечення психологічної безпеки. Формування психічного здоров'я сиріт здійснювалося за такими напрямами, як: корекційно-розвивальна, консультаційна, профілактична, просвітницька робота, діагностично-моніторингове дослідження.

У процесі проведення дослідно-експериментальної роботи було забезпечено соціально-психолого-медико-педагогічний супровід кожного вихованця. Так, під керівництвом медичного персоналу здійснювалося планування індивідуального маршруту формування фізичного здоров'я кожної дитини, який включав щорічну диспансеризацію, реабілітацію, корекцію соматичних і психофізіологічних порушень здоров'я у вихованців, а також профілактичну роботу.

Медичний і педагогічний персонал дитячого будинку «Перлинка» розробляють щорічні програми виховання й оздоровлення підлітків, в яких особлива увага надається питанням охорони здоров'я, загартуванню, розвитку рухової активності; формуванню у вихованців потреби у фізичному вдосконаленні; гігієнічних навичок; режиму активності та відпочинку. Оцінка функціонального стану органів і систем організму проводиться шляхом дослідження основних фізіологічних параметрів, таких як частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, ЕКГ, життєва ємкість легенів тощо.

Медичний персонал дитячого будинку «Перлинка» проводить щорічні лабораторні дослідження показників стану здоров'я вихованців. Аналіз їхніх результатів дозволяє визначити шляхи лікування дітей. Для оцінки стану здоров'я вихованців використовуються зазначені нижче показники:

- рівень фізичного розвитку, динаміка показників здоров'я;
- наявність хронічних патологій;

- частота гострих захворювань протягом року;
- збалансоване раціональне харчування.

Щорічно лікар дитячого будинку розробляє індивідуальні програми обстеження та лікувально-оздоровчих заходів для кожної дитини. Уся інформація щодо підсумків диспансерного обстеження з рекомендаціями лікарів-спеціалістів, планування заходів із оздоровлення та лікування вихованців дитячого будинку доводиться до відома адміністрації, вихователів і помічників вихователів, фахівців-співробітників.

У дитячому будинку «Перлінка» створено потужну матеріально-технічну базу для оздоровлення дітей, як-от: басейн, спортивна зала, роликівна зала, спортивний майданчик, бальнеопроцедурний та фізіопроцедурний кабінети. Щороку в осінньо-зимовий період здійснюється профілактичне лікування фізіотерапевтичним апаратом (УФО, тубус-кварц). Унаслідок цього захворюваність у більшості дітей зменшується: поліпшується носове дихання, підвищуються захисні сили організму, скорочуються випадки риніту. Рецидиви хронічного тонзиліту після проведення фізіопроцедур мають тенденцію до зниження. Якщо раніше названа патологія загострювалася 4–5 разів на рік, то тепер 3–4 рази, що є позитивною динамікою. Протягом року вихованці активно користуються басейном, гідромасажними ваннами, що покращує їхній фізичний та емоційний стан, сприяє розслабленню й тонізуванню організму.

Щоденно у групах проводиться ароматерапія ефірними маслами (ехінацеї, грейпфруту, лимонника, пустирника, валеріани, лаванди тощо), що позитивно впливає на психофізичний стан дітей, підвищує концентрацію уваги та пам'яті, стабілізує, тонізує нервову систему, очищує шкірний покрив, перешкоджає утворенню камедонів, усуває вугрові та герпетичні висипання. У результаті проведення такої практики підвищуються захисні й імунні функції організму.

Зважаючи на те, що всі вихованці, які потрапляють до дитячого будинку, мають дефіцит уваги, переживають наслідки сенсорної, емоційної та соціальної депривації, слід відзначити, що в багатьох з них спостерігається затримка

психічного і мовленнєвого розвитку, емоційні порушення різного ступеня важкості. Найбільш поширеним у таких дітей є порушення поведінки, а саме: гіперактивність, імпульсивність, роздратованість, нахили до агресії. Тому лікар-психіатр здійснює 2–3 рази на рік медикаментозну терапію (неотропи, седативні препарати, вітамінотерапію).

За призначенням лікарів-спеціалістів усім вихованцям без винятку 2 рази на рік призначається масаж з профілактичною та лікувальною метою. Ефективною є профілактична робота на дошці Євмінова. Результати занять перевіряються фотокомп'ютерним методом, який розроблено центром В. Євмінова. Завдяки виконанню вправ на дошці в дитини з'являється можливість тренувати м'язи спини і живота, нормалізувати їх тонус, здійснювати корекцію хребта тощо. Помірні фізичні навантаження сприяють виділенню особливих речовин – ендорфінів, які ще називають «гормонами щастя». Тому фізично активні вихованці частіше перебувають у доброму настрої, відчуваються психологічно врівноваженими, здатні суттєво підвищити самооцінку (Дроган, & Петрова, 2017, с. 66–67).

У дитячому будинку «Перлінка» створені всі необхідні умови для організації навчання й виховання дітей-сиріт. Це змістовно, естетично оформлені та технічно оснащені предметні кабінети, бібліотека з комп'ютерно-інформаційним центром, з художнім та методичним забезпеченням; проведення навчальних і виховних заходів висококваліфікованими вихователями.

Покращення матеріально-технічної бази та побуту в цьому закладі сприяє підвищенню благополуччя й успішності вихованців та їхньому комфорту.

У приміщеннях дитячого будинку «Перлінка» створені умови, наближені до родинних: у 2-х блоках знаходяться кімнати, розраховані на 3 особи шкільного віку, туалетні кімнати, обладнані вітальні, кухні, де діти можуть готувати їжу.

Відновлена архітектура будинку сприяє розвитку почуття свободи, краси і піднесення. Перший і другий поверхи комплексу розділені скляною підлогою, яка розширює простір будови і робить його єдиним простором.

Побудований різноманітний блок приміщень для проведення освітньої роботи, як-от:

- дві класні кімнати для самопідготовки обладнані інтерактивною і навчальними дошками, партами, теле-, відео- технікою та різноманітними дидактичними посібниками;
- у космічній обсерваторії працює міні-планетарій, телескоп;
- художня майстерня забезпечена мольбертами, гончарним кругом, обладнанням для проведення занять з декоративно-прикладного мистецтва, необхідними меблями;
- музична зала являє собою центр естетичного розвитку малюків, обладнана акустичною системою, мультимедійною системою, караоке, електричним фортепіано;
- бібліотека та музейний комплекс.

Матеріально-технічну базу дитячого будинку протягом дослідження було вдосконалено, а саме: реконструйовано спортивну і тренажерну зали, залу для катання на роликових ковзанах; роликодром, спортивний майданчик, залу для вивчення правил дорожнього руху, комп'ютерний клас, навчальні класи, а також створено кабінети Монтессорі, бібліотеку, музичну залу, хореографічну залу, аквапарк із масажними душами і водними фонтанами, каплицю, ізостудію, астрономічну обсерваторію, залу для лікувальної фізкультури, два тенісних столи; більярдний стіл, навчально-дослідні ділянки, куточок живої природи.

Завдяки наявній матеріально-технічній базі діти-сироти відвідують безліч нетрадиційних занять: «Монтессорі-клас» – розвиває вміння і навички в плані самостійної діяльності. «Карусель звуків» – обов'язкові логопедичні заняття, які сприяють формуванню і розвитку вміння чіткої вимови; «Чудо-світ навколо тебе» – заняття для зацікавлених, що розкривають перед дітьми таємниці навколишнього середовища, включаючи й тему «Основи безпеки на дорозі» – на заняттях діти вивчають правила безпеки на дорозі, а потім закріплюють їх у спеціально обладнаній залі.

У дитячому будинку «Перлінка» велика увага приділяється організації харчування вихованців. Щоденне меню включає обов'язковий набір продуктів і складається з перспективного меню, затверджується начальником Одеського міського управління держепідслужби в Одеській області, головним державним санітарним лікарем м. Одеси. Ведеться картотека страв, забезпечується виконання санітарно-епідеміологічних норм, дотримуються терміни реалізації продуктів, якість приготування їжі контролюється лікарем-педіатром та дієтсестрою. Проведені аналізи СЕС на складі і калорійності харчування, виявлений показник становить 0,72 %. За призначенням лікаря дітям організовується дієтичне харчування.

З метою додаткового контролю за системою покращення харчування вихованців у дитячому будинку «Перлінка» постійно працює Рада з харчування, яка затверджується щорічно наказом, має плани роботи, протоколи засідань, графіки відвідування та контролю організації харчування в закладі.

Розпорядок життєдіяльності дитячого будинку «Перлінка» враховує чітке виконання режиму дня, що забезпечує всебічний розвиток і зміцнення здоров'я, сприяє нормальному перебігу всіх фізіологічних процесів в організмі дитини.

Дитячий будинок не «ізолює» дітей від навколишнього життя, від його проблем, проте педагоги намагаються разом із вихованцями шукати шляхи їх вирішення, забезпечуючи простір для різноманітної дитячої діяльності, організовуючи таке довкілля навколо кожного, яке б спонукало дитину до пошуку власного способу вирішення життєвих проблем. Усі заходи спрямовані на формування конкурентноспроможної особистості, яка вміла би планувати стратегію власного життя, орієнтувалась у системі суперечливих цінностей і зуміла визначити своє життєве кредо та життєвий стиль.

Важливу роль у становленні особистості відіграє організація освітнього процесу, забезпечення всім необхідним обладнанням відповідно до санітарно-гігієнічних вимог, навчальної діяльності, відповідний тепловий режим, освітлення, меблів відповідно до санітарно-гігієнічних норм.

Педагогічний колектив дитячого будинку впроваджує метод казкотерапії (навчальний тренер О. Деркач – кандидат педагогічних наук, доцент, практичний психолог, арт-терапевт, Голова Правління Молодіжної громадської організації Науково-просвітницький центр інноваційних технологій розвитку особистості «АКОРД»).

Систематично проводиться корекційно-розвивальна робота з вихованцями. Індивідуальна робота спрямована на корекцію особистісних особливостей дітей: самооцінки, порушення емоційно-вольової та пізнавальної сфери. Вона реалізується шляхом когнітивно-поведінкової психотерапії, арт-терапії.

Групова робота спрямована на корекцію міжособистісного спілкування, поведінки, обговорення ситуацій, які вже відбулися, та уявних ситуацій методами психодрами, казкотерапії, колажу тощо. Важливим елементом корекційної роботи є використання ігор. Особлива увага приділяється збагаченню і розширенню конкретного чуттєвого й емоційного досвіду, гармонізації внутрішнього стану вихованців і розвитку морально-духовної системи цінностей. У корекційно-розвивальній роботі широко застосовувалися методи арт-терапії, а саме: казкотерапія, «Мандала», каракулі, пісочна терапія.

Особлива увага приділялася створенню в дитячому будинку позитивного психологічного мікроклімату, що сприяє розвитку ініціативи, розкриттю здібностей і талантів дітей-сиріт.

Безпека здоров'язбережувального середовища реалізується завдяки врахуванню психологічного благополуччя вихованців та співробітників дитячого будинку. Із педагогічними працівниками проводиться корекційна робота, спрямована на розвиток і гармонізацію емоційної сфери, з метою зниження проєкції власних проблем на вихованців та з метою підвищення ефективності створення психологічно здорового середовища в колективі вихованців. Для проведення такої роботи використовується метод напівстандартизованої та нестандартизованої бесіди, а також арт-терапевтичні техніки.

У процесі дослідно-експериментальної роботи розроблено та впроваджено програму «Здоров'я заради себе», завданнями якої були:

- формування уявлень щодо позитивних факторів, що впливають на здоров'я людини;
- усвідомлений вибір підлітками-вихованцями дитячого будинку здоров'язбережувальної поведінки;
- виконання правил особистої гігієни та вміння самостійно підтримувати здоров'я;
- формування уявлень про здорове харчування, режим, раціональну організацію режиму дня;
- закріплення знань про негативні фактори ризику здоров'я вихованців, вплив позитивних і негативних емоцій на здоров'я;
- формування навичок позитивного спілкування, емоційної релаксації.

Реалізація зазначеної програми передбачала визначені нижче напрями роботи:

- 1) просвітницько-виховна робота з підлітками;
- 2) організація фізичної оздоровчої роботи та медичного обслуговування;
- 3) організація раціонального харчування;
- 4) профілактична робота (Дроган, & Петрова, 2017, с. 62–63).

Зазначимо, що програма «Здоров'я заради себе» реалізовувалася за допомогою ряду здоров'язбережувальних технологій, а саме:

а) технології навчання здоров'я: гігієнічне навчання (догляд за тілом, зубами, раціональне харчування); профілактика травматизму, статеве виховання, профілактика вживання підлітками ПАР;

б) оздоровчі технології: загартування, гімнастика, масаж, тренування сили, витривалості, швидкості, гнучкості, музична терапія, фізіотерапія, аромотерапія;

в) екологічні здоров'язбережувальні технології, спрямовані на створення природовідповідних, екологічно оптимальних умов життя та діяльності дитини,

установлення гармонійних відносин із довкіллям, рослинним і тваринним світом;

г) технології забезпечення безпеки життєдіяльності (Задоя, & Селиванова, 2013), що використовувалися з метою засвоєння дитиною-підлітком правил поведінки в різних виробничих і побутових ситуаціях: навички поведінки на дорогах (як пішохода), навички надання долікарської допомоги, правила поведінки в небезпечних ситуаціях (пожежа, повінь, дорожньо-транспортна пригода, отруєння хімічними, харчовими речовинами);

д) технологія виховання культури здоров'я – виховання в підлітків якостей, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я; формування ціннісного ставлення до власного здоров'я, посилення мотивації на ведення здорового способу життя (Свириденко, 2012, с. 13).

З метою проведення цілеспрямованої профілактичної роботи було реалізовано проєкт «Ми – за здоровий спосіб життя», мета якого – поглибити знання підлітків про руйнівний вплив алкоголю, наркотиків, паління на організм людини; пропагувати здоровий спосіб життя; розвивати інтелектуальну активність вихованців, самостійність.

На першому етапі проєкту підлітків було об'єднано в чотири групи, кожна з яких отримала завдання.

Так, перша група мала підготувати повідомлення про наркоманію як соціальну проблему, наркотичні речовини та наслідки їх вживання. Також вихованці цієї групи готували презентацію «Наслідки наркотичної залежності».

Друга група підлітків готувала повідомлення щодо знайомства людини з тютюном; про вплив куріння на організм людини та наслідки цієї шкідливої звички. Ця група вихованців також готувала презентацію на тему «Шкідлива звичка – тютюнопаління».

Третя група вихованців готувала повідомлення про історію алкоголю, стадії його вживання, вплив алкоголю на організм людини, а також презентацію «Наслідки вживання алкоголю».

Четверта група досліджувала проблему корисного харчування, розробляла рекомендації щодо правил раціонального харчування, складала кросворд «Корисна їжа».

Підлітки виявляли зацікавленість щодо виконання завдань, здійснювали пошук необхідної інформації, допомагали один одному.

Група вихованців, які досліджували таку соціальну проблему як уживання підлітками психоактивних речовин розробили мультимедійну презентацію, в якій було висвітлено такі питання, як-от: класифікація наркотичних речовин; фактори, що сприяють вживанню підлітками ПАР; соціальні та соціально-психологічні причини вживання підлітками ПАР; наслідки наркоманії.

Зазначимо, що серед наслідків вживання ПАР вихованці назвали такі: ураження психіки людини; ураження ЦНС та відмирання нервових клітин мозку; розвиток шизофренії з маренням, галюцинаціями; нестійкість настрою; втрата почуття часу, простору; розвиток таких хвороб як вірусний гепатит, сифіліс, статеве безсилля, запалення вен, гнійникові та інші запалення шкіри; цукровий діабет тощо (Дорофеєва, 2010, с. 11).

Друга група учасників проєкту, які досліджували проблему тютюнопаління, розробила мультимедійну презентацію «Шкідлива звичка – тютюнопаління», де було висвітлено такі нагальні питання: історія знайомства людства з тютюном; причини, через які починає курити шкільна молодь; наслідки куріння; варіанти відмови, якщо вам запропонували цигарку.

Далі підліткам було запропоновано вправу «Почуй мене» (Завіша, 2009, с. 7–15). Вони мали скласти висловлювання, пов'язані з наслідками куріння. Ця вправа проводилася за принципом гри «Нісенітниця». Кожен учасник гри писав одне слово, яке в нього асоціюється з курінням, складав аркуш «гармошкою» та передавав його іншому учаснику групи. Потім «гармошка» розкривалася і з написаних слів складалося висловлювання. Так, було складено висловлювання: «Куріння – шкода здоров'ю; жовті зуби, жовті нігті; завчасне виникнення зморшок; неприємний запах з рота; рак легенів; рак порожнини рота; хронічний

бронхіт; захворювання серця; зайва трата грошей; повільне знищення організму».

Наведемо дані, представлені вихованцями під час презентації «Наслідки вживання алкоголю». Підлітки стверджували, що головною ознакою алкоголізму є фізіологічна залежність, яка супроводжується соматичними, нервовими і психічними порушеннями в організмі. Також було схарактеризовано чотири стадії вживання алкоголю: епізодичне вживання, помірне вживання, призвичаювання до вживання, хімічна залежність.

Учасниками цієї групи було розглянуто характерні ознаки залежності від алкоголю: звикання; абсистенція, симптоми якої виникають тоді, коли хворого позбавляють алкоголю; постійні пошуки алкоголю; уживання алкоголю стає важливішим за спілкування з людьми (Дорофєєва, 2010, с. 11).

У розробленій підлітками мультимедійній презентації було широко висвітлено швидкі наслідки впливу алкоголю на організм людини, серед яких виділено такі: уповільнення рефлексів; погіршення координації рухів; позбавлення здатності ясно мислити; блювота; уповільнені реакції на зовнішні подразники; погіршення зору; підвищення ризику нещасних випадків; знепритомніння; кома; смерть тощо.

Серед відстрочених наслідків впливу алкоголю на організм людини діти назвали захворювання на алкоголізм; прогалини в пам'яті; цироз печінки; ураження головного мозку; ураження нервової системи; серцеві захворювання; погіршення травлення; зменшення тривалості життя; смерть від нещасних випадків тощо (Дорофєєва, 2010, с. 11).

Група підлітків, які досліджували проблему корисного харчування, розробили рекомендації, в яких звернули увагу на те, що кожного дня необхідно споживати різні продукти, як-от: овочі, фрукти, м'ясо, птицю, рибу, яйця, крупи, хліб, зернові культури, молоко, сир, йогурт, кефір, горох, квасоллю тощо.

Також вихованці звернули увагу на те, що щоденний раціон людини має бути різноманітним, оскільки: овочі та фрукти – джерело вітамінів А та С;

м'ясо – джерело білків, жирів, заліза й інших мінералів, воно містить тіамін та вітамін В12; хліб, крупи й зернові – вітаміни групи В; молочні продукти містять найбільшу кількість кальцію. У той же час підлітки зазначили, що найбільш небезпечними для здоров'я людини є такі продукти, як-от: солодкі газовані й ароматичні напої, кола, лимонад, картопляні чіпси й картопля фрі, шоколадні батончики «Снікерс», «Марс» та ін.; варена ковбаса, сосиски, сардельки, консервовані м'ясні та овочеві продукти із застосуванням оцту й інших консервантів (Дорофєєва, 2010, с. 11).

Підліткам було запропоновано картки із ситуативними завданнями. Наведемо їх.

Ситуація 1.

Тетяна запросила на своє 16-ти річчя Петра. Хлопець дуже зрадів і пообіцяв, що прийде та принесе з собою п'ять пляшок горілки. Тетяна сказала йому, щоб він цього не робив.

Завдання: дати свій варіант відмови.

Ситуація 2.

Василь приніс на вечірку цигарки з «травкою» та запропонував своїй компанії сісти в коло і покурити по черзі цигарку.

Марина сказала, що вона виходить із кола і не буде цього робити.

Завдання: дати свій варіант відмови.

У процесі дослідно-експериментальної роботи в дитячому будинку «Перлинка» також упроваджувалися здоров'язберезувальні освітні технології, спрямовані на формування ціннісного ставлення до здоров'я, культури здоров'я, мотивації на здоровий спосіб життя. Наприклад, фізкультурно-оздоровчі технології спрямовувалися на одержання неспецифічного ефекту (загартовування) та на досягнення специфічного для фізичної культури ефекту – розвитку і формування основних фізичних якостей дитини-підлітка (м'язова сила, швидкість, спритність, гнучкість і загальна витривалість); екологічні здоров'язберезувальні технології; технології забезпечення безпеки життєдіяльності (Задоя, & Селиванова, 2013) сприяли засвоєнню дитиною-

підлітком правил поведінки в різних виробничих і побутових ситуаціях: навички поведіння на дорогах (як пішохода), надання долікарської допомоги, правила поведіння в небезпечних ситуаціях (пожежа, повінь, дорожньо-транспортна пригода, отруєння хімічними, харчовими речовинами).

Також з вихованцями було опрацьовано усний журнал «Будьмо! Чи ми ще будемо?» (про алкогольну залежність), проведено години спілкування на такі теми, як-от: «Наркоманія – знак біди», «Кайдани оковитої», «Алкоголю та наркотикам – Ні!», «Що ми знаємо про СНІД?»; тренінг на формування навичок здорового способу життя «Обираємо здоровий спосіб життя», конкурс малюнків «Моє ставлення до куріння, алкоголю, наркотиків»; тиждень боротьби з курінням; зустріч з лікарем-наркологом, який розповів підлітками про негативний вплив на організм людини вживання ПАР. Також було продемонстровано й обговорено документальний фільм «Правда про наркотики» (режисер С. Шараєвський, Україна, 2004).

Особлива увага приділялася створенню в дитячому будинку позитивного психологічного мікроклімату, що сприяє почуттю захищеності, розвитку ініціативи, розкриттю здібностей і талантів підлітків.

Важливим компонентом у становленні особистості вихованця дитячого будинку зазначеного віку є гуманізація мікросередовища та взаємин у ньому.

Отже, з метою створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку було встановлено особистісні контакти як між педагогами і вихованцями, так і між самими підлітками; проведено виховні заходи, що сприяло формуванню між дітьми позитивних відносин, виявленню взаємодопомоги, взаємовиручки; покращено матеріально-технічну базу закладу для повноцінного розвитку особистості вихованця; організовано екскурсії в музеї, театри, виставки.

Отже, реалізація організаційно-педагогічної умови *створення здоров'язбережувального середовища у дитячому будинку «Перлинка»* сприяло ефективному становленню особистості дитини-підлітка, що позитивно позначилося на підвищенні рівня успішності та розвитку індивідуальних

здібностей і талантів вихованців у різноманітній діяльності; збереженні та зміцненні їхнього здоров'я; формуванні ціннісного ставлення до власного здоров'я; розвитку вміння щодо самовдосконалення, самопізнання, особистісної самореалізації; створенню атмосфери гуманності, захищеності, взаєморозуміння та взаємоповаги.

2.4. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

В експериментальній перевірці ефективності моделі та організаційно-педагогічних умов становлення особистості підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку взяло участь 60 вихованців дитячого будинку «Перлінка» Одеської міської ради Одеської області та 15 педагогічних працівників.

У процесі формувального етапу експерименту реалізовано модель становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку (див. рис. 1.1.).

Метою формувального етапу експерименту стала експериментальна перевірка теоретично обґрунтованих організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Формувальний етап експерименту включав три етапи: підготовчий, основний, узагальнювальний (Канішевська, 2011b, с. 361).

Підготовчий етап формувального експерименту (2016 р.) було спрямовано на розуміння педагогічним колективом дитячого будинку «Перлінка» значущості проблеми становлення підлітка; розроблення стратегії розв'язання цієї проблеми.

На цьому етапі формувального експерименту педагогів дитячого будинку «Перлінка» було ознайомлено з експериментальними матеріалами (методикою діагностики рівнів становлення особистості вихованця в умовах інтернатного закладу; програмою семінару для вихователів «Становлення особистості в

умовах дитячого будинку»; змістовим і методичним забезпеченням процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлінка», а саме програмами адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка», громадянського та патріотичного виховання підлітків названого закладу, економічної соціалізації дітей, а також програми їхнього трудового виховання та професійного самовизначення.

На підготовчому етапі формульовального етапу експерименту було проведено діагностичні зрізи рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлінка» за критеріями і показниками становлення особистості, на основі методик, які використовувалися нами на констатувальному етапі експерименту.

З метою знаходження можливих зв'язків у рівнях становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку було використано два тести статистичної значущості для аналізу таблиць спряженості: χ^2 -квадрат (з поправкою на неперервність Йетса) та точний тест Фішера.

Висновки сформульовано для рівня статистичної значущості $\alpha=0,05$; у тесті наведено p -рівні для χ^2 -квадрат тесту та точного тесту Фішера, які обчислювались за допомогою вбудованої Ексель функції та онлайн-калькулятора.

Використання двох тестів, що перевіряють одну гіпотезу, унеможливорює механічні помилки. У тесті використовується p -рівень, що дає точний тест Фішера.

Діагностування рівня становлення особистості дитини-підлітка дитячого будинку «Перлінка» за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість» (знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті) відбувалося за допомогою використання таких методів і методик, як-от: експертна оцінка, незакінчене речення, тестування «Мій запас міцності» (Маркова, 1996) (додаток А), анкетування.

Наведемо результати діагностики рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість» на початку формувального етапу експерименту (див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість» (на початку формувального етапу експерименту)

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Знання про норми соціальної поведінки	8	13,33	24	40,00	28	46,67
Усвідомлення себе в соціальному середовищі	7	11,67	23	38,33	30	50,00
Розуміння значення особистісної ролі в особистісному та соціальному житті	10	16,67	26	43,33	24	40,00
Середнє значення (у %)		13,89		40,55		45,56

Як видно з таблиці 2.1, на початку формувального етапу експерименту більшість підлітків дитячого будинку «Перлинка» виявили низький рівень становлення особистості за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість». Отже, 45,56 % вихованців дитячого будинку характеризуються фрагментарними знаннями про норми соціальної поведінки; недостатнім усвідомленням себе в соціальному середовищі; нерозумінням значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті.

Зауважимо, що на початку формувального етапу експерименту значний відсоток підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлинка» (40,55 %) виявили середній рівень становлення особистості за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість». Ці діти виявляють достатні знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та соціальному житті.

Лише 13,89 % підлітків-вихованців дитячого будинку виявили високий рівень становлення особистості за названим вище критерієм.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість» за показником «знання про норми соціальної поведінки» склав таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,1632; за χ^2 – 1,936. Зсув у долі середнього рівня становлення особистості зазначеного вище контингенту дітей склав p -рівень 0,0674; за χ^2 – 3,334. Зсув у долі низького рівня становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку склав p -рівень 0,0007; за χ^2 – 11,130.

На початку проведення дослідно-експериментальної роботи зсув у долі високого рівня становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість» за показником «усвідомлення себе в соціальному середовищі» склав таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,062; за χ^2 – 3,442. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0280; за χ^2 – 4,801. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0001; за χ^2 – 16,983.

На початку формувального етапу експерименту зсув у долі високого рівня становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання про соціальне довкілля і себе як особистість» за показником «розуміння значення особистісної ролі в особистісному та соціальному житті» склав таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,1891. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,2011; за χ^2 – 1,633. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0038; за χ^2 – 8,192.

Діагностування рівня становлення особистості дитини-підлітка за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» (ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання самовдосконалення, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки) відбувалося за допомогою методики «Ціннісні орієнтації» (модифікація М. Рокича за І. Слободянюком) (Карелін, 2007);

адаптованої методики «Недописана теза» Н. Щуркової (Щуркова, 2002); тесту А. Маркової (Маркова, 1996) (додаток Б), картки спостереження Е. Лютової, Г. Моніної й картки спостереження Скотта (Айзенк, & Геленн, 2000); анкети «Моє ставлення до себе» (Анкетування для учнів, 2014), методики Ч. Спілбергера, адаптованої Ю. Ханіним (Мирошник, & Нешетна, 2012, с. 45–51).

У таблиці 2.2 наведено дані щодо рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» на початку формувального етапу експерименту.

Таблиця 2.2.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» (на початку формувального етапу експерименту)

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших	15	25,00	20	33,33	25	41,67
Сформованість особистісних цінностей	14	23,33	19	31,67	27	45,00
Бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення і особистісної самореалізації; адекватність самооцінки	17	28,33	20	33,33	23	38,34
Середнє значення (у %)		25,55		32,78		41,67

Аналіз таблиці 2.2. свідчить про те, що на початку формувального етапу експерименту більшість підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлинка» (41,67 %) виявили низький рівень становлення особистості за критерієм «система ціннісних ставлень». Ці діти не виявляють ціннісного ставлення до себе, до життя, до інших; не виявляють бажання щодо самовдосконалення, самопізнання й особистісної самореалізації. Для них характерною є занадто завищена або занижена самооцінка.

Слід зазначити, що середній рівень становлення особистості виявило 32,78 % підлітків-вихованці дитячого будинку «Перлинка». Вони характеризуються недостатньо сформованим ціннісним ставленням до себе, до життя, до іншого; недостатньою сформованістю особистісних цінностей; ситуативним бажанням щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної саморегуляції; адекватною чи заниженою самооцінкою.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» за показником «ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших» становить таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,3193; за χ^2 – 0,992. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0952; за χ^2 – 2,777. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0021; за χ^2 – 9,234.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» за показником «сформованість особистісних цінностей» склав таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,3111; за χ^2 – 1,026. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0412; за χ^2 – 4,149. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0006; за χ^2 – 11,468.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» за показником «бажання самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки» склав таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,3333; за χ^2 – 0,938. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,2617; за χ^2 – 1,259. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0135; за χ^2 – 6,019.

Діагностування рівня становлення особистості вихованця за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (вміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальна активність, уміння самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної

самореалізації; уміння працювати в групі) здійснювалося за допомогою експертної оцінки, педагогічного спостереження (додаток В).

У таблиці 2.3 наведено дані щодо рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (на початку формувального етапу експерименту).

Таблиця 2.3.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (на початку формувального етапу експерименту)

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Вміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями	12	20,00	22	36,67	26	43,33
Соціальна активність, уміння самовдосконалення, самопізнання, самовизначення і особистісної саморегуляції	13	21,67	23	38,33	24	40,00
Вміння працювати в групі	15	25,00	22	36,67	23	38,33
Середнє значення (у %)		22,22		37,22		40,56

Дані таблиці 2.3. дозволяють стверджувати, що на початку формувального етапу експерименту більшість вихованців дитячого будинку (40,56 %) виявили низький рівень становлення особистості за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства у поведінці». Ці підлітки не вміють конструктивно взаємодіяти з іншими дітьми та вихователями; не виявляють соціальну активність, не бажають самовдосконалюватися, взаємодіяти.

Значний відсоток підлітків дитячого будинку (37,22 %) виявили середній рівень становлення особистості за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці». Ці вихованці не завжди здатні до конструктивної взаємодії з іншими підлітками та вихователями; ситуативно виявляють соціальну активність; не завжди виявляють уміння самовдосконалення,

самопізнання, самовизначення. У більшості випадків виявляють уміння працювати в групі.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» за показником «вміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями» склало таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,1478; за χ^2 – 2,088. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,1970; за χ^2 – 1,663. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0025; за χ^2 – 8,929.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» за показником «соціальна активність, уміння самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації» становить таке математичне співвідношення: за тестом Фішера p -рівень 0,1556; за χ^2 – 2,011. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,4603; за χ^2 – 0,546. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0153; за χ^2 – 5,808.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» за показником «уміння працювати в групі» становить: за тестом Фішера p -рівень 0,422; за χ^2 – 0,645. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера p -рівень 0,1411; за χ^2 – 2,163. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера p -рівень 0,0067; за χ^2 – 7,202.

Наведемо дані щодо діагностики рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку, відповідно до означених критеріїв та показників на початку формувального етапу експерименту (див. табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку на початку формувального етапу експерименту (у %)

Рівні	Критерії			Середнє значення
	Знання й усвідомлення про соціум і себе як особистість	Система ціннісних ставлень особистості	Дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці	
Високий	13,89	25,55	22,22	20,55
Середній	40,55	32,78	37,22	36,85
Низький	45,56	41,67	40,56	42,60

Аналіз таблиці 2.4. свідчить, що більшість підлітків дитячого будинку «Перлинка» (42,60 %) на початку формувального етапу експерименту виявили низький рівень становлення особистості; середній рівень – 36,85 %; високий рівень – 20,55 % респондентів.

Проведення основного етапу експерименту передбачало зосередження уваги на реалізацію моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, а саме:

- розробка й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»;
- змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку;
- створення здоров'язбережувального середовища в Дитячому будинку «Перлинка»;

Розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку» передбачало вирішення таких завдань: поглибити знання вихователів щодо особливостей становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»; актуалізувати проблему становлення особистості дитини в умовах названого вище закладу; оволодіти методикою діагностування рівнів становлення особистості вихованця

в умовах дитячого будинку; поглибити знання педагогів про здоров'язберезувальні технології; ознайомити педагогів з основними завданнями, порядком підготовки і проведення соціально-психолого-медико-психологічного консилиуму» із розробленою системою соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу особистості кожного вихованця; ознайомити вихователів дитячого будинку зі змістовим і методичним забезпеченням процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; поглибити знання педагогів щодо активних форм роботи з вихованцями дитячого будинку; залучити педагогів дитячого будинку до обговорення питань музейної педагогіки як одного з факторів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку.

Проведення вищезазначеного семінару дозволило впровадити названі нижче види занять, як-от: лекції («Змістове та методичне забезпечення процесу становлення дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»; «Музейна педагогіка та компетентнісний підхід (на прикладі музею «Потік часу» ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка»); круглий стіл «Особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»; практикуми «Діагностика рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; «Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід вихованця»; «Інтерактивні форми виховання», «Профілактика професійного вигорання педагога»; педради: «Формування здорового образу життя та зміцнення здоров'я вихованців дитячого будинку «Перлинка»; «Виховний потенціал музейної педагогіки».

Дані, отримані під час індивідуальних бесід з вихователями дитячого будинку засвідчили, що розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку» сприяло оволодінню методикою діагностування рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; поглибленню знань щодо форм і методів становлення особистості вихованця; ознайомленню зі змістовим і методичним забезпеченням процесу становлення особистості підлітка в умовах дитячого

будинку; усвідомленню педагогами необхідності самовдосконалення; досягненню психологічного комфорту в дитячому колективі; профілактиці професійного вигорання.

Змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку реалізовувалося за допомогою розробки й упровадження низки програм:

- адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка»;
- громадянського та патріотичного виховання підлітків названого вище закладу;
- економічної соціалізації вихованців дитячого будинку;
- трудового виховання та професійного самовизначення підлітків дитячого будинку «Перлінка».

У процесі проведення дослідно-експериментальної роботи було спроектовано індивідуальні маршрути супроводу кожного вихованця, які склалися із соціального паспорту вихованця; результатів моніторингового дослідження фізичного, психічного, духовного, соціального здоров'я; рекомендацій соціально-психолого-медико-психологічних консиліумів; визначення домінант подальшого розвитку вихованця; програми корекційно-розвивальної роботи.

Реалізація організаційно-педагогічної умови *створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлінка»* передбачала систему корекції порушень соматичного здоров'я з використанням комплексу оздоровчих і методичних заходів; використання доцільних форм організації освітнього процесу з урахуванням фізіологічного впливу на організм вихованця; контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм, нормування навантаження і профілактики стомлюваності; систему моніторингу здоров'я; забезпечення планованого харчування; проведення корекційно-розвивальної та профілактичної роботи з вихованцями; створення в дитячому будинку позитивного психологічного мікроклімату.

Матеріально-технічна база дитячого будинку дозволяє ефективно вибудовувати освітній та виховний процес, який спрямований на становлення особистості дитини-підлітка.

Інфраструктуру названого інтернатного закладу наповнено необхідною естетикою (спокійна кольорова гама просторих приміщень, багато зелені, велика кількість екібан і картин на стінах, естетично оформлено приміщення для відпочинку дітей-сиріт і місця дозвілля), ігрові куточки реконструйовано ігровими столами для коротких турнірів в настільний теніс, шахи та шашки. Було придбано й укомплектовано комп'ютери та мультимедійне обладнання, розроблено таблиці контролю за дотриманням режиму провітрювання в кімнатах; здійснено ремонт спортивних та ігрових майданчиків, організовано озеленення території дитячого будинку, відбудовано теплицю тощо.

Основними формами реалізації зазначеної організаційно-педагогічної умови є такі: програма «Здоров'я заради себе», проєктна діяльність («Ми за здоровий спосіб життя»), усний журнал «Будьмо чи ми ще будьмо?» (про алкогольну залежність), години спілкування: «Наркоманія – знак біди», «Кайдани оковитої», «Алкоголю та наркотикам – НІ!», «Що ми знаємо про СНІД?», тренінг з формування навичок здорового способу життя «Обираємо здоровий спосіб життя», конкурс малюнків «Моє ставлення до куріння, алкоголю, наркотиків», тиждень боротьби з курінням, зустріч із лікарем-наркологом, демонстрація й обговорення документальної фільму «Правда про наркотики» (режисер С. Шараєвський, Україна, 2004).

На узагальнювальному етапі формувального експерименту (кінець 2019 р.) було проведено контрольні зрізи з метою визначення ефективності моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку.

Проаналізуємо динаміку становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання й усвідомлення про соціум і себе як особистості» (знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення

себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та соціальному житті).

Таблиця 2.5.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку в кінці дослідно-експериментальної роботи за критерієм «знання й усвідомлення про соціум і себе як особистість»

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Знання про норми соціальної поведінки	15	25,00	35	58,33	10	16,67
Усвідомлення себе в соціальному середовищі	16	26,67	36	60,00	8	13,33
Розуміння значення особистісної ролі в особистісному та соціальному житті	17	28,33	34	56,67	9	15,00
Середнє значення (у %)		26,67		58,33		15,00

Аналіз таблиці 2.5. дозволяє стверджувати, що рівні становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку за критерієм «знання й усвідомлення про соціум і себе як особистості» зазнали суттєвих позитивних змін.

Проаналізуємо динаміку рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку на початку формувального етапу експерименту та в кінці дослідно-експериментальної роботи за критерієм «знання й усвідомлення про соціум і себе як особистості» (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання й усвідомлення про соціум і себе як особистості» (на початку формувального етапу експерименту і в кінці дослідно-експериментальної роботи) (у %)

Рівні	На початку формувального етапу експерименту	У кінці дослідно-експериментальної роботи	Динаміка
Високий	13,89	26,67	+12,78
Середній	40,55	58,33	+17,78
Низький	45,56	15,00	-30,56

Аналіз таблиці 2.6. дозволяє стверджувати, що відсоток вихованців дитячого будинку «Перлинка», які виявили високий рівень становлення особистості за критерієм «знання й усвідомлення про соціум і себе як особистості» збільшився майже вдвічі (+12,73 %).

Значно збільшився відсоток учасників експерименту, які виявили середній рівень становлення особистості (на + 17,78 %). До позитивних змін також відносимо значне зменшення відсотку підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлинка», які виявили низький рівень становлення особистості (від’ємний приріст -30,56 %).

Зсув у долі високого рівня становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку за тестом Фішера р-рівень 1,1089; за χ^2 – 2,552. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера р-рівень 0,0674; за χ^2 – 3,334. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера р-рівень 0,0001; за χ^2 – 16,538.

Результати динаміки рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання та усвідомлення про соціум і себе як особистість» наочно представлено на рис. 2.1.

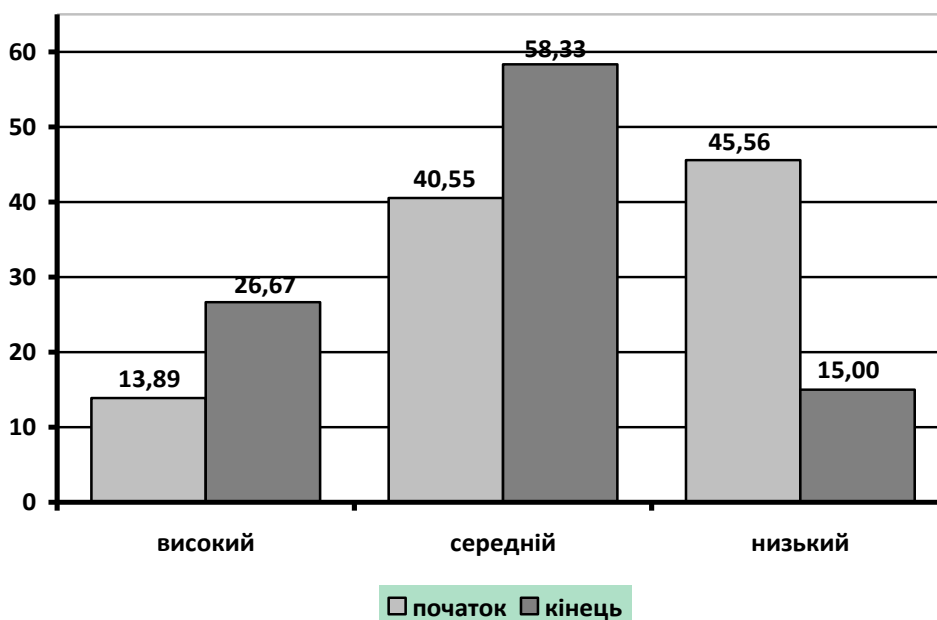

Рис. 2.1. Динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «знання й усвідомлення про соціум і себе як особистість» до і після закінчення дослідно-експериментальної роботи

Наведемо дані щодо рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» (ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки) у кінці дослідно-експериментальної роботи (табл. 2.7.).

Таблиця 2.7.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку в кінці дослідно-експериментальної роботи за критерієм «система ціннісних ставлень особистості»

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших	21	35,00	30	50,00	9	15,00
Сформованість особистісних цінностей	20	33,33	31	51,67	9	15,00
Бажання щодо самовдосконалення, самовизначення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки	23	38,33	27	45,00	10	16,67
Середнє значення (у %)		35,55		48,89		15,56

Аналіз таблиці 2.7 дозволяє констатувати, що після проведення дослідно-експериментальної роботи суттєво підвищився рівень становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості».

Проаналізуємо динаміку рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку на початку формувального етапу дослідження й у кінці дослідно-експериментальної роботи за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» (табл. 2.8).

Таблиця 2.8.

Динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» (на початку формувального етапу експерименту і в кінці дослідно-експериментальної роботи) (у %)

Рівні	На початку формувального етапу експерименту	У кінці дослідно-експериментальної роботи	Динаміка
Високий	25,55	35,55	+10,00
Середній	32,78	48,89	+16,11
Низький	41,67	15,56	-26,11

Аналіз даних таблиці 2.8 дозволяє стверджувати, що порівняно з початком формувального етапу експерименту відсоток підлітків, які виявили високий рівень становлення особистості за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» зросла на 10,00 % (з 25,55 % на початку експерименту до 35,55 % у кінці експерименту).

Збільшився відсоток вихованців дитячого будинку «Перлинка», які виявили середній рівень становлення особистості за даним критерієм на +16,11 %.

Суттєва знизився відсоток підлітків, які виявили низький рівень становлення особистості за даним критерієм (від'ємний приріст -26,11 %).

Зсув у долі високого рівня становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за тестом Фішера р-рівень 0,3193; за χ^2 – 0,992. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера р-рівень 0,1370; за χ^2 – 2,208. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера р-рівень 0,0021; за χ^2 – 9,234.

Результати діагностики становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» наочно представлено на рис. 2.2.

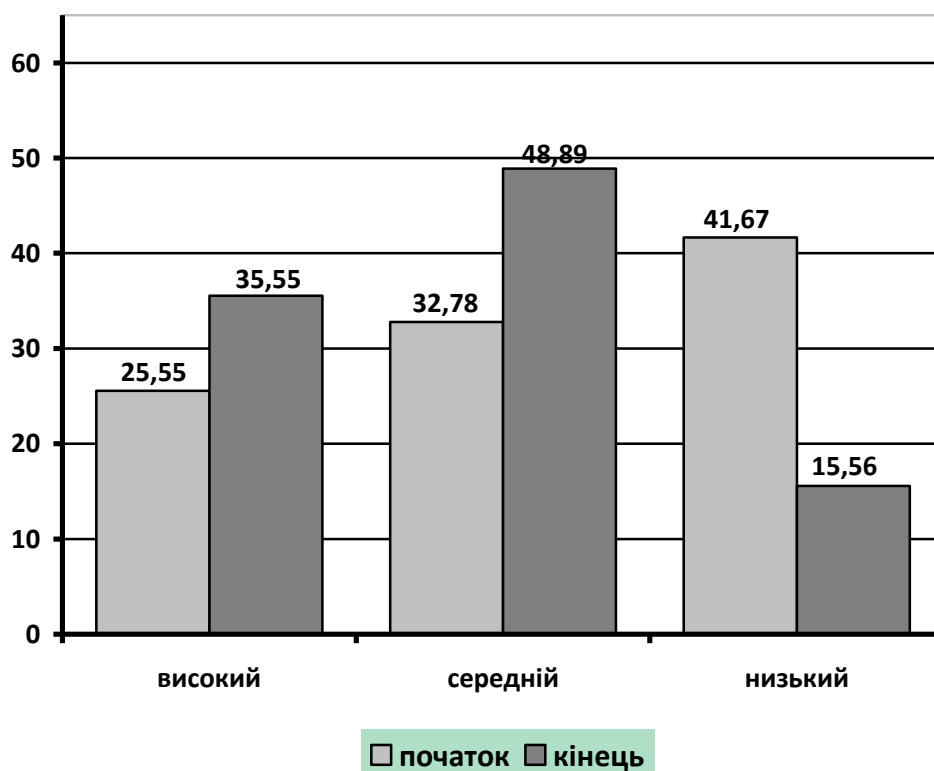

Рис. 2.2. Динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «система ціннісних ставлень особистості» до і після закінчення дослідно-експериментальної роботи

Проаналізуємо одержані результати щодо рівня становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями і вихователями; соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; уміння працювати в групі) (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

Рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку в кінці дослідно-експериментальної роботи за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці»

Показники критерію	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями	20	33,33	30	50,00	10	16,67
Соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації	21	35,00	28	46,67	11	18,33
Уміння працювати в групі	20	33,33	31	51,67	9	15,00
Середнє значення (у %)		33,89		49,45		16,66

Дані таблиці 2.9 дозволяють констатувати, що рівні становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» зазнали позитивних зрушень.

Наведемо динаміку рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (табл. 2.10.).

Таблиця 2.10.

Динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» (на початку формульовального етапу експерименту й у кінці дослідно-експериментальної роботи) (у %)

Рівні	На початку формульовального етапу експерименту	У кінці дослідно-експериментальної роботи	Динаміка
Високий	22,22	33,89	+11,67
Середній	37,22	49,45	+12,23
Низький	40,56	16,66	-23,90

Як свідчать дані таблиці 2.10 динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» становить для високого рівня +11,67 %; середнього + 12,23 %; низького -23,90 %.

Зсув у долі високого рівня становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку за тестом Фішера р-рівень 0,2197; за χ^2 – 1,505. Зсув у долі середнього рівня за тестом Фішера р-рівень 0,1970; за χ^2 – 1,663. Зсув у долі низького рівня за тестом Фішера р-рівень 0,0079; за χ^2 – 6,936.

Динаміка рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» наочно представлено на рис. 2.3.

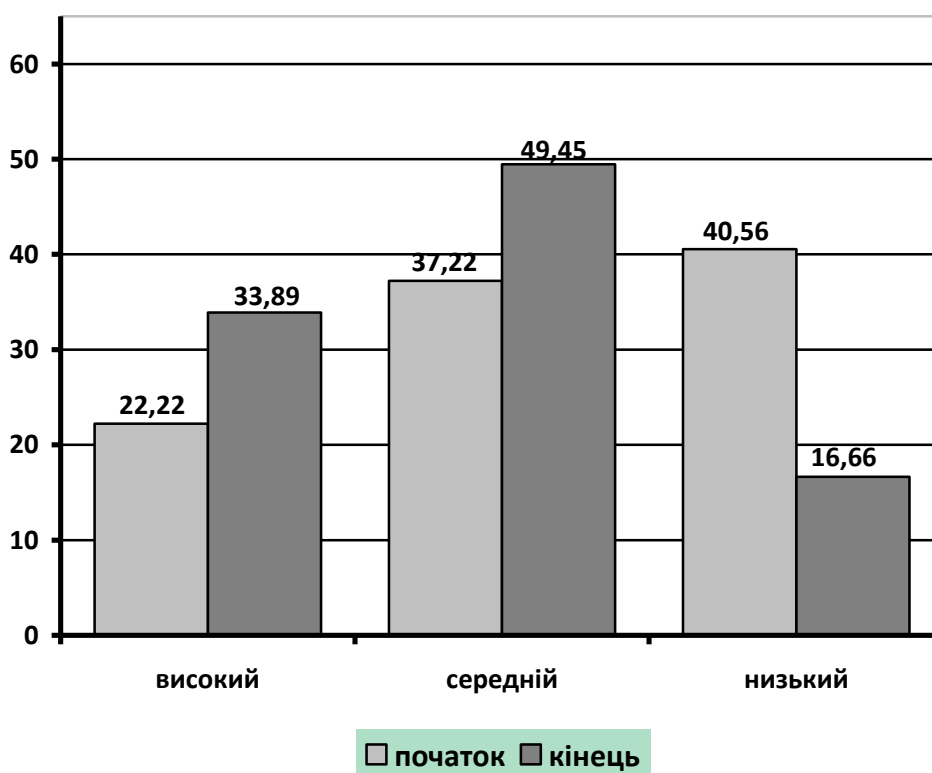

Рис. 2.3. Динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку за критерієм «дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці» до і після проведення дослідно-експериментальної роботи

З метою оцінки ефективності дослідно-експериментальної роботи, визначення ефективності впровадження моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку та з'ясування динаміки рівнів становлення особистості вихованця в умовах названого закладу освіти намагалися за допомогою контрольного зрізу, який проводився у кінці проведення дослідно-експериментальної роботи. Зазначимо, що зміст запропонованих підліткам дитячого будинку «Перлінка» завдань був ідентичний діагностичному вивченню рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку на початку проведення формувального етапу експерименту (табл. 2.11).

Таблиця 2.11.

Динаміка рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку на початку і після закінчення дослідно-експериментальної роботи (у %)

Рівні	До початку формульовального етапу експерименту	Після закінчення формульовального етапу експерименту	Динаміка
Високий	20,55	31,67	+11,12
Середній	36,85	53,33	+16,48
Низький	42,60	15,00	-27,60

Аналіз таблиці 2.11 дозволяє стверджувати, що після проведення дослідно-експериментальної роботи рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку зазнали суттєвих позитивних зрушень.

Динаміка рівнів становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку для високого рівня становить +11,12 %; для середнього рівня +16,48 %; для низького рівня -27,60 %. Ці підлітки, що виховуються в дитячому будинку «Перлінка», виявляють ґрунтовні знання про норми соціальної поведінки; усвідомлюють себе в соціальному середовищі; глибоко розуміють значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті; виявляють ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших. У них сформовані особистісні

цінності; вони виявляють бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення та особистісної самореалізації; адекватну самооцінку. Ці діти завжди виявляють уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальну активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної реалізації; вміння працювати в групі.

Чисельність підлітків дитячого будинку «Перлинка», які виявили середній рівень становлення особистості, збільшився з 36,85 % до 53,33 % вихованців. Ці діти виявляють достатні знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та соціальному житті; недостатньо сформоване ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; недостатньо сформовані особистісні цінності; ситуативне бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватну чи занижену самооцінку. Ці вихованці не завжди здатні до конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; ситуативно виявляють соціальну активність; не завжди виявляють вміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення; у більшості випадків виявляють уміння працювати в групі.

До позитивних зрушень відносимо значне зменшення відсотка підлітків дитячого будинку, які виявили низький рівень становлення особистості (із 42,60 % на початку формувального етапу експерименту до 15,00 % після його проведення).

Результати проведення контрольного зрізу засвідчили значне підвищення рівня становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку після закінчення дослідно-експериментальної роботи.

Отже, розподіл відсотка підлітків дитячого будинку за рівнями становлення особистості можна визначити так: високий рівень – 31,67 % (приріст +11,12 %); середній рівень – 53,33 % дітей (приріст 16,48 %) і низький рівень – 15,00 % (від’ємний приріст -27,60 %).

Порівняння початкових і кінцевих результатів дослідження засвідчило ефективність теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Висновки до розділу 2

Теоретично обґрунтовано й експериментально доведено, що оптимальними організаційно-педагогічними умовами становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку є такі:

- розроблення та впровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»;
- змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку;
- створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлинка».

Однією з організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку є *розроблення та впровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»*.

У процесі проведення зазначеного вище семінару було впроваджено: лекції («Змістове та методичне забезпечення процесу становлення дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»; «Музейна педагогіка та компетентнісний підхід (на прикладі музею «Річка часу» ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка»); круглий стіл «Особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»; практикуми «Діагностика рівнів становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; «Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід вихованця»; «Інтерактивні форми виховання»,

«Профілактика професійного вигорання педагога»; педради: «Формування здорового образу життя та зміцнення здоров'я вихованців дитячого будинку «Перлінка»; «Виховний потенціал музейної педагогіки».

Проведення семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку «Перлінка» сприяло поглибленню знань вихователів про особливості становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку «Перлінка»; оволодінню педагогами методикою діагностики рівнів становлення особистості; поглибленню знань педагогів про здоров'язберезувальні технології; ознайомлення вихователів дитячого будинку з основними завданнями, порядком підготовки і проведення соціально-психолого-медико-педагогічного консилиуму; із розробленою системою соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу особистості кожного вихованця; поглибленню знань педагогів щодо активних форм роботи з підлітками; ознайомленню вихователів зі змістовим і методичним забезпеченням процесу становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку.

Змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку реалізовувалося через розробку й упровадження зазначених нижче програм:

- адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлінка»;
- громадянського та патріотичного виховання підлітків названого закладу;
- економічної соціалізації вихованців дитячого будинку;
- трудового виховання та професійного самовизначення підлітків дитячого будинку «Перлінка».

Основні завдання програми адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в Дитячому будинку «Перлінка» – їхня адаптація до виховного середовища дитячого будинку; забезпечення особистісного і соціального захисту вихованців шляхом створення умов для оптимального фізичного,

психічного, соціального і духовного здоров'я. Складниками реалізації цієї програми виступали соціальне діагностування новоприбулих вихованців; розроблення рекомендацій щодо організації соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу дітей; профілактично-корекційна і розвивальна робота з новоприбулими вихованцями; консультаційно-просвітницька робота з дітьми.

Завдання програми громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку передбачали: оновлення змісту громадянського та патріотичного виховання підлітків; сприяння вивченню героїчної історії України, бойових і трудових подвигів жителів м. Одеса та Одеської області в роки Другої світової війни; залучення вихованців до краєзнавчої та дослідницько-пошукової діяльності; вивчення національних традицій; сприяння посиленню взаємодії із соціальними партнерами з питань громадянського та патріотичного виховання підлітків; формування в дітей готовності до виконання військового обов'язку. У процесі реалізації програми дієвими виявилися різноманітні методи, як-от: розповіді, пояснення, бесіди, переконання, приклад, дискусії, суспільна думка, створення виховуючих ситуацій, привчання, вправи, рольові й імітаційні ігри.

Основні завдання програми економічної соціалізації вихованців дитячого будинку передбачали формування економічного мислення; формування вмінь розраховувати власний бюджет; раціонально витратити гроші; вибирати якісні речі та продукти тощо. Методами реалізації програми виступали бесіди та соціально-педагогічний експеримент.

Програма трудового виховання та професійного самовизначення підлітків дитячого будинку «Перлинка» мала на меті формування ціннісного ставлення до праці; готовності до трудової діяльності; набуття дітьми знань і вмінь, необхідних для здійснення професійного вибору. Зокрема, на заняттях з вихованцями дитячого будинку дієвими виявилися такі методи, як-от: розповіді з аксіологічним наповненням, бесіди, дискусії, приклади, переконання, мозковий штурм, створення й аналіз виховуючих ситуацій, вправи, суспільна думка, ділова гра тощо.

Реалізація організаційно-педагогічної умови створення здоров'язберезувального середовища в дитячому будинку «Перлінка» передбачала систему корекції порушень соматичного здоров'я з використанням комплексу оздоровчих і методичних заходів; використання доцільних форм організації освітнього процесу з урахуванням фізіологічного впливу на організм вихованця; контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм, нормування навантаження і профілактики стомлюваності; систему моніторингу здоров'я; забезпечення планованого харчування; проведення корекційно-розвивальної та профілактичної роботи з вихованцями; створення в дитячому будинку позитивного психологічного мікроклімату.

Після проведення дослідно-експериментальної роботи спростерігалось значне підвищення рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

Динаміка високого рівня становлення особистості вихованця в умовах дитячого будинку становить: для високого рівня – + 11,12 %; середнього – +16,48 %; низького – -27,60 %.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи підтвердив ефективність обґрунтованої та експериментально перевіреної моделі й організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора (Петрова, С., & Руснак, В., 2010а; Петрова, С., 2012а; Петрова, С., 2012b; Петрова, С., 2013d; Петрова, С., 2013е; Петрова, С., 2015а; Петрова, С., 2015b; Петрова, С., & Колісниченко, Ю., 2015с; Петрова, С., & Бабаєнко, Т., 2015d; Петрова, С., Аргірова, С., & Бабаєнко, Т., 2015с; Петрова, С., 2016а; Петрова, С., 2016b; Дроган, О., & Петрова, С., 2017а; Петрова, С., 2017d; Петрова, С., 2017е; Петрова, С., 2017f; Петрова, С., 2017h; Петрова, С., 2018а).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення проблеми становлення дитини-підлітка в умовах дитячого будинку. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для таких *висновків*:

1. На основі теоретичного аналізу наукових джерел уточнено сутність понять «становлення особистості»; «становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку».

Поняття *«становлення особистості»* розглядаємо як процес життя особистості в соціумі, в якому вона набуває певних якостей (позитивних чи негативних), усвідомлення свого місця в суспільстві, що поступово засвоюються й усталюються. Становлення особистості відбувається у процесі формування її свідомості, самосвідомості, засвоєння досвіду і певних цінностей суспільства.

Уточнено сутність поняття *«становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку»* як процесу, спрямованого на опанування діяльністю під впливом соціуму, що включає різноманітні форми власної активності дитини-підлітка. У процесі становлення особистості дитини-підлітка відбувається розвиток особистісних якостей і набуття соціального досвіду, формується активність, виробляється власний стиль життя.

Доведено, що основними компонентами становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку є когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий.

2. З'ясовано зазначені нижче особливості становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку «Перлинка»: специфіка організаційно-педагогічного функціонування цього закладу загальної середньої освіти (потужна матеріально-технічна база; дизайн і естетичне оформлення приміщень; створення комфортних умов для проживання, різнобічного розвитку вихованців, здобуття освіти, професійної орієнтації); проведення

соціально-психолого-медико-педагогічних консилиумів, що дозволяє надавати вихованцям своєчасну допомогу, виявляти їхні можливості та здібності; розробляти план індивідуального розвитку кожної дитини й обирати відповідний напрям корекції, що створює сприятливі умови для становлення особистості підлітка.

У той же час ряд чинників, а саме специфіка контингенту вихованців (соціальне сирітство, педагогічна занедбаність, труднощі соціалізації, деприваційний тип переживання вікової кризи) істотно ускладнюють процес становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку.

3. Визначено критерії та відповідні показники становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, як-от: *«знання про соціальне довкілля і себе як особистість»* (знання про норми соціальної поведінки; усвідомлення себе в соціальному середовищі; розуміння значення особистісної ролі в особистісному та суспільному житті); *«система ціннісних ставлень особистості»* (ціннісне ставлення до себе, до життя, до інших; сформованість особистісних цінностей; бажання щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; адекватність самооцінки); *«дотримання норм і цінностей суспільства в поведінці»* (уміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями; соціальна активність, уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення й особистісної самореалізації; вміння працювати у групі).

Діагностика рівнів становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку засвідчила, що більшість вихованців виявили низький рівень становлення особистості – 39,1 %; середній рівень – 36,3 %; високий рівень – 24,6 % респондентів.

4. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено модель становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку, що містить цільовий, концептуальний, діагностичний, процесуальний, оцінювально-результативний блоки; відповідні організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка, яка перебуває в умовах

дитячого будинку (розроблення й упровадження семінару для вихователів «Становлення особистості підлітка в умовах дитячого будинку»; змістове і методичне забезпечення процесу становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; створення здоров'язбережувального середовища в дитячому будинку «Перлінка»).

Результати контрольних зрізів довели ефективність теоретично обґрунтованої й експериментально перевіреної моделі та організаційно-педагогічних умов становлення особистості дитини-підлітка, що перебуває в умовах дитячого будинку. Узагальнення показників становлення особистості в підлітків ЕГ та КГ після завершення формувального етапу експерименту засвідчує позитивну динаміку: в ЕГ значно зменшилась кількість підлітків-вихованців дитячого будинку з низьким рівнем становлення особистості (на 27,60 %) і зросла кількість із середнім (на 16,48 %) та високим (на 11,12 %) рівнями становлення особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку. Подальшого вивчення та розробки потребують інноваційні технології становлення особистості підлітків-вихованців дитячих будинків; здійснення спеціальної підготовки вихователів дитячих будинків із питань становлення особистості підлітка; підвищення рівня післядипломної освіти педагогів дитячих будинків у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская, К. А. (1991). *Стратегия жизни*. Москва : Мысль.
2. Аветисян, А. Л. (Сост.). (1955). *Античные философы (свидетельства, фрагменты, тексты)*. Киев : Издательство Киевского Национального университета имени Т. Шевченко.
3. Айзенк, Г., & Вильсон, Г. (2000). *Как измерить личность*. Москва: Когито-Центр.
4. Алексееенко, Т. Ф. (2004) *Молода сім'я: умови виховання дитини*. Київ : Академія педагогічних наук України, Інститут проблем виховання.
5. Алексееенко, Т. Ф. (2005). Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*, 1, 56-60.
6. Алексееенко, Т. Ф. (2012). Теоретико-методологічні основи формування соціально-значущих якостей особистості у груповій доброчинній діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 9-16.
7. Алексееенко, Т. Ф., Грітчина. А. І., Карпушевська, Л. Р., & Роговець, О. В. (2018). *Громадянські якості підлітків: теорія і практика становлення*. (Монографія). Київ: Кропивницький: Імек: ЛТД
8. Алексееенко, Т. Ф., Грітчина. А. І., Карпушевська, Л. Р., & Роговець, О. В. (2018). *Формуємо громадянські якості вихованців інтернатних закладів: методичні рекомендації*. Київ: Кропивницький: Імек: ЛТД.
9. Ананьев, Б. Г. (2001). *О проблемах современного человекознания*. Санкт-Петербург : Питер.
10. Андрущенко, В. П. (2004) *Роздуми про освіту*. Київ : Знання.
11. Анкетування для учнів (2014). Взято з <https://sajt-vchitelya-radostjevoji-m-a.webnode.com.ua/news/anketuvannya-dlya-uchn%D1%96v-vs%D1%96-temi>
12. Амонашвили, Ш. А. (1995). *Размышления о гуманной педагогике*. Москва : Издательский Дом Шалвы Амонашвили.
13. Аристотель, (2015). *Политика*. Москва: Эксмо.

14. Асмолов, А. Г. (1996). *Культурно-историческая психология и конструирование миров*. Москва : Институт психологии.
15. Бедлінський, О. І. (2011). Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія і соціальна робота*, 2, 49-54.
16. Безкоровайна, О. В. (2010). *Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці*. (Автореф. дис. докт. пед. наук.), Київ.
17. Бердяев, Н. А. (1993). *О назначении человека*. Москва : «Республика».
18. Бережна, Т. І. (2012). Здоров'язбережувальне середовище у навчальному закладі – шлях збереження і зміцнення здоров'я учнів. *Інтеграція освітньо-виховної та оздоровчої діяльності в навчальних закладах України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* Кіровоград, 6–7 листопада, 2012 р. (с. 13–18).
19. Березин, С. В., & Евдокимова, Ю. Б. (2003). *Социальное сиротство: дети и родители : материалы к курсу «Педагогическая психология»*. Самара : Универс-груп.
20. Бех, І. Д. (1990). Психологічні основи організації морального виховання молодших школярів. *Рідна школа*, 7, 47-55.
21. Бех, І. Д. (1998). *Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник*. Київ : ІЗМН.
22. Бех, І. Д. (2002). Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань : УДПУ ім. Павла Тичини, 3, 143-146. (143-146).
23. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості*. (Кн. 2: *Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*). Київ : Либідь.
24. Бех, І. Д., Алексеєнко, Т. Ф., Балл, Г. О., Докукіна, О. М., Єрмаков, І. Г., Закатнов, Д. О., ... Щербань, П. М. (2004). Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. *Світ виховання*, 4, 6-30.
25. Бех, І. Д. (2006). *Виховання особистості: сходження до духовності*. Київ : Либідь.

26. Бех, І. Д. (2008). *Виховання особистості: Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ : Либідь.
27. Бех, І. Д. (2009). Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*, 2 (17-18), 5-7.
28. Бех, І.Д. (2012а). Компетентнісний підхід як освітня стратегія. Взято з: <http://lib.iitta.gov.ua/8772/1/534%20%D0%91%D0%B5%D1%85.pdf>).
29. Бех, І. Д. (2012b). *Особистість у просторі духовного розвитку: навчальний посібник*. Київ : Академвидав.
30. Бех, І. Д. (2014). Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації *Педагогіка і психологія*, 1, 12-17.
31. Бех, І. Д. (2015а). *Вибрані наукові праці: Виховання особистості*. (Т. 1.). Чернівці : Букрек.
32. Бех, І. Д. (2015b). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т. 2). Чернівці : Букрек.
33. Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2015). Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*,
34. Бех, І. Д. (2016). Духовний пошук: сучасні наукові межі. *Педагогіка і Психологія. Вісник НАПН України*, 1 (90), 5-14.
35. Бехтерев, В. М. (1991). *Объективная психология*. Москва : Наука.
36. Бібік, Н. М., Ващенко, Л. С., Пометун, О. І. & Савченко, О. Я. (2004). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Бібліотека з освітньої політики. О. В. Овчарук (Ред.). Київ : К.І.С.
37. Білодід, І. (Упор.) та ін. (1976). *Словник української мови* (Т. 7), Київ : Наукова Думка.
38. Божович, Л. И. (1995). Избранные психологические труды. Д. И. Фельдштейн (Ред.). *Проблемы формирования личности*. Москва : Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО МОДЭК.
39. Бондаревская, Е. В. (2000). *Теория и практика личностно-ориентированного образования*. Ростов-на-Дону.

40. Болотов, В. А. & Суриков, В.В. (2003). Компетентностная модель от идеи к образовательной программе. *Педагогіка*, 10, 34-35.
41. Буйневич, О. (2010). Профілактика професійного «вигорання» вчителя». Збереження психологічного здоров'я. *Школа: інформаційно-методичний журнал*, 12 (60), 50-52.
42. Булах, І. С. (2003). *Психологія особистісного зростання підлітка*. (Монографія). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова.
43. Бусел, В. (Ред.). (2004). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.
44. Варій, М. І. (2009). *Психологія особистості. навчальний посібник*. Київ : Центр учбової літератури.
45. Ващенко, Г. (1994). *Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків*. Полтава : Редакція газети «Полтавський вісник».
46. Ващенко, Г. (1997). *Загальні методи навчання*. Київ. Ващенко
47. Вінс, В. А. (2003). *Психологічні особливості переживання вікової кризи підлітками школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*. (Дис. канд. псих. наук). Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Переяслав-Хмельницький.
48. Выготский, Л. С. (2005). *Психология развития человека*. Москва: Смысл.
49. Вишнівська, Н. В. (2015). *Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів*. (Дис. канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені П. Тичини. Умань.
50. Вугрич, В. П. (2007). Особливості формування самостійної життєдіяльності старших підлітків в умовах інтернатного закладу. *Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу: збірник наукових праць*. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 5-7.
51. Галигузова, Л. Н, Мещерякова, С. Ю., & Царегородцева, Л. М. (1990). Педагогические аспекты воспитания детей в домах ребенка и в детских домах. *Вопросы психологии*, 6, 17-25.

52. Гегель, Г. В. Ф. (1974) *Енциклопедия философских наук*. (Т. 1). Москва : Мысль.
53. Гинецинский, В. И. (1992). *Основы теоретической педагогики : учебное пособие*. СПб. : Изд-во Петербургского ун-та.
54. Голуб, О. В. (2004). *Формування самостійності учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт у позаурочній діяльності*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
55. Гончар, Л. В. *Формування гуманних відносин батьків з дітьми молодшого та підліткового віку*. (Монографія). ТОВ «Задруга».
56. Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ : Либідь.
57. Гончаренко, С. У. (2010). *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*. Київ; Вінниця : ТОВ. Планер.
58. Горак, Г. І. (1998). *Філософія. (Курс лекцій)*. Київ "Відбор.
59. Горбушин, А. Е. (1993). *Преодоление социально-психологической отчуждённости воспитанников школы-интерната*. (Дисс. канд. пед. наук). Российская академия образования. Института развития личности, Москва.
60. Гриневич, Л., Елькін. О., Калашнікова, С., Коберник, І., Ковтунець, В., Макаренко, О. & Шиян, Р. (2016). *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи*. Київ : Міністерство освіти і науки України.
61. Гриньова, В. М. (2002). Аксіологічний підхід до проблеми педагогічної культури майбутнього вчителя. *Шлях освіти*, 2, 2-6.
62. Дахин, А. Н. (2002). Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность. *Школьные технологии*, 2, 62-67.
63. Денисенко, Н. Ф., & Аксьонова, О. П. (2009). *Через рух до здоров'я дітей : навчально-методичний посібник* Тернопіль : Мандрівець.
64. Дикун, И. В. (2005). *Формирование жизненной компетентности у воспитанников интернатных учреждений как средство их подготовки к самостоятельной жизни*. (Дисс. канд. пед. наук). Ленинградский государственный университет имени А. С. Пушкина, Санкт-Петербург.

65. Долинська, Л. В., & Максимчук, Н. П. (2008). *Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : навчальний посібник для студентів ВНЗ*. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В.
66. Доннік, М. С. (2012). Погляд на дефініцію «соціалізація» з точки зору наук про людину. *Вісник Луганського Національного Університету імені Тараса Шевченка*, 19, (Ч. II), 67-75.
67. Дорофєєва, Л. Г. (2010). Проект «Здоровий спосіб життя». *Класному керівнику*, 12 (24), 9-14.
68. Дроган, О. С., & Петрова, С. М. *Дитячий будинок «Перлинка»: школа особистісно орієнтованої педагогіки (кроки пошуку, становлення, розвитку): навчально-методичний посібник*. Київ–Одеса–Чернівці: Букрек.
69. Дубасенюк, О. А., & Вознюк, О. В. (2011). Діагностичний підхід як важлива умова професійної позиції вчителя. *Методичні основи діагностики академічної обдарованості учнів (з урахуванням специфіки освітньої галузі): матеріали науково-практичного семінару*. Київ : ІОД, 74-81.
70. Дубровина, И. В. (1990). *Психическое развитие воспитанников детского дома*. Москва : Педагогіка.
71. Єжова, О. О. (2013). Виховання особистості у новій соціокультурній реальності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7 (33), 69-75.
72. Эльконин, Д. Б. (1989). *Избранные психологические труды*. Москва : Педагогіка.
73. Ефимова, Н. С. (2013). *Социальная психология*. Москва : Юрайт.
74. Журба, К. О. (2018). *Смисложиттєві цінності школярів основної і старшої школи: теоретико-методичний аспект*. (Монографія). Дніпро : Середняк Т. К.
75. Завалевський, Ю. І. (Ред.), Євтушенко, І.Н. (Авт.-упор.) та ін. (2017). *Авторська школа в Україні: науково-методичний посібник*. Київ–Чернівці: Букрек.
76. Завіша, Г. (2009). Здоровий вибір. Заходи тижня боротьби з курінням. *Психолог*, 6 (342), 7-15.

77. Задоя, Е. С. & Селиванова, С. В. (2013). Технологии сохранения здоровья в вузе (на примере психологической службы университета). *V Международная конференция «Студенческий форум 2013»* Взято з <https://scienceforum.ru/2013/article/2013008903>
78. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю» № 2558 – III . (2001).
79. Закон України «Про охорону дитинства». № 2402. – III. (2001).
80. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування». № 2341 – IV. (2005).
81. Закон України «Про освіту». № 2145 – VIII. (2017).
82. Зимняя, И. А. (1999). *Педагогическая психология: учебник для вузов*. Москва : Логос.
83. Зязюн, І. А. (2013). Аксіологічні критерії вікової психології. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*.8, 6-24.
84. Каган, С. (2005). Як допомогти проблемній дитині. *Психолог*, 18 (162), 13-22.
85. Калашник, В. С. (Ред.). (2004). *Тлумачний словник української мови*. Харків : Прапор.
86. Канішевська, Л. В. (Кер.). (2004). *Науково-педагогічні основи соціально-педагогічної реабілітації вихованців інтернатних закладів: науково-методичний посібник*. Київ: Інститут проблем виховання АПН України.
87. Канішевська, Л. В. (Кер.). (2007). *Формування життєвої компетентності вихованців у закладах інтернатного типу : навчально-методичний посібник*. Київ : Педагогічна думка.
88. Канішевська, Л. В. (2011a). *Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності*. (Монографія). Київ : ХМЦНП.
89. Канішевська, Л. В. (2011b). *Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у*

позаурочній діяльності. (Дис. докт. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

90. Канішевська, Л. В. (2012а). Соціалізація та особливості її прояву у вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, 46, 57-61.

91. Канішевська Л. В. (2012b). Підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до самостійної життєдіяльності: зміст та методика опанування соціальної ролі «громадянин». *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 41 (1), 182-188.

92. Канішевська, Л. В. (2015). Концептуалізація проблеми підготовки старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів до самостійного життя. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*, 220, 47-55.

93. Калюжна, Т. (2012). *Педагогічна аксіологія в умовах модернізації професійно-педагогічної освіти* (Монографія). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.

94. Кант, И. (1999). *Критика чистого разума*. Издательство : Наука.

95. Карелин, А. (2007). *Большая энциклопедия психологических тестов*. Москва : Эксмо,

96. Карпенчук, С. Г. (1997). *Теорія і методика виховання* : Навчальний посібник для пед. навч. закладів. Київ : Вища школа.

97. Киричук, О. В., & Карпенко, З. С. (1997). Аксіологічні проєкції духовності. *Цінності освіти і виховання : науково.-методичний збірник АПН України*, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні. Київ, 50-53.

98. Кіян, О. І. (2014). Виховання громадянськості в учнів молодшого підліткового віку засобами вчительсько-батьківської взаємодії. *Рідна школа*, 4-5, 47-52.

99. Кіян, О. І. (2019). Соціальне партнерство як чинник реалізації Нової української школи. *Матеріали Міжнародного форуму освітян «Трансформація*

- професійного досвіду педагогів-новаторів у освітні тренди майбутнього».* Миколаїв, 30-31 жовтня 2019 р. (с. 30-37).
100. Кобзар, Б. С., & Постовойтов, Є. П. (1997). *Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, та дітей, які залишилися без піклування батьків.* Київ : Стилос.
 101. Коменский, Я. А. (1939). *Избранные педагогические сочинения.* Москва : Учпедгиз.
 102. Конвенція ООН «Про права дитини». (1997). Київ : Столиця,
 103. Кон, И. С. (1967). *Социология личности.* Москва : Политиздат.
 104. Кононко, О. Л. (2001). *Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід).* (Монографія). Київ : Стилос.
 105. Конституція (Основний Закон) України. № 254 к/96-вр. (2016).
 106. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015). Взято з https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
 107. Концепція Нової української школи (2016). Взято з <http://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola>.
 108. Концепція Школи дружньої до дитини (2014). *Методист*, 2, 23-28.
 109. Корчак, Я. (1990). *Как любить ребенка: книга о воспитании.* Москва : Политиздат.
 110. Костюк, Г. С. (1988). *Избранные психологические труды.* Москва : Наука.
 111. Костюк, Г. С. (1989). *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.* Київ : Радянська школа.
 112. Кулик, І. В. (2009). *Формування основ культури родинних взаємин учнів 1–4 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.* (Дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
 113. Кравченко, Т. В. (2009). *Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи.* (Монографія). Київ : Фенікс.
 114. Кремень, В. (2009). Про «Дитиноцентризм», або Чому освіта України потребує структурних змін. *Щоденна всеукраїнська газета «День»*, 210, 1-6.

115. Кремень, В. Г. (2011). *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*. Київ. Товариство «Знання України».
116. Кремень, В. Г. (Ред.) (2006). *Енциклопедія освіти*. Київ : Юрінком-Інтер.
117. Кремень, В. Г. (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. Київ : Педагогічна думка.
118. Крутецкий, В. А. (1972). *Основы педагогической психологии*. Москва : «Просвещение».
119. Куторжевська, Л. І. (2004). *Підготовка майбутнього вчителя до роботи вихователем у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей-сиріт*. (Дис. канд. пед..наук). Інституту педагогіки НАПН України, Київ.
120. Лазурский, А. Ф. (1997). *Избранные труды по психологии*. Москва : Наука.
121. Лангмейер, И., & Матейчек, З (1984). *Психологическая депривация в детском возрасте*. Прага : Авиценум.
122. Леонтьев, А. Н. (1977). *Деятельность. Сознание. Личность*. Москва : Политиздат.
123. Личко, А. Е. (1983). *Психопатии и акцентуации характера у подростков*. Ленинград : Медицина.
124. Лиханов, А. А. (1987). *Дети без родителей. Книга для учителя*. Москва : Просвещение.
125. Локк, Дж. (1939). *Педагогические сочинения*. Москва : Педагогика.
126. Макаренко, А. С. (1990). *О воспитании*. Москва : Просвещение
127. Макаренко, А. С. (1999). *Книга для родителей. Педагогические сочинения*. (Т. 1-8). Москва: Педагогика.
128. Максименко, С. Д. (2006). *Генеза здійснення особистості*. Київ : Видавництво ТОВ «КММ».
129. Максименко, С. Д., Клименко, В. В., & Толстоухова, А. В. (2010). *Психологічні механізми зародження, становлення й здійснення особистості*. Київ : Видавництво європейського університету.

130. Мануйлов, Ю. С. (2009). *Соотношение понятий пространство и среда в контексте управленческой практики*. Взято з <http://www.openclass.ru/stories/87717>
131. Маркова, А. К. (1996). *Психология профессионализма*. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание».
132. Марущак, В. С. (2006). *Виховання позитивного ставлення до праці в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
133. Маслач, К., & Джексон, С. *Чи загрожує вам професійне вигорання? (2018)*. Взято з <https://www.projectkeshner.org.ua/news/test-chy-zahrozhuie-vam-profesiyne-vyhorannia>
134. Маслоу, А. Г. (1999). *Дальние пределы человеческой психики*. (Пер. с англ. А. М. Татлыбаевой). Санкт-Петербург : Евразия.
135. Масюк, О. (2007). Педагогічні умови формування у молодших школярів ціннісного самоставлення. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, 2, 66-67.
136. Маханько, А. И. & Иванюк, Н. А. (2004). *Особенности социализации воспитанников интернатных учреждений*. МОО : Понимание.
137. Меретукова, З. К., & Чиназирова, А. Р. (2008). Проблемное обучение как фактор создания здоровьесберегающей образовательной среды. *Вестник Адыгейского государственного университета*, 5, 59-64.
138. Мирошник, О. Г. & Нешетна, К. А. (2012). *Психологічні чинники конфліктної поведінки особистості: Методичні рекомендації для самостійної роботи*. Полтава.
139. Михальська, С. А. (2014) Вплив сім'ї на формування особистості дитини. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія. Психологічні науки*, 121(2). 22-28.
140. Мыслители Греции : От мифа к логике. (1998). *Сборник*. В. Шкода (Перевод с древнегреч.). Москва : ЭКСМО-пресс; Харьков : Фолио.

141. Монтень, М. (2009). *Опыты*. Полное издание в одном томе: пер. с. фр. Москва : АЛЬФА-КНИГА.
142. Мудрик, А. В. (2004). *Социализация человека: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва : Издательский центр «Академия».
143. Мухина, В. (1989). *Особенности развития личности ребенка, лишённого родительского попечительства. Дети с отклоняющимся поведением*. Москва.
144. Мухина, В. С. (2000). *Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студентов вузов*. Москва : Издательский центр «Академия».
145. Мясищев, В. Н. (2003). *Психология отношений*. Москва : Воронеж.
146. Наследов, А. Д. (2004). *Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных*. СПб. : ООО «Речь»
147. Національна доктрина розвитку освіти України. № 334/94. (2002).
148. Носс, И. Н., & Васина, Н. В. (2004). *Введение в практику психологического исследования*. Москва : Изд-во института психотерапии.
149. Овчинникова, Т. С. (2006). *Организация здоровьесберегающей деятельности в дошкольных образовательных учреждениях*. Москва : Кара.
150. Олпорт, Г. (1982). *Личность: проблема науки или искусства? Психология личности. Тесты*. Москва : Изд-во МГУ.
151. Орел, В. Е. (2001). Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы. *Психологический журнал*, 2001, (Т. 22), 1, 90-101.
152. Осипова, И. И. (2009). *Социальное сиротство: теоретический анализ и практика преодоления*. Н. Новгород : НИСОЦ.
153. *Основні орієнтири виховання учнів 1–12-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України*. Київ : Міністерство освіти і науки України Академія педагогічних наук України Інститут інноваційних технологій і змісту освіти.
154. *О психолого-медико-педагогическом косидиуме (ПМПк) образовательного учреждения* (2000). Взято з [http:// www.docs.cntd.ru/document/901822210](http://www.docs.cntd.ru/document/901822210)

155. Пескова, М. Е. (2007). Особенности формирования жизненного опыта у воспитанников детского дома. *Дефектология*, 5, 75-83.
156. Петрова, С., & Руснак, В. (2010). Программа развития коммунального учебного учреждения «Детский дом «Жемчужинка» как инновационного образовательного учреждения социального партнерства. *Інноваційні моделі навчальних закладів Одещини*, 54-64.
157. Петрова, С. М. (2011a). Дім, де зігріваються дитячі серця. *Соціальний педагог*, 7, 3-8.
158. Петрова, С. М. (2012a). Організація соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу. *Соціальний педагог*, 2 (62), 12-17.
159. Петрова, С. М. (2012b). Особливості професійного зростання педагогів дитячого будинку. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»*. Одеса, 24-25 лютого 2012. (с. 155-158).
160. Петрова, С. (2013a). Управлінський компонент інноваційної моделі дитячого будинку «Перлинка». *Наша школа*, 3, 66-68.
161. Петрова, С., & Колісниченко, Ю. (2013b). Особистісно орієнтоване виховання в дитячому будинку «Перлинка». *Наша школа*, 3, 69-74.
162. Петрова, С., & Грязнова, О. (2013c). Соціалізація вихованців дитячого будинку «Перлинка» (з досвіду роботи). *Наша школа*, 3, 74-77.
163. Петрова, С. (2013d). Створення умов соціалізації для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського опіки. *Завуч*, 1, 22-25.
164. Петрова, С. (2013e). Інноваційна модель дитячого будинку «Перлинка». Управлінський компонент. *Соціальний педагог*, 10, 16-18.
165. Петрова, С. М., (2013f). Дитячі історії. *Соціальний педагог*, №10, 31-40.
166. Петрова, С. (2015a). Организационно-педагогические условия воспитания детей-сирот. Проектно-ориентированный подход. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Управління проєктами: стан та перспективи»*. Миколаїв, 15-18 вересня 2015. (с. 115-116).

167. Петрова, С. (2015b). Професійне зростання педагогів дитячого будинку. *Соціальний педагог*, 4, 30-32.
168. Петрова, С., & Колісниченко, Ю. (2015c). Патріотичне виховання в дитячому будинку. *Соціальний педагог*, 10, 33-34.
169. Петрова, С., & Бабаєнко, Т. (2015d). Економічна соціалізація вихованців дитячого будинку. *Соціальний педагог*, 4, 44-46.
170. Петрова, С., Аргірова, С., & Бабаєнко, Т. (2015e). Виховний досвід дитячого будинку «Перлинка». *Соціальний педагог*, 10, 25-29.
171. Петрова, С. (2016a). Духовно-моральне виховання як фактор становлення особистості дитини-сироти в умовах дитячого будинку «Перлинка». *Нова педагогічна думка: наук.-метод. журнал*, 2, 113-117.
172. Петрова, С. (2016b). Організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-сироти. *Рідна школа*, 7, 56-60.
173. Петрова, С. (2016c). Обґрунтування моделі інноваційного дитячого будинку. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 4, 103-108.
174. Петрова, С. М. (2016d). Механізм забезпечення соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах дитячого будинку «Перлинка». *Міжнародний Фестиваль педагогічних інновацій*. Черкаси, 22-23 вересня 2016. (с. 108-113).
175. Петрова, С. (2016e). Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід дитини-сироти на основі особистісно-орієнтованого виховання. *Пропаганда здорового способу життя: реалії та перспективи: монографічні серії*. Том 1. Дрогобич, 131-138.
176. Петрова, С. (2016f). Особистісно орієнтоване виховання дитини-сироти за концепцією здоров'я І. Д. Беха. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Валеологія: сучасність і майбутнє*, (Вип. 21), 99-107.
177. Петрова, С. (2017a). Роль соціально-виховного простору в становленні особистості дитини-сироти. *Нова педагогічна думка: наук.-метод. журнал*, 1, 93-97.

178. Петрова, С. (2017b). Осмислення феномену особистості у філософсько-педагогічному дискурсі: огляд основних підходів. *Український педагогічний журнал*, 1, 51-58.
179. Петрова, С. (2017c). Національно-патріотичне виховання в умовах становлення особистості дитини-сироти в дитячому будинку «Перлінка». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 2, 152-156.
180. Петрова, С. (2017d). Роль трудового виховання та ранньої професійної орієнтації в становленні особистості дитини-сироти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія дитинства Януша Корчака. Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві»*. Київ, 7-8 квітня. 2017. (с. 299-305).
181. Петрова, С. (2017e). Професійне зростання педагогів дитячого будинку як фактор розвитку особистості дитини-сироти (з досвіду дитячого будинку «Перлінка»). *Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика»*. Суми, 28 лютого 2017. (с. 248-249).
182. Петрова, С. (2017f). Проблеми морально-етичного виховання дитини-сироти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти»*. Тернопіль, 23 лютого 2017. (с. 134-136).
183. Петрова, С. (2017g). Профессиональная ориентация, личностная и социальная самореализация детей-сирот в условиях детского дома. *Материалы I Международной научно-практической заочной конференции «Современные подходы к организации дополнительного образования молодежи и взрослых: проблемы и перспективы развития»*. Пинск, 17 лютого 2017. (с. 118-121).
184. Петрова, С. (2017h). Значення здоров'язберезувальних технологій у процесі становлення особистості дитини-сироти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фізичне виховання, спорт та здоров'я людини: досвід, проблеми, перспективи»*. Київ, 17 березня 2017. (с. 169-178).

185. Петрова, С. (2018а). Педагогічні інновації у вихованні дітей-сиріт. *Матеріали X Міжнародного Фестивалю педагогічних інновацій. Том II. Авторські школи України*. Черкаси, 20-21 вересня 2018. (с.145-148).
186. Петровский, А. В. (1984). Проблемы развития личности с позиции социальной психологии. *Вопросы психологии*, 4, 15-30. С. 15–30.
187. Петровский, А. В. (1987). *Психология развивающейся личности*. Москва : Просвещение.
188. Петрушенко, В. Л. (2000,2002). *Філософія : курс лекцій*. Київ : «Каравела»; Львів : «Новий світ».
189. Платон. (1890). *«Протагор» : Диалог*. А. Добиаша (Пер.). Киев : Тип. К. Н. Милевского.
190. Подгорная, О. Е. (2005). *Проектирование здоровьесберегающего пространства общеобразовательной школы средствами личностно-ориентированного образования*. (Дисс. канд. пед. наук). Приднестровский государственный університет имени Т. Г. Шевченко.
191. Положення про дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2012). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>.
192. Полянничко, А. О. (2012). *Подолання соціальної депривації дітей-сиріт в умовах загальноосвітньої школи-інтернату*. (Дис. канд. пед. наук). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Суми.
193. Пометун, О. І. (2004). *Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : «К.І.С.».
194. Постанова КМУ від 22.11.2004 № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах»; наказ МОН та МОЗУ від 26.02.2013 № 202/165 (2013). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0523-06>
195. *Притулки для неповнолітніх: статус і особливості роботи* (1998). Київ: НВФ «Студцентр».

196. Приходченко, К. І. (2011). Гармонія самості та соціумності як цілісність особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць*. Запоріжжя, 13(66), 152-163.
197. Прихожан, А. М., & Толстых, Н.Н. (1990). *Дети без семьи*. Москва : Педагогика.
198. *Профессиональное выгорание* (2015). Взято з https://studme.org/46513/pedagogika/professionalnoe_vygoranie_uchitelya
199. Прохоров, А. М. (Ред.) (1993). *Большой энциклопедический словарь*. Москва : Советская энциклопедия.
200. Рахманова, Е. В. (2016). *Формирование социальной активности учащихся с особенностями психофизиологического развития в досуговой деятельности : пособие для педагогов учреждений образования, реализующих образовательную программу специального образования на уровне общ. сред. образования*. Минск : Нац. Ин-т образования.
201. Роджерс, К. (1994). *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. Москва : Прогресс.
202. Роттердамський, Е. (1993). *Похвала глупоті. Домашні бесіди*. Київ : Основа.
203. Рубинштейн, С. Л. (1997). *Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии*. Москва : Наука.
204. Рубинштейн, С.Л. (2003). *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург : Питер.
205. Русова, С. Ф. (1996). *Вибрані педагогічні твори*. Київ : Освіта.
206. Саморяд, Н. (2011). Психолого-педагогічний супровід роботи з підлітками з девіантною поведінкою. *Школа: інформаційно-методичний журнал*, № 5 (65), 91-95.
207. Сартр, Ж.-П. (1992). *Стена. Избранные произведения*. Москва : Политиздат.

208. Свириденко, С. О. (Кер.). (2009). *Виховання учня інтернатного закладу як суб'єкта самостійної життєдіяльності*. Київ : Інститут проблем виховання НАПН України.
209. Свириденко, С. О (2012). Здоров'язбережуваний освітній простір в школі-інтернаті як одна з умов виховання здорового старшокласника. *Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу*. Хмельницький державний центр науки, інновацій та інформатизації, 5, 11-16.
210. Серган, В. Г. (2011). Інтерактивні форми виховання. Семінар для вчителів. *Класному керівнику: усе для роботи*, № 8 (32), 14-15.
211. Сергеев, С. Ф. (2006). Проектирование обучающих сред. *Школьные технологии*, 3, 58-65.
212. Сімейний кодекс України (2002). Взято з [http : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14)
213. Скрипченко, О.В., & Долинська, Л. В. (2006). *Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник*. Київ : Каравела.
214. Скрипченко, О. В., Долинська, Л. В., Огороднийчук, З. В., Булах, І. С., Зелінська, Т. М. & Лисянська, Т. М. (2001). *Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник*. Київ : Просвіта.
215. Смелзер, Н. (1998). *Социология : учебное пособие*. Москва : Феникс.
216. Сократова, Н. В. (2005). *Современные технологии сохранения и укрепления здоровья детей: учебное пособие*. Москва : ТЦ Сфера.
217. Сохань, Л. В. (2003). Життєва компетентність особистості в технології життєтворчості. *Життєва компетентність особистості*. Київ : Богдана.
218. Сохань, Л. В. (2010). *Искусство жизнетворчества. Предназначение жизнетворчества. Судьба. : Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий*. Киев : Изд. Дом Дмитрия Бураго.
219. Сохань, Л. В. (20015). Життєвий потенціал – інноваційний ресурс особистості як суб'єкта життя. *Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін*. Київ : ІС НАНУ.
220. Сухомлинский, В. А. (1967). *Трудные судьбы*. Москва : Знание.

221. Сухомлинський, В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості (1977). *Вибрані твори*. (Т. 1-5). Київ : Радянська школа.
222. Сухомлинський, В. О. Народження громадянина (1997). *Вибрані твори*. (Т. 1.). Київ : Радянська школа.
223. Сухомлинський, В. О. (2012). *Серце віддаю дітям*. Київ : Акта
224. Сухомлинська, О. В. (1996). Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи. *Шлях освіти*, 1, 24-27.
225. Сухомлинська, О. В. (1998). Про стан теорії та практики виховання в освітньому просторі України. *Шлях освіти*, 3, 3-4.
226. Сухомлинська, О. (2004). Виховання як соціальний прогрес: особливості сучасних трансформаційних змін. *Шлях освіти*, 2, 2-6.
227. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (2015). Взято з http://kntu.net.ua/index.php/kaf_design/Vihovna-robota/Nacional-no-patriotichne-vihovannya/
228. Тард, Г. (1996). *Соціальна логика*. / Пер. с фр. М. Цетлина. СПб. : Соціально-психологічний центр.
229. Титаренко, Т. М. (2003). *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ : Либідь.
230. Титаренко, Т. М. (2013). *Сучасна психологія особистості: навчальний посібник*. Київ : Каравела.
231. Толкачова, А. С. (2014). *Формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів*. (Дис. канд. пед. наук). Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Луганськ.
232. Трошихина, Е. Г. (1997). *Влияние ранней социальной депривации на развитие личности и психическую адаптацию детей с интеллектуальной недостаточностью*. (Автореф. дисс. канд. псих. наук). Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург.
233. Ушинський, К. Д. (1983). *Вибрані педагогічні твори*. (Т.1-2).. Київ : Радянська школа.

234. Федорчук, А. Л. (2011). Структурно-функціональна модель підготовки вчителя інформатики до роботи в класах фізико-математичного профілю. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 21, 293-296.
235. Фельдштейн, Д. И. (1997). *Социальное развитие в пространстве – времени детства*. Москва : «Флинта».
236. Фіцула, М. М. (2002). *Педагогіка*. Київ : Академія.
237. Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла: сборник*. Москва : Прогресс.
238. Фрейд, З., Ференци, Ш., & Кляйн, М. (1998). *Психоанализ в развитии: сборник переводов*. Екатеринбург : Деловая книга.
239. Фромм, Э. (1993). *Психоанализ и этика*. Москва : Республика.
240. Фромм, Э. (1997). *Человек для себя. Иметь или быть*. Минск : Изд. В. П. Ильин.
241. Хромова, О. Л., & Кравченко, Т. В. (2001). Формування позитивного Я-образу у дітей підліткового віку. *Виховна діяльність сучасної сім'ї*, 22-29.
242. Хуторской, А. В. (2003). Ключевые компетенции: технология конструирования. *Народное образование*, 5, 55-61.
243. Хьелл, Л., & Зиглер, Д. (1999). *Теории личности. (Основные положения, исследования и применение)*. Санкт-Петербург : Питер.
244. Шапорова, С. А. (1996). Межличностные отношения в классах интегрированного обучения. *Дефектология*, 1, 61-74.
245. Шахрай, В. М. (2016). *Формування соціальної компетентності в учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва*. (Монографія). Біла Церква : Видавець Пшонківський О. В.
246. Шинкарук, В. І. (Ред.). (1973). *Філософський словник*. Київ : Головна редакція Української Енциклопедії АН УРСР
247. Шопенгауэр, А. (1992). *Свобода воли и нравственность*. Москва : Республика.

- 248 Щуркова, Н. Е. (2000a). *Классное руководство: теория, методика, технология; настольная книга учителя*. Москва: Педагогическое общество России.
249. Щуркова, Н. Е. (2000b). *Новое воспитание*. Москва : Пед. общество России.
250. Юрченко, Л. Г. (2005). *Психолого-педагогическое сопровождение профессионального самоопределения детей-сирот*. (Автореф. дис. канд. псих. наук). Москва.
251. Юнг, К. Г. (1995). *Психологические типы*. СПб. : «Ювента»; Москва : Издательская фирма «Прогресс-Универс».
252. Яременко, В., & Сліпущко, О. (2006). *Новий тлумачний словник української мови*. (Т. 1-3). Київ : Актоніт.
253. Якиманская, И. С. (1996). *Личностно-ориентированное обучение в современной школе*. Москва.
254. Ясвин, В. А. (2000). *Экспертиза школьной образовательной среды*. Москва : Сентябрь.
255. Яценко, А. А. (2016). *Виховання відповідальності молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів*. (Дис. канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені П. Тичини.
256. Adelson, I. (1995). *Hand book of adolescent psychology*. N. Y.: Willy.
257. Allport, G. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
258. Erikson, E. (1968). *Identity: Vouth and crises*. N. -Y. : Norton.
259. Erikson, E. (1992). Cristopher Social Interest. Social Feeling and the Evolution of Consciousness. *Individ Psychool*, 3, 277-287.
260. Giddings, G. (1897). *The Theory of Socialization*, 8, 22.
261. Harter, S. (1982). The Perceiced Competence Scale for Children. *Child Development*, 53, 87-97.
262. Kanishevskaya, L. (2018). The formation of the immunity to the use of psychoactive substances by senior teenagers as the tendency of the formation of the

- life safety. *Topical is sueso feducation: Collective monograph*. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 231-243.
263. Kelly, G. (1997). *A theory of personality: The psychology of personal constructs*. New York : Norton.
264. Kohlberg, L. (1981). Education for a just Society: A. Modern Statement of the Socratic View. *The Philosophy of Modern Development*. San Francisco.
265. Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. N.-Y.
266. Petrova, S. (2018). The Specifics of Teenager's Socialisation in Orphanage «Perlynka». Toronto. *IntellectualArchive* , 7(5), 57-65.
267. Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A. therapist's view of psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin.
268. Rosenberg, M., Robinson, J. P., & Shaver, P. R. (1972). Self-Esteem Scale. Measures of Social Psychological Attitudes. *Ann Arbor: Institute for Social Research*, 98-101.
269. Rutter, M. (1984). *Helping troubled children*. London: Penguin Books.
270. Spitz, R. A. (1965). *The first year of life : a psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations*. New York : International Universities Press.
271. Turner, R.H. (1956). Role-taking, role standpoint, and reference group behavior. *American Journal of Sociology*, 61. 216-328.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест «Мій запас міцності»

Мета: виявити здатність до адекватного вибору поведінки в різних життєвих ситуаціях у підлітків-вихованці дитячих будинків.

Перед вами двадцять п'ять пропозицій. Прочитайте їх не поспішаючи. Якщо прочитана пропозиція, на ваш погляд, стосується вас, помічайте її хрестиком, якщо ні – нуликом.

Тест.

1. Коли я виконую будь-яку справу, я швидко втомлююся.
2. Я з великою напругою зосереджуюся на чомусь одному.
3. Я маю схильність хвилюватися з будь-якої причини.
4. Часто я почуваю себе так погано, що нудота підступає до горла.
5. Нерідко, коли я роблю щось відповідальне, мої руки прямо-таки трясуться.
6. Взагалі я часто хвилююся.
7. Мені часто сняться жахи.
8. Я, чесно кажучи, пітнію навіть у холодну погоду.
9. Мені весь час хочеться тягнути в рот щось їстівне. Я дуже люблю насіння, льодяники, іриски.
10. Часто буває, що я відчуваю біль у животі.
11. Трапляється, що я прокидаюся серед ночі і довго не можу заснути.
12. Я знаю про себе, що я – людина надто роздратована.
13. Напевне, я володію більшою чутливістю, ніж інші люди.
14. У моєму житті постійно трапляється щось хвилююче, тому я весь час про що-небудь турбуюся.
15. Прикро, звичайно, що мені дістанеться не так багато щастя, як іншим.
16. Правду кажучи, я досить легко можу заплакати.
17. Я терпіти не можу чекати на когось або щось, я завжди починаю

нервуватися.

18. Періодами я відчуваю, що занадто метушливо поводжу себе, просто на місці всидіти не можу.

19. Я терпіти не можу переборювати труднощі.

20. Інколи відчуваю свою повну безпорадність і непотрібність.

21. Я знаю, що відрізняюся досить великою сором'язливістю.

22. Мені все дається важко.

23. Переважну кількість часу я почуваюся напружено.

24. Часом у мене буває стан повної розбитості й апатії.

25. Труднощі слід не переборювати, а, якщо можна, обходити чи уникати їх. Це моє глибоке переконання.

Потім учитель просить підрахувати кількість хрестиків і дає подану нижче інтерпретацію отриманих результатів.

Перша група: 0–5 хрестиків. Якщо ти набрав не більше п'яти хрестиків, це означає, що твоя готовність до раптових неприємностей і різних змін у житті є часом настільки високою, що нерідко ти недооцінюєш всю серйозність нової для тебе ситуації.

Друга група: 6–10 хрестиків. Якщо хрестиків набралось від шести до десяти, твоя готовність до раптових змін і пристосування до них є нормальною.

Третя група: 11–20 хрестиків. Якщо в сумі вийшло від одинадцяти до двадцяти, то готовність до змін і вміння швидко орієнтуватися в нових умовах життя в тебе є низькою.

Четверта група: 21–25 хрестиків. Якщо хрестиків більше двадцяти, ти маєш схильність дуже сильно хвилюватися, надто турбуватися не тільки із-за чогось серйозного, але й через дрібниці.

Література

1. Маркова, А. К. (1996). *Психология профессионала*. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание».

Додаток Б**Тест А. Маркової**

Мета: виявити ставлення підлітків-вихованців дитячих будинків до інших людей.

Щоб отримати відповідь на це запитання, потрібно висловити своє ставлення до кожної з дев'ятнадцяти думок тексту. Якщо ви погоджуєтесь з будь-якою з них, поставте знак «+», а якщо ні – «-». Відповіді на зразок: «я не знаю», «не впевнений» – не припускаються.

1. Я повинен пам'ятати, що майже кожної хвилини протягом дня мене оцінюють ті, з ким доводиться спілкуватися.

2. У кожної людини має бути достатньо розвинене почуття незалежності, щоб обговорювати з друзями своє хобі, не звертаючи уваги на те, подобається воно їм, чи ні.

3. Наймудріше – це зберегти гідність, навіть тоді, коли це стає неможливим.

4. Якщо людина помічає помилки в мовленні інших, вона повинна їх виправити.

5. Коли вас знайомлять з людиною і ви не розчули її ім'я, ви просите її повторити.

6. Ви впевнені, що вас поважають за те, що ніколи не дозволяєте іншим жартувати над собою.

7. Ви маєте завжди бути наготові, оскільки оточуючі почнуть жартувати над вами і виставлять вас у незручному вигляді.

8. Якщо ви спілкуєтесь з цікавою та дотепною людиною, краще не вступати у змагання, а віддати їй належне й ухилитися від розмови.

9. Людина завжди повинна прагнути поведінки, що відповідає настрою компанії, в якій вона знаходиться.

10. Ви маєте завжди допомагати своїм друзям, тому що може настати такий час, коли вам потрібна буде їхня допомога.

11. Не варто надавати занадто багато послуг іншим, тому що, зрештою, дуже невелика кількість людей належно оцінять ці послуги.
12. Краще нехай інші залежать від вас, ніж ви від інших.
13. Справжній друг прагне допомагати своїм друзям.
14. Людина повинна демонструвати свої кращі якості, щоб її належно оцінили та схвалили.
15. Якщо в компанії розповідають анекдот, який ви вже чули, ви маєте зупинити розповідача.
16. Якщо в компанії розповідають анекдот, який ви вже чули, ви повинні бути досить ввічливі, щоб від усього серця посміятися над ним.
17. Якщо вас запросили до друга, а ви маєте бажання піти в кіно, ви повинні сказати, що у вас болить голова, чи придумати якесь інше пояснення, не ризикуючи можливістю образити друга, повідомляючи йому істинну причину.
18. Справжній друг вимагає, щоб його друзі поводитися з ним якнайкраще, навіть якщо в них немає на те бажання.
19. Люди не повинні вперто та наполегливо захищати свої переконання, кожен раз, коли висловлюється протилежна думка.

За кожную відповідь, яка співпадає з правильною, нарахуйте собі 5 балів. Правильними («+») є відповіді з номерами 1; 2; 3; 4; 5; 9; 10; 12; 13; 15; 16; 18; 19. Підрахуйте загальну суму балів за всі відповіді, що співпали.

Результати

Від 46 до 60 балів – відмінний результат. Більшість людей захоплюється вами. Ви виявляєте співчуття і вболівання, повагу до іншого, чуйність. Для вас є характерним стійке ціннісне ставлення до іншого.

31–45 балів: ви намагаєтесь виявити співчуття і вболівання, повагу до іншого, чуйність. Для вас є характерним ситуативне ціннісне ставлення до іншого.

16–30 балів: майже не виявляєте співчуття і вболівання, повагу, чуйність до іншого, ціннісне ставлення до іншого майже не сформоване.

0–15 балів: не співчуваєте і не вболіваєте за іншого, ціннісне ставлення до іншого не сформоване.

Література

1. Маркова, А. К. (1996). *Психология профессионала*. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание».

Додаток В**Картка педагогічних спостережень**

Об'єкт: підлітки-вихованці дитячих будинків

Мета: визначити рівні становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку

Результати спостережень фіксуються вихователями дитячого будинку за схемою:

Прізвище, ім'я вихованця _____

Рівень виявлення:

вміння конструктивної взаємодії з іншими вихованцями та вихователями _____

соціальна активність _____

уміння щодо самовдосконалення, самопізнання, самовизначення _____

уміння працювати в групі _____

Умовні позначки: «В» – високий рівень становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку; «С» – середній рівень; «Н» – низький рівень.

Додаток Д**Анкета для педагогів дитячого будинку**

Мета: визначення стану обізнаності педагогів дитячих будинків щодо застосування ефективних форм і методів становлення особистості підлітка

1. Які форми і методи становлення особистості дитини-підлітка Ви використовуєте у практиці своєї роботи?

2. Назвіть труднощі, з якими Ви стикаєтеся під час виховання підлітків-вихованців дитячих будинків? _____

3. Якими сучасними методиками Ви хотіли б оволодіти задля ефективного становлення особистості дитини-підлітка в умовах інтернатних закладів? _____

**Методика «Здібності педагога до творчого саморозвитку»
(І. В. Нікішина).**

Мета: вивчити здібності педагога до творчого саморозвитку у процесі інноваційної діяльності.

Питання:

1. Я прагну вивчати себе.
2. Я завжди залишаю час для розвитку, наскільки б не був зайнятий роботою і домашніми справами.
3. Перешкоди, що виникають, стимулюють мою активність.
4. Я шукаю зворотній зв'язок, оскільки це допомагає мені пізнати й оцінити себе.
5. Я аналізую свою діяльність, виділяючи на це спеціальний час.
6. Я досліджую свої почуття і досвід.
7. Я багато читаю.
8. Я широко дискутую з актуальних для мене питань.
9. Я вірю у свої можливості.
10. Я прагну бути більш відкритим.
11. Я усвідомлюю той вплив, який мають на мене оточуючі люди.
12. Я керую своїм професійним розвитком і отримую позитивні результати.
13. Я отримую задоволення від засвоєння нового.
14. Відповідальність, рівень якої зростає, не лякає мене.
15. Я би поставився позитивно до мого просування по службі.

Оцінювання:

- 5 балів – це твердження повністю відповідає дійсності;
- 4 бали – скоріше відповідає, ніж ні;
- 3 бали – і так, і ні;
- 2 бали – скоріше не відповідає;

1 бал – не відповідає.

Підбиття підсумків:

75-55 балів – активний саморозвиток.

54-36 балів – відсутня стала система саморозвитку, орієнтація на розвиток залежить від різних умов.

35-15 балів – зупинений саморозвиток.

Література

1. Методика «Виявлення здібностей педагога до саморозвитку (І. В. Нікітшина). Взято з <https://vseosvita.ua/library/metodika-viavlenna-zdibnostej-pedagoga-do-samorozvitku-198187.html>

Програма адаптації новоприбулих дітей до умов проживання в дитячому будинку «Перлинка»

Програма є складником методичного забезпечення соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу вихованців комунального навчального закладу «Дитячий будинок «Перлинка». Абсолютна більшість новоприбулих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, знаходяться у стані вираженої соціальної дезадаптації. Їхній соціально-психологічний і психофізіологічний статус не відповідає вимогам нової ситуації життєдіяльності, соціальної ситуації розвитку вихованців у дитячому будинку, уповільнює пристосування до умов дитячого будинку.

Стан дезадаптації новоприбулих дітей можна розглядати як процес, як прояв і як результат. Як процес вона означає зниження (обмеження) адаптаційних можливостей дітей щодо пристосування до нових умов (навчання, виховання, корекційної та розвивальної роботи, режиму закладу). Тривале перебування у стані дезадаптації особливо небезпечно тим, що призводить до затримки психічного розвитку, формування негативних установок. Як результат дезадаптація вказує на невідповідність засвоєних дитиною норм поведінки тим соціальним нормам, що властиві для освітнього та соціального середовища дитячого будинку.

Отже, персоналу дитячого будинку необхідно вирішувати подвійне завдання адаптації новоприбулих дітей: *по-перше*, вирішувати природні адаптаційні проблеми тих, які опинилися в новому соціальному середовищі та мають контактувати з великою групою незнайомих дорослих (персоналом дитячого будинку) і вихованців, *по-друге*, здійснювати комплекс заходів щодо переборювання стану соціальної дезадаптації новоприбулих дітей, які є особливо необхідними та важливими в період їх адаптації до умов дитячого будинку.

Мета програми – адаптація новоприбулих дітей до виховного середовища дитячого будинку; забезпечення особистісного та соціального захисту вихованців шляхом створення умов для формування оптимального фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я.

Основні завдання програми:

- виявлення особистісних і адаптаційних особливостей кожного вихованця, визначення змісту адаптаційних проблем;
- розробка індивідуальної програми адаптації для кожної новоприбулої дитини;
- розробка рекомендацій щодо організації та здійснення ефективного соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу новоприбулих дітей.

Складники реалізації програми:

1. Соціальне діагностування новоприбулих вихованців.
2. Рекомендації щодо організації соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу дітей.
3. Профілактично-корекційна і розвивальна робота з новоприбулими вихованцями.
4. Консультаційна й інформаційно-просвітницька робота з новоприбулими дітьми.

Причини дезадаптації новоприбулих дітей можна розподілити на особистісні та зумовлені середовищем. В їх основу закладено недостатню особистісну реалізацію соціальних потреб дитини (унаслідок соціальної та емоційної депривації, соматичних хвороб, обмежених можливостей спілкування). Причини, зумовлені середовищем, провокуються впливом на дитину несприятливих зовнішніх чинників, як-от відсутність сім'ї або вихователів, недостатність уваги, насильство, жорстоке поводження тощо.

Зазвичай наслідками дезадаптації, з якими в дитячий будинок прибувають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, є недостатній фізичний розвиток, затримка психічного розвитку, особистісні деформації та типові нервові розлади, розлади мовлення, проблеми у спілкуванні з

однолітками і дорослими, відсутність необхідних життєвих навичок, сформованість неадаптивних навичок тощо. Більшість новоприбулих дітей у всьому бачать приховану загрозу для свого існування. Дитина виявляє страх (звичайний супутник негативних емоцій і стресу), боїться нового оточення, є надзвичайно вразливою. Свої негативні емоції вихованці виявляють через сльози (від пхикання до постійного плачу та істерик).

У процесі профілактично-корекційної та розвивальної роботи емоційний стан дитини покращується. Всі негативні емоції відступають на другий план, їх витісняють позитивні переживання. Залежно від тривалості адаптаційного періоду і поведінки виділити можна виділити різні ступеня адаптації до закладу:

легка адаптація (фізіологічна, природна) – поведінка дитини нормалізується протягом 10–15 днів. Вихованець «вливається» в новий колектив безболісно, йому комфортно, він не влаштовує істерик. Такі діти, переважно, рідко хворіють, хоча в період адаптації «зриви» все ж таки є можливими;

середня адаптація – поведінка вихованця нормалізується протягом 15–30 днів. Малюк хворіє, худне, але без ускладнень, іноді пхикає;

важка адаптація (патологічна) – триває від 2 місяців і більше. У цей період у дитини спостерігаються погіршення апетиту (аж до повної відмови від їжі), порушення сну та сечовипускання, різкі перепади настрою, часті зриви, примхи та вередування. Окрім того, вихованець дуже часто хворіє. Такі діти в колективі почуваються невпевнено, майже ні з ким не грають;

Найважливіше завдання фахівців закладу – об'єднати зусилля педагогів і спеціалістів, створити атмосферу спільності інтересів, взаємної підтримки та взаєморозуміння.

Психолог здійснює обстеження особливостей психічного й пізнавального розвитку дитини з огляду на її вікові особливості. Соціальний педагог вивчає особливості соціальної поведінки, сформованість найважливіших життєвих навичок, проводить діагностику соціальних проблем і потреб вихованця.

Логопед вивчає особливості мовленнєвого розвитку, стан звуковідтворення, фонематичного слуху і мовного видиху.

Вихователі спостерігають за станом дитини протягом дня, чи виконує вона всі складники режиму дня (підйом, гімнастика, пробудження, сніданок, навчально-пізнавальна діяльність, прогулянка, обід, денний сон, полуденок, вечеря). Особлива увага приділяється емоційному стану у процесі взаємовідносин між вихованцями та дорослими, у руховій активності (у грі, на заняттях). Вихователь проводить із дітьми більше часу, ніж всі інші спеціалісти і працівники, він стає людиною, до якої можна звернутися з будь-якою проблемою, яка бачить все, що відбувається з вихованцем, може вчасно допомогти сам і в разі потреби звернутися до фахівців. Діти з несприятливим прогнозом адаптації мають постійно спостерігатися лікарем-педіатром, лікарем-психіатром і психологом.

Соціальний педагог спільно з лікарем-педіатром уважно переглядає медичну документацію, здійснює щоденний контроль за емоційним станом і поведінкою вихованця. Загальні висновки психодіагностичної роботи з адаптації дітей до умов інтернатного закладу соціальний педагог повідомляє колегам.

Пріоритетні напрями практичної розвивально-відновлювальної роботи:

- зняття емоційної та м'язової напруги;
- розвиток навичок спілкування з дітьми і дорослими;
- розвиток ігрових навичок;
- уникання тривожності, агресивності, формування почуття спокою й упевненості в період адаптації.

Використовуючи ігрові техніки, завдання, вправи профілактично-корекційного та розвивального характеру в період адаптації, практичний психолог і соціальний педагог реалізують зазначені нижче завдання:

- формування емоційного контакту «дитина – дорослий», «дитина – дитина»;
- формування довіри вихованця до дорослих, які його оточують;

- забезпечення емоційного спілкування на основі спільних дій, які супроводжуються посмішкою, ласкавою інтонацією, виявленням турботи до кожної дитини;
- індивідуалізація проведення занять (заняття мають проводитися виключно індивідуально);
- здійснення поступового залучення до колективу однолітків;
- проведення ігор і вправ із урахуванням бажання дитини, її емоційного стану, рівня проходження адаптаційного періоду, ігрових можливостей вихованця.

Інформаційно-просвітницька робота з колективом сприяє підвищенню загальної психологічної та соціально-педагогічної культури персоналу, необхідної для подолання наслідків соціальної дезадаптації дітей. Вихователі та фахівці мають можливість отримати й поглибити досвід адаптаційної роботи. Консультативна робота спрямована на вирішення складнощів і проблем у практичній діяльності персоналу, яка пов'язана зі здійсненням адаптації новоприбулих дітей, подоланням наслідків складної дезадаптації окремих вихованців. Одним із важливих напрямів інформаційно-просвітницької та консультативної роботи є створення балінтовської групи, яка забезпечує супервізії персоналу і попереджає професійне вигорання членів команди, сприяє актуалізації професійного і життєвого досвіду кожного члена команди для вирішення складних випадків дезадаптації.

Додаток 3

Програми громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку

Патріотичне виховання спрямоване на формування в дітей почуття патріотизму, національної самосвідомості, гідності, любові, до Батьківщини, дбайливого ставлення до рідної мови, культури, традицій своєї країни. Патріотизм (від грецького «патріс») – це любов до Батьківщини, відданість Вітчизні, народу.

Для педагогічного колективу закладу освіти патріотичний напрям роботи був і залишається пріоритетним. З метою формування громадянина-патріота України, підготовленого до життя, з високою національною свідомістю, здатного побудувати громадянське суспільство, в основу якого закладені демократія, толерантність та повага, і було створено програму патріотичного та громадянського виховання.

Мета програми громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку:

- удосконалення змісту громадянського та патріотичного виховання підлітків в дитячому будинку;
- сприяння вивченню історії України, бойових і трудових подвигів жителів м. Одеси та Одеської області в роки Другої світової війни;
- залучення вихованців до краєзнавчої та дослідницько-пошукової діяльності;
- вивчення національних традицій;
- сприяння посиленню взаємодії із соціальними партнерами з питань громадянського та патріотичного виховання підлітків;
- формування в підлітків готовності до виконання військового обов'язку.

Пріоритетними напрямками в системі громадянського та патріотичного виховання є такі:

- виховання громадянської відповідальності, любові та поваги до своєї Батьківщини; глибокого розуміння конституційного обов'язку;

– формування в підлітків-вихованців дитячого будинку патріотичних почуттів на основі національно-патріотичних цінностей бойових і трудових традицій українського народу.

Завдання програми громадянського та патріотичного виховання:

– оновити зміст громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку «Перлінка»;

– вивчати героїчну історію України; залучати вихованців до краєзнавчої та дослідницько-пошукової діяльності; сприяти вивченню українських національних традицій;

– реалізувати програму заходів громадянського та патріотичного виховання підлітків дитячого будинку з подальшою оцінкою результатів роботи;

– сприяти посиленню взаємодії із соціальними партнерами з питань громадянського та патріотичного виховання;

– формування в підлітків готовності до виконання військового обов’язку;

– посилення взаємодії з закладами позашкільної освіти, громадськими організаціями з питань громадянського та патріотичного виховання.

Системна діяльність педагогічного колективу дитячого будинку «Перлінка» включала такі напрями, як-от: військово-патріотичний, духовно-моральний, етнокультурний, цивільно-правовий, військово-професійної орієнтації.

Військово-патріотичний напрям включає:

– вивчення світової військової історії та військової історії України, бойових і трудових подвигів жителів Одеської області в роки Другої світової війни;

– збереження військових традицій, зв’язку поколінь захисників Батьківщини, організація зустрічей вихованців із ветеранами АТО.

Система заходів громадянського та патріотичного виховання передбачає вирішення завдань, взаємопов’язаних і скоординованих за часом, ресурсами, виконавцями.

Духовно-моральний напрям включає:

- виховання в підлітків моральних якостей, а саме: чесності, дисциплінованості, колективізму, мужності, працелюбності, любові до свого народу та Батьківщини;
- формування соціальної активності, соціальної відповідальності, ціннісного ставлення до праці як основного способу досягнення успіху в житті.

Етнокультурний напрям передбачає:

- виховання в підлітків любові до рідного краю, своєї Батьківщини, її мужніх й талановитих людей;
- залучення вихованців дитячого будинку до діяльності щодо збереження етнокультурних та історичних пам'яток;
- формування в дітей національної самосвідомості, міжкультурної толерантності.

Цивільно-правовий напрям передбачає:

- вивчення основного закону – Конституції України, Гімну, державної символіки;
- формування в підлітків дитячого будинку розуміння громадянського обов'язку; ціннісного ставлення до національних інтересів України, її суверенітету й цілісності;
- сприяння розвитку системи учнівського самоврядування в умовах проживання вихованців у дитячому будинку;
- формування в дітей готовності до виконання військового обов'язку.

Напрямок військово-професійної орієнтації та підготовки підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлинка» до військової служби здійснюється шляхом:

- отримання початкових знань з військової служби;
- проведення зустрічей з військовослужбовцями з питань орієнтації на отримання військових професій;
- ознайомлення з особливостями життя і побуту військовослужбовців;

- формування у вихованців дитячого будинку готовності до дій в екстремальних умовах природного, техногенного, соціального характеру;
- здійснення практичної підготовки підлітків до військової, військово-технічної та військово-спортивної діяльності;
- проведення навчально-польових зборів на базі військових частин, військово-спортивних ігор, спартакіад.

Додаток К

Програма економічної соціалізації вихованців дитячого будинку

Мета — підготовка дітей до ведення власного домашнього господарства, формування економічного мислення, системи знань економічного характеру, оволодіння навичками вирішення соціально-економічних завдань.

Завдання програми: формування у вихованців дитячого будинку економічного мислення; уміння розумно витратити гроші; вибрати якісні речі і продукти.

Програма економічної соціалізації підлітків дитячого будинку передбачає: ознайомлення з економічними термінами та їх засвоєння; набуття навичок раціонального ведення домашнього господарства.

Методами реалізації програми є бесіди та соціально-педагогічний експеримент.

Програма для вихованців включає:

- роз'яснення причин введення економічної соціалізації;
- усвідомлення головної мети і завдань економічної соціалізації;
- ознайомлення з економічними термінами та їх засвоєння;
- набуття навичок економного ведення домашнього господарства.

Методами реалізації програми є казкотерапія, ігротерапія, бесіди, соціально-педагогічний експеримент.

Розробка програми включає планування структури її реалізації з вихованцями кожної вікової групи, визначення та підготовку необхідних матеріалів, консультації фахівців із соціально-побутових і економічних аспектів. Для дітей 7-9 річного віку підібрано казкотерапевтичну програму «Формування у вихованців дитячого будинку економічних знань», програму ігротерапії, що включає ігри «Монополія», «Монополіст», «Корпорація», «Суперферма», «Веселий бізнесмен»; для вихованців 10-12 річного віку розроблено курс бесід «Теорія домашньої економіки», який знайомить їх із

основними економічними поняттями: «економіка», «гроші», «доходи», «витрати», «прибуток», «заробітна плата», «податки», «ціна», «товар», «послуга», «попит», «пропозиція», «ринок», «товаро-ринкові відносини», «платоспроможність», «накопичення», «банк», «готівковий розрахунок», «безготівковий розрахунок», «заощадження», «депозити», «кредити», «бартер», «бізнес», «бізнесмен», «бюджет», «потреби», «комунальні платежі», «регулярні платежі», «планування бюджету» тощо.

Як відомо, «теорія без практики мертва», тому дітей треба не тільки знайомити з економічно-господарськими поняттями, але й надавати можливість використовувати їх на практиці. Отримані економічно-господарські поняття підкріплює соціально-педагогічний експеримент «Кулінарна академія», під час якого вихованці максимально самостійно (на скільки дозволяють вікові особливості) визначають меню обіду та полуденка конкретної групи і готують його, попередньо купуючи необхідні продукти. Завдання педагога, який супроводжує запропонований експеримент, – вчити та надихати вихованців, виступаючи в ролі коучера, а не вихователя й учителя. Так само реалізується соціально-педагогічний експеримент «Кишенькові гроші», який дозволяє його учасникам оволодіти особистими коштами і здійснювати операції готівкового і безготівкового розрахунку.

Планування соціально-педагогічного експерименту «Кулінарна академія» полягало у створенні попереднього «ходу експерименту», визначення регулярності проведення, прогнозування, коректування, підготовку та проведення бесід з техніки безпеки з педагогічним колективом і вихованцями. Власне експеримент має здійснюватися за таким планом:

- Повідомлення вихованців щодо про призначеного дня проведення «Кулінарної академії».
- Видача певної суми коштів.
- Спільне планування меню.
- Складання списку закупок відповідно до наявних коштів і складеного меню.

- Обговорення особливостей здійснення покупок у місцях продажу (магазин, ринок).
- Вийзд до місць продажу товарів згідно зі списком покупок.

Обговорення проведеного експерименту, підбиття підсумків.

Програма економічної соціалізації включає серію соціально-педагогічних експериментів для кожної групи вихованців, тому заняття проводяться регулярно один раз в 1-2 місяці.

З метою підтримки інтересу дітей до експериментальної діяльності кожний наступний експеримент відрізняється від попереднього. В експериментах варіюється меню дня, місце закупівель, змінюються виховні види діяльності кожного учасника, об'єднуючи їх у підгрупи, перерозподіляється зміна відповідальності кожної дитини тощо.

Соціально-педагогічний експеримент «Кишенькові гроші» передбачає видачу готівкових коштів вихованцям молодшого шкільного віку і перерахування їх на особисті кредитні картки дітей у системі «ЮніорБанк», що надані банком «ПриватБанк» вихованцям, які навчаються в закладах загальної середньої освіти. Категорії витрат є предметом роз'яснювальних бесід, а також критерієм засвоєння ефективності реалізації Програми.

У процесі реалізації програми з економічної соціалізації отримані результати, як-от:

- кожен вихованець здатен самостійно здійснювати покупки в різних місцях продажу;
- кожен вихованець здатен самостійно розрахувати необхідні або наявні грошові кошти, розрахувати власний бюджет;
- кожен вихованець володіє навичками здійснення готівкового та безготівкового розрахунку.

Додаток Л

Програма трудового виховання та професійного самовизначення підлітків-вихованців дитячого будинку «Перлинка»

В умовах дитячого будинку вирішуються такі завдання трудового виховання, як-от: формування позитивного ставлення до праці як вищої цінності в житті, високих соціальних мотивів трудової діяльності, потреби в творчій праці. Головне завдання полягає в підготовці вихованця до свідомого вибору професії, формуванні працьовитості, почуття обов'язку, культури праці, відповідальності, цілеспрямованості, уміння планувати свою діяльність і співпрацювати в колективі.

Мета програми: формування ціннісного ставлення до праці; готовність до трудової діяльності; набуття підлітками знань і вмінь, необхідних для здійснення професійного вибору.

Очікувані результати реалізації програми трудового виховання і професійного самовизначення:

- психологічна і практична готовність дітей до праці;
- виявлення інтересів і схильностей;
- формування позитивного ставлення до праці;
- визначення напрямку трудового навчання, професійного самовизначення;
- формування готовності до самореалізації у трудовій діяльності.
- змістовну основу трудового виховання в дитячому будинку складають такі види праці:
 - навчальна робота (в теплиці, столярній і швейній майстернях тощо);
 - суспільно-корисна праця (самообслуговування, набуття навичок в галузі господарсько-побутової діяльності, догляд за рослинами тощо); продуктивна праця (трудові загони, вміння діяти у бригаді з ремонтних робіт, збирання врожаю, робота за наймом тощо).

Форми і методи організації трудової діяльності: бесіди, практикуми, уроки, семінарські заняття, індивідуальні та колективні форми діяльності, екскурсії.

Трудове виховання здійснюється поетапно, з урахуванням віку, на основі принципів цілісності, безперервності. Професійна орієнтація починається практично з перших днів перебування дитини в закладі освіти. До 12 річного віку трудова активність і свідомість вихованців формується переважно на базі дитячого будинку. Перший етап – розвиток навичок самообслуговування й оволодіння побутовими навичками.

У подальшому трудове виховання відбувається за допомогою роботи студії «Умілі ручки» (гуртки: «Глиняне диво», «Дерев'яні візерунки», «Іграшка своїми руками», «Столярна майстерня», «Швейна майстерня», «Теплиця», «Кулінарна академія», «Фотомистецтво»). Заняття в гуртках забезпечує розвиток організаторських здібностей, формує дбайливе ставлення до матеріальних цінностей, що є результатом праці інших людей.

Правильно організована колективна праця, значуща для самої дитини, посильна робота, яка дає певний заробіток, імponує дітям і стимулює їх до входження у доросле життя. Така робота викликає у вихованців і позитивні емоційні переживання, що надзвичайно важливо для залучення дітей до праці і виховання позитивного ставлення до неї. Зміст праці та її результати, що виникають у процесі роботи, дають дітям позитивний емоційний заряд, приносять радість і моральне задоволення. Тому вихователі прагнуть створити комфортну атмосферу спільної діяльності, роблять її привабливим заняттям. Для цього використовують у трудовій діяльності елементи гри, що розкривають зміст праці, перспективи і соціальну значущість різних професій, створюють обстановку доброзичливого спілкування.

Для розвитку трудової активності також використовуються екскурсії, під час яких діти загалом знайомляться з технологією виготовлення тієї чи іншої продукції, знаряддями праці, мають можливість безпосереднього спілкуватися з людьми, зайнятими в конкретній сфері виробництва. Так, 12-річні вихованці,

під час канікул працюють в автомайстерні, на приватній фабриці з виготовлення меблів, у квітковому магазині. У такий спосіб, самотійно заробляючи гроші, діти вчаться їх витратити, що дає можливість досягнути розумом певні економічні аспекти суспільних відносини.

Хлопці працюють у столярній майстерні, допомагають у господарських справах по дому (виготовлення та ремонт меблів). Починаючи з 5 класу, дівчатка у швейній майстерні можуть шити прості речі для себе (сукні, літні костюми тощо). Окрім того, діти освоюють основи конструювання і моделювання одягу, виготовляють танцювальні та театральні костюми для самодіяльності. Дівчата вміють шити вироби для інтер'єру кімнат (скатертини, серветки), виготовляти сувеніри, здійснювати ремонт одягу, оновлювати речі, які вийшли з моди, перешиваючи їх.

Вихованці мають можливість бачити результати своєї праці, порівнювати якість виконаної роботи з роботою інших дітей, відчувати необхідність і значущість своєї праці для інших людей. У зв'язку із цим в дитячому будинку регулярно організовуються виставки дитячих робіт, що передбачають запрошенням гостей, які беруть участь у вихованні дітей.

У дитячому будинку «Перлинка» працює «Клуб професійного розвитку», що дозволяє здійснювати ранню профорієнтацію вихованців. Його відвідування сприяє розвитку інтересів дітей не за висновками діагностики, а через формування трудових умінь і навичок, розвиток уваги, пам'яті, волі цілеспрямованості, посидючості. Саме вони і стають ядром, навколо якого формується трудова свідомість.

Паралельно з проведеною діагностикою профорієнтаційної роботи відбувається регулярний зріз інтересів вихованців методами інтерв'ювання та творів-роздумів. Спостереження за дітьми дозволяють констатувати, що інтереси вихованців підліткового віку носять нестійкий характер. На початку 9 класу профорієнтаційна робота доповнюється психологічної діагностикою схильностей вихованців, що супроводжується індивідуальними бесідами-

консультаціями з учнями дев'ятих класів. Це допомагає дітям обрати освітній заклад, який відповідає їхнім інтересам і здібностям.

Художньо-технічна творчість активізує трудове виховання вихованців молодшого шкільного віку, допомагає формуванню найважливіших життєвих навичок, пов'язаних з умінням спілкуватися з іншими людьми, навчанням, азами самообслуговування. У підлітків і юнаків трудове виховання формує науково-технологічні аспекти світогляду; закріплює на практиці знання про технологічну діяльність; знайомить із можливостями інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютерної техніки у виконанні завдань пошуку, систематизації, зберігання й обробки різноманітної інформації; привертає увагу та залучає учнів до різних видів діяльності; створює умови щодо професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням її особливостей, уподобань та інтересів вихованців. Означена діяльність формує навички культури праці та побуту, раціонального ведення домашнього господарства, відповідальності за результати своєї діяльності, комплексу особистісних якостей, необхідних сучасному громадянину; сприяє становленню активної життєвої позиції, професійної адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентного самовизначення на ринку праці, підприємницької діяльності.

Додаток М

ПЕДАГОГІЧНА РАДА
«ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ»
(з виїзними майстер-класами)

Мета:

- 1). Залучити педагогічний колектив до обговорення питань значення музейної педагогіки як інноваційного компонента й одного з факторів становлення особистості дитини-сироти.
- 2). Допомогти вихователям оволодіти методами музейної педагогіки.

Форма проведення: лекційно-дискусійна; багатоетапна педрада у вигляді лекції з педагогічною дискусією, а також виїзними майстер-класами.

Обладнання: відеопроєктор, екран (для лекції).

Демонстраційні матеріали: презентації та аматорські дитячі тематичні відеофільми (для лекції).

Допоміжні засоби: автотранспорт (для майстер-класів).

ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ ПЕДРАДИ**1. Організаційно-настановчий модуль**

- 1). Оголошення теми, мети, завдань педради.
- 2) Інструктаж з проведення педради.

II. Науково-методичний модуль

1. Занурення в проблему: вступна лекція фахівця-співробітника музейного комплексу (форма: лекція).

Мета: актуалізація знань педагогів про музейну педагогіку.

Завдання: розкрити сутність музейної педагогіки та її ролі в розвитку особистості дитини-сироти.

III. Проблемно-практичний модуль (форма: дискусія-обговорення).

1. Упровадження інноваційних методик у роботу музею ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка».

2. Основні напрями музейної роботи (упровадження досвіду).

Мета: Ознайомити педагогічний персонал дитячого будинку із досвідом роботи.

Завдання:

1. Обґрунтування основних методів і напрямків роботи музею «Річка часу» ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка».

2. Презентація фрагментів музейних заходів і дитячих творчих досягнень (робота дитячої кіностудії «Перлинка»).

IV. Практичний модуль.

(форма: Виїзні майстер-класи).

1. Лекція для вихователів «Музейна педагогіка та компетентнісний підхід» (на прикладі музею «Річка часу» дитячого будинку «Перлинка»).

2. Майстер-клас: Лекційно-екскурсійне заняття «Стара Одеса».

3. Майстер-клас: Екскурсія-квест «Археологічні пам'ятки Одещини»

4. Майстер-клас: Масовий захід «Ми – волонтери».

Мета: Ознайомлення педагогів з формами зовнішньої музейної роботи, розвиток тенденції до саморозвитку, самовдосконалення через освоєння інноваційних педагогічних методів і прийомів музейної педагогіки.

Завдання:

1. Залучення педагогів дитячого будинку до практичної музейної роботи.

2. Підвищення професійного рівня вихователів у контексті музейної педагогіки.

V. Підсумковий модуль

1. Підбиття підсумків роботи музею в рамках інноваційної музейної педагогіки.

2. Підбиття підсумків роботи педради.

ПЕДАГОГІЧНА РАДА

(план-конспект проведення засідання педагогічної ради

ОКНЗ «Дитячий будинок «Перлинка»)

I. ОРГАНІЗАЦІЙНО-НАСТАНОВЧИЙ МОДУЛЬ.

Метою засідання педради є об'єднання зусиль колективу задля підвищення ефективності педагогічних методів, спрямованих на становлення особистості дитини-сироти, а також упровадження інноваційних педагогічних технологій (музейна педагогіка). Інноваційна форма проведення педради сприяє творчій співпраці, можливості підвищувати рівень педагогічної майстерності й ефективному пошуку нових форм роботи з вихованцями.

II. НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ МОДУЛЬ.

Занурення в проблему:

вступна лекція фахівця-співробітника музейного комплексу

Зміна освітньої парадигми сучасної української школи висунула перед педагогічною наукою проблему пошуку шляхів відповідності освітніх технологій фундаментальним основам культури як бази розвитку особистості дитини. Актуальним завданням сучасного музею є формування модерної, пристосованої до сьогодення особистості, яка відчуває причетність до всього, що відбувається, ототожнює себе з країною, її культурою, мистецтвом, готова на героїчні вчинки.

Розробка нової концепції музею як соціокультурного інституту, заснований на партнерських відносинах музейного педагога й учня музейно-педагогічний процес мають базуватися на затвердженні значущості освітньої функції музею. При цьому дослідники виділяють такі завдання музею у сфері освіти, як-от:

- розвиток у дітей здатності отримувати інформацію з першоджерел на основі спостереження явищ природи або предметів матеріального середовища;
- формування понятійного апарату шляхом спостереження та спілкування з природою і предметами матеріального середовища;
- сприйняття навичок самостійного навчання;
- мотивація процесу навчання, надбання дітьми «досвіду радості» у процесі навчання.

Ці слова можна віднести й до шкільного музею, оскільки саме його матеріали націлені на дитину-відвідувача.

Шкільні музеї можуть виконувати ті ж самі функції, що й міські – у меншому масштабі та для невеликої кількості дітей – саме вихованців конкретного освітнього закладу. Але це може перетворитися на важливий позитивний фактор педагогічного впливу: ті пошукові, творчі об'єднання, гуртки, лекторії, що діють на базі шкільного музею, стають стабільними формами залучення вихованців до соціально-культурної діяльності. Багато шкільних музеїв містять лише копії тих чи інших експонатів, але це не знижує їхній потенціал: у сучасній музейній концепції підкреслюється провідна роль музейної експозиції в контексті комунікації, тобто передачі певної інформації відвідувачеві. І носієм такої інформації може бути як оригінал, так і копія музейного артефакту. Саме шкільний музей є ефективним засобом духовно-морального і патріотичного виховання. Діяльність такої установи може бути різноплановою: вона реалізує цілий комплекс форм, методів і прийомів роботи. На базі музеїв традиційно організовуються й активно працюють дитячі краєзнавчі об'єднання і клуби, шкільні наукові товариства. Матеріали шкільних музеїв використовуються освітньому процесі та в позакласній діяльності. Музей є унікальним поєднання культури й освіти.

Будь-який музей у своїх стінах з різним ступенем ефективності здійснює просвітницьку й освітню функції, являючи собою освітній простір, що сприяє цілісному розвитку особистості. Окрема роль у музейній педагогіці належить музеям при закладах освіти (шкільні музеї). Акцент на особистісно-орієнтований і компетентнісний підходи в дослідно-експериментальній роботі дитячого будинку призвів до пошуку різних технологій виховання. У рамках інноваційного підходу та реалізації основних положень цієї програми в дитячому будинку «Перлинка» у 2013 році було створений краєзнавчий музей «Річка часу». Його відкриття стало підґрунтям для впровадження основ музейної педагогіки в освітній процес, спрямований на морально-духовні досягнення вихованців, розвиток їхніх потенційних індивідуальних можливостей і профорієнтаційну діяльність.

Провідна ідея, на вирішення якої спрямована діяльність музею – включення музейної педагогіки у процес становлення особистості дитини-сироти.

Мета – вирішення проблем особистісного індивідуального зростання вихованців, залучення дітей до музейного культурного простору з раннього віку, активізація творчих здібностей особистості; функціонування музею як невід’ємної частини освітнього процесу з метою збереження історичної пам’яті народу, підвищення якості виховної роботи.

Завдання роботи музею:

- залучення вихованців до культури рідного краю та світової культури, розвиток особистої культури, формування в дітей ціннісного, особистісного, емоційного ставлення до культурних надбань країни, її історії;
- патріотичне виховання;
- розвиток духовно-пізнавальних потреб вихованців;
- активізація творчих здібностей особистості та творчої діяльності в музеї;
- формування почуття відповідальності за збереження спадщини минулого;
- інтегрування отриманих знань у закладі освіти на якісно новому рівні;
- розвиток у дітей здатності отримувати інформацію з першоджерела на основі спостереження явищ природи або предметів матеріального середовища;
- формування понятійного апарату через спостереження та спілкування з природою і предметами матеріального середовища;
- сприйняття навичок самостійного навчання;
- формування цілісного уявлення про багатогранність музейного світу;
- розширення історичного світогляду;
- мотивація процесу навчання, надбання дітьми «досвіду радості» у процесі навчання;
- розвиток емоційної сфери вихованців;
- розвиток комунікативних навичок;

- професійна орієнтація вихованців;
- розвиток культури читання, техніки читання;
- удосконалення вмінь щодо проведення екскурсії, розвиток навичок ораторського мистецтва.

Принципи, покладені в основу діяльності музею:

- системності;
- гуманістичної системи виховання, що означає, що інтереси, потреби і проблеми особистісного розвитку дитини є пріоритетними при реалізації програми;
- безперервності, послідовності і спадкоємності, за яких кожна з підпрограм ґрунтується на отриманих раніше знаннях і готує до переходу на новий щабель у засвоєнні культурної спадщини;
- варіативності і розмаїття, що передбачає реалізацію різних підпрограм; вони створюють умови для індивідуального вибору дитини;
- результативності й ефективності, який виявляється за допомогою психологічних, педагогічних і соціологічних досліджень;
- комунікативності;
- музейної педагогіки (інтерактивність, комплексність, програмність);
- добровільної участі дітей і дорослих в організації діяльності музею і свободи вибору напряму діяльності на основі своїх інтересів і можливостей.

Тема досвіду, яка конкретизує проблему педагогічного пошуку: музейна педагогіка в контексті особистісно орієнтованого виховання.

Сьогодні музейна педагогіка позиціонується як галузь діяльності, завдяки якій здійснюється передача культурного досвіду через освітній процес в умовах музейного середовища. Саме психологічні знання природи дитини уможливають зміну погляду на процес музейної освіти, а вивчення педагогічного досвіду дозволяє знайти відповідні форми роботи. Дитина, яка потрапила до музейного простору, має право на своє бачення й розуміння того, що її оточує. Цей процес розглядають не лише як сприйняття музейних експонатів, а діалог дитини з людьми минулих епох і культур, їхніми думками,

поглядами, ідеями через спілкування з оригінальним експонатом, що втілює їх. Основою художнього переживання стає образність, а його спільною рисою – звичайні властивості інтелектуального та пізнавального процесів розвитку дитини, що сприяють її соціалізації.

III. ПРОБЛЕМНО-ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ.

1) Упровадження інноваційних методик у роботу музею (дискусія-обговорення)

Освітня концепція музею сформувалася на перетині трьох наукових дисциплін – музеєзнавства, педагогіки і психології. Виховний потенціал музею в контексті дитячого будинку «Перлінка» полягає в тому, що він є одним з його культурних центрів, який при цьому вирішує завдання розвитку і виховання особистості. Музей і музейні експонати впливають на інтелектуальні й емоційні процеси особистості вихованців і передають дитині знання, навички, судження і почуття. Вивчення культури країни і свого народу здатне сформувати потребу спілкування з її цінностями. Знайомство з подвигами українців під час Другої світової війни, одеситів під час оборони рідного міста є визначальними в патріотичному вихованні. Складаючи духовно-моральну основу особистості, патріотизм сприяє формуванню її громадянської позиції. З вихованням патріотизму пов'язані не тільки заняття та заходи щодо військової історії, а й такі напрями як археологія, Одесика, україністика, історія книги, історія музики, що дозволяють дітям глибше пізнати різні аспекти історії та культури рідного краю.

Заняття в музеї стосуються духовного досвіду вихованця та впливають на його самопізнання і розширюють світогляд. Музей як спосіб пізнання світу має великий потенціал для особистісного розвитку дітей – залучення їх до світової культури і культури рідного краю, розвиток образного й асоціативного мислення, творчих здібностей та емоційної сфери. Навчання і робота в музеї будуються на єдності пізнавального, естетичного та практичного витоків.

Засоби реалізації мети Інноваційна діяльність, яка впроваджується в ОНКЗ «Перлінка», довела, що музей може виступати в ролі дослідника,

консультанта і тренера в тренуванні соціальної активності дітей, спрямованої на вироблення життєвої позиції. У дитячому будинку музей виконує певні функції, а саме: соціально-орієнтовану, адаптації та корекції; розширює межі діяльності, сприяє соціалізації особистості дітей. Музейні предмети максимально наближені до вихованців. До інтерактивних експонатів належать ті, до яких діти можуть доторкнутися, пограти з ними, поєднуючи уявні образи. Треба зауважити, що з'явилися та мають широке розповсюдження нові сучасні тенденції розвитку музейної справи. Це – освоєння нових можливостей культурного, освітнього, ігрового і навіть розважального плану: досвід «живого» музею втілюється в таких закладах в усьому світі. Ці форми є особливо привабливі саме в контексті роботи з дітьми, у творчих групах музею. При роботі цих груп було апробовано ефективну методику «занурення» вихованців дитячого будинку в науково-дослідницьку та творчу діяльність.

У музеї працюють такі **творчі групи**:

«Археологія та давня історія».

«Одесика. Україністика».

«Історія книги».

«Літературна вітальня».

«Історія музичної культури».

«Одеса в роки Другої світової війни».

Робота в музеї побудована переважно за груповим принципом. Вихованці самостійно обирають напрям своєї діяльності. У процесі реалізації проєкту, він може змінюватися. Використовуються також індивідуальні заняття, які сприяють розвитку творчого потенціалу кожної дитини з урахуванням поставленого завдання в рамках реалізації окремо взятого проєкту.

Методичні принципи

Вибір методів і прийомів визначається цілями і завданнями уроку, типом відібраних предметів, урахуванням здібностей, умінь і навичок учнів.

1. Демонстраційний метод. Усний виклад теми (матеріалу) музейного уроку поєднується з показом експонатів (музейних предметів), мультимедійних

слайдів, фотографій, малюнків, схем тощо. Споглядання експонатів супроводжується поясненнями щодо кожного з них.

2. Питально-відповідний метод (прийом діалогу). У музеєзнавчій літературі цей метод отримав назву «евристичний». Ця бесіда у формі запитань-відповідей має свої нюанси залежно від складу групи. Так, для дитячої аудиторії питання мають бути прямими, тобто передбачають відповідь. У цьому випадку діти можуть бути залучені до цікавої бесіди, можуть проявити свої знання, вони вчаться міркувати. У такій обстановці навіть боязкі, невпевнені в собі вихованці звільняються від скутості й беруть участь в активній роботі. За допомогою питань також легше контролювати засвоєння дітьми теми заняття.

3. Рольовий метод (гра). Добре відомо, що одна з основних форм діяльності дитини – гра. Для дитини гра є засобом соціалізації, завдяки якому вона входить у життя суспільства; цей вид діяльності допомагає особистості зрозуміти сенс людської праці; її соціальний і творчий характер. У колективній грі в дитини формується потреба впливати на навколишнє середовище, вихованець отримує можливість вибору дії з урахуванням власних інтересів, внутрішнього творчого потенціалу, індивідуальності, оскільки дії, що виконуються у грі, є новопридбаними, вони ще не стали звичними. Особливо важливо використовувати прийом «перевтілення», коли діти беруть на себе роль іншої людини (наприклад, екскурсовода, селянина, купця). Вони починають діяти відповідно до певних правил, пропускаючи інформацію через своє «я». При цьому науковому співробітнику треба створити для відвідувачів необхідні умови, пояснивши правила гри, які допоможуть краще «увійти» в образ.

4. Метод «занурення» в минуле. Це найбільш поширений метод, який використовується науковцями в музейній практиці. Прийоми в цьому випадку можуть бути такі: формування образів навколишнього середовища (сформувані за допомогою опису уявлення про навколишнє середовище в минулому, образів тих людей і створити повну картину для вивчення того часу), порівняння

(встановити спільне та відмінне у вигляді найдавніших людей і сучасних), формування образів матеріальних предметів (у разі відсутності музейного предмета можна сформувати його образ за допомогою опису, слайду). Як доводить досвід роботи провідних музеїв, для того, щоб діти краще розуміли минуле, необхідно «занурення» в нього шляхом уявного переміщення (подорожі) в інший час. Для такого «подорожі» треба використовувати не тільки музейні предмети, малюнки, фотографії, а й дитячу уяву. Треба допомогти вихованцям уявити давній світ, наприклад, очима людини іншого часу.

Наукова новизна. Розроблено деякі аспекти музейної педагогіки на прикладі роботи творчих груп при музеї дитячого будинку «Перлинка». В основі роботи музею лежить компетентнісний підхід, що дозволяє дітям оволодівати новими знаннями в позаурочний час, не втрачаючи інтересу до пізнавального процесу.

Специфіка музею багато в чому визначила і специфіку його роботи. У ньому представлені експозиції різної спрямованості, на основі яких створені дитячі творчі групи. Є в роботі свої особливості – різний вік дітей і їх психофізіологічні дані. І, нарешті, важливе значення має факт інтеграції роботи різних творчих груп, взаємозв'язок і «взаємопроникнення» їх тематик, що обумовлено зв'язком з основними експозиціями та стендами музею, будучи їх продовженням і, в той же час, базуючись на них. Саме інтеграція діяльності творчих груп зробила вирішальний вплив при розробці основної концепції музейної роботи, яка повинна бути досить динамічною і може бути скоригована у процесі реалізації програми музейної педагогіки. Навчання у групах функціонує як система взаємопов'язаних блоків, тематику яких переважно вибирають самі діти. Заняття ведуться як діалоги або круглі столи, а не у вигляді традиційних лекцій або шкільних уроків.

Ще одною інновацією є «зміна акцентів», переключення роботи з однієї творчої групи на іншу. Це пов'язано з невеликою кількістю вихованців, відвідуванням різних груп одними і тими ж самими дітьми. Така методика

може бути застосовна для малокомплектних сільських шкіл та інших дитячих будинків.

Специфічною формою вивчення історії є участь у пошукових роботах, здійснюваних клубом «Військова гідність», в археологічних розкопках і розвідках, що проводяться Інститутом археології НАН України. На таких виїзних заняттях діти на місцях ознайомлюються з пам'ятками військової історії та археології, виконують посильну, але актуальну роботу, а також отримують можливість власноруч поповнити музей новими експонатами.

Застосування діалектичного методу дозволяє змінити, здавалося б, наявний недолік – невелика кількість вихованців дитячого будинку – на позитивний фактор. На передній план висувається традиційний метод сімейного виховання – взаємозв'язок і обмін інформацією між різними поколіннями та дітьми різного віку всередині одного покоління, формування комунікаційного простору.

У результаті дискусійного обговорення педагогічний колектив дійшов висновку, що основними напрямками діяльності музею на сучасному етапі є такі:

- всебічний гармонійний розвиток кожної дитини на основі комплексного підходу до її виховання,
- формування творчої активності дитини-сироти, його естетичних почуттів, смаків, ідеалів за допомогою музейних засобів;
- робота з вихованцями, спрямована на формування в них історичної свідомості, ціннісного ставлення до культурної спадщини і прищеплення смаку до музейних цінностей;
- розвиток здібностей сприймати музейну інформацію через мову музейних експонатів;
- виховання емоцій, розвиток фантазії та уявлення, активності;
- створення в музеї умов, за яких вихованець працював би найбільш ефективно;

- використання і популяризація нових освітніх технологій у формі окремих проєктів;
- виховання музейної культури.

2) Основні напрями музейної роботи (упровадження досвіду)

Науково-практичний напрям

(участь у дослідно-експериментальному проєкті «Музейна планета»)

Сучасні суспільні виклики вимагають розвитку поряд із традиційними нових напрямів діяльності музею. Перспективним напрямом у розвитку музейної педагогіки є використання Інтернет-технологій, що відкривають великі можливості для комунікації музею із широкою аудиторією відвідувачів, ознайомлення їх з матеріальним і духовним культурним надбанням, розширення міжмузейних контактів, інтеграції у світове музейне співтовариство. В Інтернеті представлено декілька тисяч музеїв світу.

Зазначимо, що сучасні заклади освіти активно впроваджують новітні педагогічні технології. Побудова музейної експозиції – приклад практичного втілення такої форми навчання й виховання як метод проєктів. Проєктні технології спрямовані на стимулювання інтересу учнів до нових знань, на розвиток дитини через вирішення проблем і застосування їх у конкретній діяльності. Завдяки розширенню традиційних форм роботи й упровадженню якісно нових технологій можна підвищити інтерес до музеїв. Зважаючи на досвід європейських музеїв, де розробляються програми співпраці з молоддю, останнім часом в Україні поширюється парадигма музейної педагогіки. Її метою є виховання гармонійно та всебічно розвиненої особистості, здатної відчувати і розуміти красу навколишнього світу, висловлювати власну думку, творчо мислити.

Саме тому зазначений вище музей підключився до проєкту «Музейна планета», який упроваджує Національний центр «Мала академія наук України». Цей проєкт пов'язаний з інноваційним аспектом розвитку музейної педагогіки, що об'єднує підходи та засоби створення інформаційних середовищ освітньо-дослідницького призначення. Він також покликаний сприяти підвищенню

інтелектуального та культурного рівня нації шляхом популяризації дослідницької діяльності і науки серед учнівської молоді. Інформаційне середовище навчально-дослідницького призначення «Музейна планета» складається із двох частин: інтерактивної тематичної карти світу з відображенням музеїв та онтологічного інтерфейсу взаємодії користувачів з музейною інформацією, класифікованою, систематизованою й агрегованою з розподілом інформаційних ресурсів і систем. Це інформаційне середовище і створений за його допомогою віртуальний музей покликані інформувати, навчати, розвивати дослідницькі здібності вихованців, забезпечувати їхнє спілкування з іншими музейними проєктами на основі застосування сучасних засобів ІКТ. Усі експонати музею були оцифровані дітьми. Саме вихованці зібрали інформаційні дані про них, що дозволило предствити цей культурний заклад в Інтернет-мережі. Отже, кожна дитина має можливість стати частиною єдиної системи музейної культури «Музейна планета», спілкуватись у рамках проєкту з однодумцями. Окрім презентації зазначеного музею, діти мають можливість долучитися до всієї інформації, доступ до якої забезпечено в середовищі «Музейної планети».

Цей аспект є дуже важливим саме для вихованців дитячих будинків, оскільки такий проєкт не тільки сприяє їхньому культурному росту як особистості, але й розширює та поглиблює соціальні зв'язки. Комунікація зі спадщиною світової цивілізації в музейному просторі сприяє розвитку дослідницьких компетенцій, творчих здібностей. Пропонований інноваційний проєкт покликаний спонукати дітей до пізнання, поглиблення та примноження знань, розвивати та закріплювати дослідницькі навички вихованців, активізувати заняття науково-дослідницькою діяльністю у процесі роботи в мережевому середовищі музею. Отже, процеси пізнання засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій забезпечують реалізацію здобутих у музеї умінь і навичок.

Навчально-розвивальний напрям

(здобуток нових знань у контексті основних музейних експозицій)

Відкриття відеостудії «Перлінка», де діти мають можливість знімати невеликі науково-популярні та художні фільми, пов'язані з окремими історичними епохами, подіями, людьми, пам'ятками. Ця діяльність тісно пов'язана саме із зануренням у музейний чи краєзнавчий історичний простір. Іншим – і дуже важливим аспектом – є соціалізація дитини-сироти, її особисте знайомство з оточуючим світом, новими людьми та формами спілкування.

Проводяться тематичні кінофестивалі до пам'ятних дат або присвячені тематичним музейним експозиціям, де вихованці не тільки демонструють свої фільми, але й беруть участь в їх обговоренні, пояснюючи свою мету та свої досягнення.

Наукові семінари вихованці старших вікових груп проводять для всіх дітей. Ці заходи пов'язані з тематикою музейних експозицій і дають можливість дітям проводити самостійні наукові дослідження.

Вихованці ведуть і *краєзнавчо-популяризаторську роботу*: проводять для відвідувачів екскурсії по музею, підготували цикл екскурсій для малюків з сусіднього дитячого садку. Улітку вихованці інтернатного закладу працюють у групі студентів, які проводять безкоштовні екскурсії для дітей із сільських шкіл Одеської області.

Суспільно корисна робота в Управлінні охорони культурної спадщини Облдержадміністрації. За дорученням Управління вихованці дитячого будинку «Перлінка» провели обстеження стану пам'яток Другої світової війни, археології, архітектури історії та культури в Біляївському, Овідіопольському та Доброславському районах Одеської області. Вони зробили фотофіксацію та склали акти обстеження стану меморіалів загиблим воїнам у Другу Світову війну, а також пам'яток архітектури та й археології.

Використання методів сучасної соціології – соціологічних опитувань та інтерв'ювання присвячених окремим проблемам чи датам. Вони проводяться на вулицях міста чи серед співробітників дитячого будинку. Опитування фіксуються на відео, аналізуються й обговорюються. Предмет і проблеми

опитування, як правило, пов'язані з історичними епохами і сучасністю. Інтерв'ювання характеризується певними особливостями, а саме:

- вихованець отримує можливість безпосереднього спілкування з носіями історичного досвіду (ветерани праці та війни, знайомі тощо);
- інтерв'ю є засобом отримання даних про стан громадської думки, рівні свідомості і поведінки людей;
- важлива перевага цього методу – широта охоплення різноманітних сфер соціальної практики.

Соціокультурний напрям

(соціальне партнерство та його роль в історико-краєзнавчій роботі)

Педагогічний колектив дитячого будинку «Перлінка» працює над основною проблемою – адаптація, соціалізація та самореалізація дітей шляхом організованого соціального партнерства. Провідною ідеєю моделі розвитку «Перлінки» як інноваційного освітнього закладу соціального партнерства є розвиток соціальних зв'язків дитячого будинку та місцевої громади. Музейна педагогіка спрямована на те, щоб допомогти в реалізації зазначеної проблеми.

Музейне соціальне партнерство – це проєкт, де діти є не тільки підопічними, але й керівниками чи партнерами деяких міні-проєктів. Цей аспект є дуже важливим саме для вихованців дитячих будинків, оскільки не тільки сприяє їхньому культурному розвитку як особистості, але й розширює та поглиблює соціальні зв'язки дітей.

Соціальні партнери:

1. Військово-патріотичний клуб «Воїнська доблесть», разом з яким діти доглядають за могилами й обелісками загиблим воїнам, проводять польові обстеження, беруть участь у реконструкціях, пов'язаних з боями за захист чи визволення Одеси за часів Другої світової війни. Діти є членами клубу, мають окремий взвод у клубі та свій прапор, який зберігається в музеї.

2. Історичний факультет ОНУ імені І. І. Мечникова. Вихованці мають можливість спілкуватись зі студентами історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова, які разом з дітьми реконструюють народні свята та звичаї (як у

приміщенні дитячого будинку, так і в музейній етнографічній світлиці факультету). Також студенти проводять для вихованців лекційні заняття, польові археологічні та історичні семінари й екскурсії до музеїв. До вивчення історії Одеси та її архітектури діти залучаються завдяки співпраці з викладачами історичного факультету.

3. Інститут археології НАН України.

Вихованці беруть участь в археологічних експедиціях Інституту археології, працюючи там волонтерами (антична Тира та середньовічний Білгород), їздять на екскурсії до міст розкопок (Ольвія, Березань), а також на археологічні розвідки стосовно пам'яток археології Одеської області. Під час екскурсій вони поповнюють свій музей новими археологічними експонатами.

4. Археологічний музей проводить для дітей безкоштовні екскурсії.

5. Краєзнавчий музей проводить для вихованців безкоштовні екскурсії.

6. Музей ім. О. В. Блещунова проводить для названого вище контингенту дітей безкоштовні екскурсії

7. Дом-музей ім. О. С. Пушкіна проводить для вихованців безкоштовні екскурсії,

8. Дитяча студія мистецтв «Музейон» (при дому-музеї ім. О. С. Пушкіна) співпрацює з нашим музеєм: для дітей проводяться спільні заходи.

Громадсько-патріотичний напрям

У сучасній Україні відбувається перехід до зміцнення державності, відродження культурно-історичних традицій, забезпечення сталого розвитку. За цих умов завдання консолідації суспільства на основі демократичних цінностей громадянського патріотизму набуває особливого значення. У музеї склалася система виховної роботи щодо формування патріотизму: проводяться заходи, присвячені пам'ятним датам вітчизняної історії, зустрічі з ветеранами Другої світової війни, екскурсії до Краєзнавчого музею, музею Великої Вітчизняної Війни, походи по рідному краю по місцях бойової слави одеських партизанів, поїздки до військових частин, проведення занять мужності. Вихованці дитячого

будинку є членами Одеського Військово-історичного клубу «Військова гідність», вони активно беруть участь у грі «Зірниця». Завдяки співпраці й участі в пошукових експедиціях поповнилася колекція «Залу військової слави» нашого музею. Ці заходи значно посилили розвиток системи патріотичного виховання дітей. Останнім часом в руслі зазначеного напрямку є характерною позитивна тенденція зростання цінності патріотизму і громадянськості серед вихованців дитячого будинку.

Етнологічний напрям

Вихованці мають можливість спілкуватися зі студентами історичного факультету (кафедра археології та етнології України), які разом з дітьми реконструюють народні свята та звичаї (у приміщенні дитячого будинку, музейній етнографічній світлиці факультету). Також майбутні фахівці в галузі історії проводять для вихованців лекційні заняття, польові археологічні й історичні семінари та екскурсії до музеїв.

Розроблено та реалізується впродовж року план заходів щодо проведення народних свят, вивчення та реконструкцій народних звичаїв. Ці заходи виступають як основа збереження історичної пам'яті народу та формування у вихованців ціннісного, особистісного, емоційного ставлення до культурних надбань країни, її історії.

При обговоренні напрямів роботи педагоги дійшли висновку про необхідність їх подальшого впровадження та розвитку.

IV. ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ.

Лекція та виїзні майстер-класи.

- 1) Лекція для вихователів «Музейна педагогіка та компетентнісний підхід» (на прикладі музею «Річка часу» дитячого будинку «Перлинка»).
- 2) Майстер-клас: Лекційно-екскурсійне заняття «Стара Одеса».
- 3) Майстер-клас: Екскурсія-квест «Археологічні пам'ятки Одещини».
- 4) Майстер-клас: Масовий захід «Ми – волонтери».

V. ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬ

Головною метою виховного процесу в дитячому будинку є моральне виховання, а одним з методів в цій роботі є музейна педагогіка, яка синтезує елементи педагогіки та музеєзнавства. Музейний комплекс дитячого будинку відображає видатні події в історії країни, історію малої батьківщини, життя визначних людей, і це не лише данина минулому: музей є центром культурного життя вихованців.

Однією з основних завдань музейної роботи є розвиток творчих компетенцій вихованців, що вдосконалюються під час музейних занять і пошукової роботи, якою керує Рада музею. Відкритість і доступність музею створює особливі умови для виховного впливу на дітей, а вивчення культури, формування загальнолюдських цінностей збагачує їх духовний світ. Особливістю названого вище музею є можливість спілкування через музейні експонати, які мають свою історію і знаходяться у відкритому доступі.

Інноваційні процеси в освіті на сучасному етапі пов'язані з гуманізацією педагогіки, пошуком методик оптимального формування особистості дитини та впровадження особистісно орієнтованого виховання. Саме музейна педагогіка має займати особливе місце в роботі з вихованцями-сиротами. Моральна й естетична позиції дитини і підлітка традиційно формуються в сім'ї, найчастіше, на рівні повсякденної свідомості. Ця позиція не завжди відповідає тому рівню, який затребуваний суспільством. Значною мірою це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Більшість вихованців дитячих будинків України – це соціальні сироти. Отже, вони мають досить негативний досвід проживання в сім'ї, а сім'я, де знаходилася така дитина, не була носієм розвинених культурних традицій і запитів. Частина дітей потрапляє до дитячого будинку з дитячих притулків, де вони також не мають можливості піднятися до культурного рівня одноліток, які зростають у сімейному оточенні. Унаслідок цього в дітей-сиріт, як правило, немає відповідних морально-естетичних орієнтацій і потреб наслідування культурних традицій.

Цілком природно дійти висновку, що саме ця соціальна група потребує посиленого впливу культурної складової суспільства шляхом залучення її до

музейного простору. Це може здійснюватися на двох рівнях: «діти в освітньому просторі музею» (що передбачає регулярне відвідування міських музеїв) і «музейна педагогіка в освітньому просторі дитячого будинку» (участь дітей в організації та роботі шкільного музею у своєму закладі загальної середньої освіти). Перший рівень сприяє розвитку емоційної та естетичної сфер особистості дітей-сиріт, організовується співробітниками музеїв, і вихованцями, які певною мірою є активними слухачами і спостерігачами. Другий рівень має інший напрям, він дозволяє засобами музейної педагогіки формувати в дітей прагнення до самостійної дослідницької діяльності, розвивати здатність до цікавого та якісного викладу інформації, уміння працювати з музейними експонатами, тобто сприяє формуванню їхньої особистості.

Музейна педагогіка має особливе значення в контексті особистісно орієнтованого виховання, допомагаючи дитині-сироті стати творчою особистістю, сформувати гуманістичну систему цінностей. З розвитком музейної педагогіки, включення її у виховний процес дітей-сиріт, змінюється роль власне музейного педагога і його педагогічні завдання. У цій ситуації обов'язковим є перехід від просвітництва до системної освіти музейними засобами, що включає формування візуального мислення, художнього сприйняття, музейної культури і творчих начал.

Додаток Н

Лекція «МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА ТА КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД»**(на прикладі музею «Річка часу» дитячого будинку «Перлинка»)****(Тези лекції)**

Мета: формувати уявлення про роботу музейного розвивально-навчального центру дитячого будинку «Перлинка».

Прийоми та форми роботи:

- дослідницький;
- інформаційний;
- бесіда, розповідь, дискусія.

Обладнання:

- відеокамера, проектор;
- експонати музею «Річка часу».

План заходу:

1. Лекція.
2. Демонстрація дитячих досягнень з історико-краєзнавчої роботи (показ фільмів, екскурсії, що проводяться вихованцями).

Підсумок заняття.

Обговорення результатів лекційно-екскурсійного заняття.

Тези лекції

1. В основі авторської школи, яка розроблялася й апробувалася протягом всього часу існування дитячого будинку «Перлинка», лежить концепція становлення особистості дитини-сироти. У загальних рисах її можна подати як розробку комплексу програм розвитку і соціалізації вихованців, адаптації їх до нормального життя, залучення до загальнолюдських цінностей і норм. Робота музею також спирається на цю концепцію, і передбачає використання особистісно орієнтованих форм і методів навчання і виховання.

2. У всьому світі за останні кілька десятиліть відбувається зміна концепції музеїв у зв'язку зі зміною ролі і місця цих закладів у багатовимірному

музейному просторі. Музеї перетворюються в найважливіші центри освіти і навчання, тому що саме через них реалізується доступ до національної культурної та природної спадщини. Змінюється і погляд на роль музеїв у суспільстві. Музей позиціонується тепер не просто як сховище артефактів, але як заклад, що дозволяє втілювати в життя культурні й освітні програми, організовувати цікаве і пізнавальне дозвілля.

3. Формування нової концепції музеїв призвело до виникнення нової сфери освітньої діяльності – музейної педагогіки, яку відносять до інноваційних педагогічних технологій. Вона пов'язана з різними сферами освіти, науки і культури, має міждисциплінарний характер та є суміжною із такими дисциплінами як музеєзнавство, мистецтвознавство, історія, психологія, краєзнавство.

4. Уведення компетентнісного підходу в європейську освіту розпочався ще в кінці XX століття. Ґрунтуючись на європейському досвіді, враховуючи потреби в адаптації учнів до швидкоплинних змін у житті соціуму, підготовці до подальшого навчання та професійної діяльності, українські вчені визначили основні ключові компетенції. До них відносяться такі: уміння вчитися, здоров'язбережувальна, загальнокультурна, громадянська, підприємницька, соціальна, інформаційно-комунікаційна. Кожна ключова компетенція дає учням можливість вирішувати широке коло освітніх і життєвих завдань, тому вони формуються на межпредметной основі. Незважаючи на деякі розбіжності з європейською концепцією, основною компетенцією в європейській і українській педагогічній науці вважається вміння вчитися.

5. Ситуація склалася так, що одні й ті ж вихованці займаються в різних творчих групах паралельно, тому тут не може бути традиційного підходу до вивчення того чи іншого музейного напрямку як багаторічної програми, орієнтованої на шкільні курси історії, літератури, історії культури тощо. До того ж такий метод навчання викликав би стійкі асоціації саме зі шкільною програмою, що призвело б до зниження інтересу до занять. Тому навчання і будується як система взаємопов'язаних блоків, тематику яких значною мірою

вибирають самі діти. Заняття ведуться як діалоги або круглі столи, а не у вигляді традиційних лекцій або шкільних уроків. Колективна форма роботи обов'язково поєднується з індивідуальною, кожен вихованець має можливість створити свій творчий проєкт, пов'язаний з музейною тематикою.

На передній план висувається традиційний метод сімейного виховання – взаємозв'язок і обмін інформацією між різними поколіннями і дітьми різного віку всередині одного покоління, формування комунікаційного простору. У фіналі вивчення теми готується презентація, тобто доповіді з відео- і фотоматеріалами, які представляються в першу чергу членам творчих груп, а потім – усім іншим вихованцям дитячого будинку, а також педагогам. У результаті всі діти, які в силу тих чи інших причин не включені в творчі групи й актив музею, отримують різноманітну та доступну для них інформацію, а незвичність піднесення нового матеріалу – презентація, підготовлена однолітками – сприяє його кращому засвоєнню. Окрім того, учасники творчих груп готують костюмовані театралізовані постановки, пов'язані з різними періодами давньої історії, власноруч знімають і монтують невеликі фільми з давньої та нової історії (екранізація міфів Стародавньої Греції, цикл «Одесити знамениті і забуті» тощо), проводять соціологічні опитування серед одеситів за темами історії Одеси, що слугують матеріалом для відеосюжетів, готують вистави за мотивами літературних творів. Частина дітей підготовлена вести екскурсії по музею; старші можуть провести екскурсію по всьому музею, молодші – за окремими експозиціями.

6. Певним аттрактором для вихованців є залучення до музейної роботи сучасних комп'ютерних технологій. У рамках співпраці з республіканської Малою Академією Наук та з безпосередньою участю дітей створено віртуальний музей, розміщений на сайті «Перлинки». До кожного експоната інформація зібрана дітьми. На конкурс комп'ютерних технологій було підготовлено тривимірні моделі різних підрозділів музею.

У літературній вітальні, обставленій у стилі пушкінської епохи, проходять заняття творчої групи юних поетів (керівник – одеський поет

І. Потоцький). Особлива атмосфера і любов до творчості сприяють розвитку літературного хисту вихованців дитячого будинку, підсумком чого є призові місця на міських конкурсах і два надрукованих альманахи з віршами юних поетів. Окрім того, на базі музейно-бібліотечного комплексу організовуються тематичні літературно-музичні вечори, зустрічі з цікавими творчими людьми. У такий спосіб на основі музейних занять за умови впровадження описаної вище методики здійснюється культурний розвиток дітей з урахуванням їхніх інтересів, віку, знань і здібностей, а також – що є визначальним – не втрачають інтересу до процесу отримання нових знань. Робота з дітьми на основі музейних експозицій, театралізація як елемент навчання, виховання та розвитку є важливими складниками інноваційного підходу в музейній педагогіці. В основі цього підходу лежить концепція становлення особистості дитини-сироти.

Майстер-клас**ЛЕКЦІЙНО-ЕКСКУРСІЙНЕ ЗАНЯТТЯ «СТАРА ОДЕСА»****Мета:**

- допомогти вихованцям усвідомити себе як громадянина свого міста і своєї країни («Я – одесит»)
- пробудити інтерес до пізнання історії та культури Одеси за допомогою пам'яток міста, дослідницької роботи, екскурсії до краєзнавчого музею;
- виховувати дбайливе, шанобливе ставлення до місцевих і музейних пам'яток як частини культури;
- формувати розуміння єдності історії та культури;
- сприяти розвитку комунікативних компетенцій, навичок дослідницької роботи підлітків-вихованців дитячого будинку;
- підтримувати творчі здібності дітей, формувати інтерес до історії рідного краю, вітчизняної культури та шанобливого ставлення до моральних цінностей минулих поколінь.

Завдання:

- створити атмосферу старої Одеси з метою подання інформації про історію виникнення міста;
- формувати уявлення про те, що краєзнавчий музей – хранитель справжніх пам'яток, а також матеріальної і духовної культури нашого міста;
- ознайомити дітей з особливостями життя наших пращурів;
- виховувати почуття гордості за свій край, любов до нього, прагнення зберігати і примножувати його історію;
- формувати навички музейної поведінки, самостійної орієнтації в музеї.

Прийоми та форми роботи:

- дослідницький;
- інформаційний;
- бесіда, розповідь, дискусія.

Обладнання:

- відеокамера, проектор;
- експонати музею «Річка часу»;
- експонати Одеського краєзнавчого музею;
- фотоапарат.

Узгодженість із планом роботи музею: творча група «Одесика. Україністика», експозиція музею «Одесика. Сто видатних одеситів»

План заходу

1. Попередня робота:

- ознайомлення дітей з історією виникнення міста Одеси (лекція у приміщенні музею «Річка часу»);
- виїзд до пам'ятника засновникам Одеси,
- зйомка ініціативною групою науково-популярного фільму про історію виникнення Одеси, біографії засновників, його показ та обговорення;
- ознайомлення зі старою архітектурою Одеси, історія одеських вулиць, будинків, пам'яток (екскурсія-лекція доцента історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова О. М. Лугового).

2. Заняття-лекція у приміщенні музею

1. Історія виникнення Одеси. Творці Одеси. Архітектура Старої Одеси.
2. Творці Одеси. Доповідь та відеосюжет, знятий вихованцями.
3. Одеська старовина. Доповідь-презентація дітей про екскурсію Старою Одесою з доцентом ОНУ ім. Мечникова О. М. Луговим.

3. Екскурсія до краєзнавчого музею.

І ось наші вихованці відчули себе жителями старої Одеси. Вони побували в Одеському краєзнавчому музеї на екскурсії, пов'язаній з історією нашого міста. Дізналися, що було на нашій території до спорудження міста, як місто будувалось, як жили люди, як місто росло й розвивалося, хто ним керував. Дізналися про мореплавання і торгівлю, культурне життя і традиції, про подвиг батареї А. Щеголева, яка захищала Одесу під час Кримської війни 1854 року, а також побачили речі зі знаменитого фрегату «Тигр», що наскочив на міліну в районі Аркадії. Гармату з фрегата, встановлену на Приморському бульварі

бачили всі, а ось глобус і різьблене крісло з кают-компанії – тільки ті, хто відвідав музей.

Музей розташований у самому центрі Одеси, поруч зі старим Міським садом, на невеликій затишній, яка називається «Гавана». У 1876 році за проєктом відомого архітектора Фелікса Гонсіоровського було побудовано будинок палацового типу для одного з представників промислово-комерційної еліти того часу – Олександра Яковича Новікова, онука знаменитого одеського купця першої гільдії Іллі Новікова, власника заснованої 1806 року канатної фабрики. У цьому будинку, що є нині пам'яткою архітектури другої половини XIX століття, і знаходиться Одеський історико-краєзнавчий музей.

Діти не тільки вивчали експонати, а й насолоджувалися чудовими залами палацу-музею, його мармуровими сходами, ліпниною стель, каменями на дверях, кольоровими вітражами. Побачили портрети найзнаменитіших одеситів – Дюка Ришельє, М. Воронцова, графа Ланжерона. Були вражені дивовижним макетом Одеського оперного театру та побачили на старовинних малюнках, яким був перший театр, що згорів. Побачили проєкт театру, зроблений Ф. Гонсіоровським. І хоча цей проєкт поступився проєкту віденських архітекторів, він все ж таки прекрасний.

Екскурсія продовжилася в затишному дворіку музею. Біля його стін – старовинні гармати, а в центрі дворику знаходиться бюст Катерини II (оригінал) – частина того пам'ятника, який стояв раніше на Єкатерининській площі. У відновленому пам'ятнику фігура Катерини – це сучасна копія. А ось скульптури засновників Одеси – це оригінали, які раніше стояли в цьому самому дворіку.

4. Підсумок заняття.

Обговорення результатів лекційно-екскурсійного заняття «Стара Одеса».

Висновки: поєднання декількох форм роботи в одному занятті (лекція, екскурсія містом, екскурсія до музею, виїзд на зйомку, доповіді вихованців, їхні відеосюжети та презентації), дозволяють:

- формувати творчу активність дитини-сироти, її естетичні почуття, смаки, ідеали за допомогою музейних засобів,
- працювати разом над одним проєктом вихованцям різного віку, що сприяє їхній соціалізації;
- формувати в дітей історичну свідомість, ціннісне ставлення до культурної спадщини і прищеплення смаку до музейних цінностей;
- розвивати задатки сприймати музейну інформацію через мову музейних експонатів;
- використовувати та популяризувати нові освітні технології у формі окремих проєктів;
- виховувати музейну культуру.

Майстер-клас

ЕКСКУРСІЯ-КВЕСТ

«АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ОДЕЩИНИ»

Мета :

- допомогти вихованцю усвідомити себе громадянином свого міста і своєї країни через зв'язок між минулим та сучасністю, зрозуміти свою «малу батьківщину» («Я – одесит»);
- пробудити інтерес до пізнання історії та культури рідного краю за допомогою археологічних пам'яток Одеської області, дослідницької роботи;
- сформувати компетенції щодо проведення польових археологічних досліджень, камеральної обробки археологічних знахідок, первинної реставрації та консервації археологічних матеріалів;
- оволодіти основами фотографування археологічних об'єктів; створення нових музейних експозицій із археологічних знахідок і проведення за ними екскурсій, сформувати стійкий інтерес до археологічного краєзнавства; розвивати дослідницьку та пошукову діяльність, пізнавальні потреби;
- популяризувати археологічне краєзнавство серед молоді;
- сформувати навички пошуково-дослідницької роботи, що в подальшому можна використати під час туристсько-краєзнавчих подорожей;
- сприяти соціалізації вихованців у процесі контактів зі студентами й аспірантами ОНУ ім. І. І. Мечникова.

Прийоми та форми роботи:

- дослідницький;
- інформаційний;
- бесіда, розповідь, дискусія.

Завдання:

- дізнатися про давню історію рідного краю;

- ознайомлення дітей з життям наших далеких пращурів завдяки даним археології;

- навчитись орієнтуватись по мапах, компасу;

- набути первинних практичних навичок роботи з археологічними матеріалами, проведення польових археологічних досліджень.

Узгодженість з планом роботи музею: творча група «Археологія», експозиція музею «Археологія Північного Причорномор'я».

Обладнання:

- археологічні інструменти (ножі, щітки, совки);

- мапа ділянки біля с. Грибівка Овідіопольського району Одеської області;

- компас;

- рулетка;

- експонати музею «Річка часу»;

- відеокамера, проектор;

- фотоапарат.

Соціальні партнери: студенти й аспіранти кафедри археології та етнології України історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.

План заходу

1. Попередня робота.

- лекція у приміщенні музею «Річка часу». Ознайомлення дітей з історією заселення Одеської області в давнину. Вихованці дізнаються, які саме пам'ятки та якого часу ми відвідуємо. Це – стоянки кам'яної доби та поселення доби пізнього бронзового віку, а також кургани, що розташовані біля с. Грибівка Овідіопольського району Одеської області.

Під час підготовчого заняття діти також знайомляться з роботою археолога та дізнаються про методику проведення археологічних розвідок, орієнтування на місцевості та працю в команді.

2. Екскурсія-розвідка за археологічними пам'ятками.

Частина 1. Археологічна розвідка. Обстеження археологічних пам'яток разом зі студентами й аспірантами історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. Аналіз знахідок, часу та місцевості, де жило давнє населення Одещини.

Проводиться фотофіксація пам'яток і знахідок. Студенти фіксують знахідки за допомогою GPS-регістратора.

Частина 2. Археологічний квест. Проходження маршруту. Команди, користуючись картою, рулеткою та компасом, мають відшукати на маршруті контрольно-залікові пункти, де знаходяться «археологічні скарби». За допомогою археологічного інструменту треба провести розчистку знахідок та їх класифікацію.

Після проходження маршруту команди посідають місця відповідно до загального часу, витраченого кожною з них на подолання маршруту.

Підведення підсумків екскурсії та квесту. Тільки беручи в ньому безпосередню участь, можна відчувати, наскільки серйозною та відповідальною є праця археолога, зрозуміти сутність його роботи. Саме археологічні джерела через можливість побачити та доторкнутись до них, а також завдячуючи своїй загадковості, викликають у вихованців найбільший інтерес. Досвід проведення подібних змагань серед дітей дозволяє з упевненістю стверджувати, що такі заходи є цікавими, змістовними і дозволяють вихованцям отримати уявлення про археологію, як науку.

Висновки. Залучення соціальних партнерів і поєднання лекції з екскурсією та грою дозволяють вирішити такі завдання:

- формувати творчу активність дитини-сироти; працювати над одним проектом разом зі студентами, які вже обрали спеціальність, що сприяє соціалізації та профорієнтації вихованців;
- розвивати здатність сприймати інформацію через мову археологічних експонатів;
- використовувати та популяризувати нові освітні технології за допомогою окремих проєктів.

Майстер-клас
МАСОВИЙ ЗАХІД «МИ – ВОЛОНТЕРИ»

Волонтерська робота щодо перевірки стану пам'яток історії, культури й архітектури, які знаходяться на державному обліку (для Обласного Управління охорони об'єктів культурної спадщини) (для всіх вихованців, з виїздом згідно з віковими групами)

Мета:

- патріотичне виховання підлітків дитячого будинку;
- поглиблення знань вихованців про минуле свого краю;
- допомогти підліткам дитячих будинків відчувати зв'язок між героїчним минулим і сучасністю;
- сформувати почуття історичної свідомості та шанобливого ставлення до історичних пам'яток, стимулювати зацікавленість до історії рідного краю;
- сформувати у вихованців розуміння єдності історії та культури;
- підтримувати творчі здібності підлітків-вихованців дитячих будинків формувати інтерес до історії рідного краю, вітчизняної культури і шанобливого ставлення до моральних цінностей минулих поколінь.

Завдання

- залучення вихованців до вивчення культури рідного краю;
- виховувати почуття гордості за свій край, любов до нього, прагнення зберігати та примножувати його історію;
- бути здатним пропагувати надбання давньої історії та культури України;
- розвивати духовно-пізнавальні потреби вихованців;
- розвивати емоційну сферу вихованців;
- розвивати комунікативні навички.

Обладнання:

- мапа Одеської області;
- список пам'яток історії і культури Біляївського району Одеської області, що знаходяться під охороною держави;
- фотоапарат;
- відеокамера;
- бланки актів обстеження пам'ятки.

Соціальні партнери: студенти кафедри археології та етнології України історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.

План заходу**1. Попередня робота:**

- ознайомлення вихованців з історією виникнення населених пунктів Біляївського району, інформація про пам'ятники загиблим воїнам, збережені старовинні забудови (переважно церкви та костели), панські маєтки, що зараз знаходяться в розвалинах (лекція в приміщенні музею «Річка часу»);
- пошук підлітками дитячого будинку відомостей про спорудження й історію саме цих пам'яток історії та архітектури, що обстежуватимуться.

2. Інспекційна поїздка в села Біляївського району (Василівка, Камінка, Троїцьке, Яськи, Біляївка («краєзнавчий тур»)).

Вихованці провели перевірку стану пам'яток історії та архітектури, що знаходяться на державному обліку. Нам було надано списки таких пам'яток Біляївського району й акти обстеження, які треба заповнити. Разом з нами виїхали студенти історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. І наші вихованці, і майбутні фахівці в галузі історії підготувалися до поїздки. Ми не просто приїжджали до старовинних садиб і храмів, а й слухали невеликі лекції про їхню історію, історію сіл, підготовлені самими вихованцями та студентами.

Обговорення з дітьми

Враження групи старших дівчат. «За підсумками нашої поїздки до пам'яток культурної спадщини можна зазначити, що, нам не вдалося побачити всі пам'ятники померлим воїнам, церкви і садиби. Проте далеко не всі пам'ятки, які ми відвідали, знаходяться в хорошому стані. Хотілося б розповісти про село Василівка, яке належало генерал-майору Василю Петровичу Дубнецькому. Точно відомо, що Петро-Павлівська церква побудована на його кошти. У цій церкві, до речі, у сімейному склепі і були поховані Дубнецькі. З церкви йшов підземний хід у садибу Дубнецького. Пізніше вона стала садибою Панкєєва або Wolfsschanze (Вовче лігво), яке прославалося на весь світ своєю цікавою історією. Дуже шкода, що садиба зруйнована. Хотілося б повернутися в 1830 р., коли її тільки побудували. Цей чудовий фонтан посеред шикарного саду, вікна садиби виходили на ще красиве в той момент озеро. Будівля має три поверхи – один з них цокольний. Сумно, що від нього залишилися одні стіни, але садибу ще можна відреставрувати. По всьому нашому маршруту ми побачили єдиний пам'ятник у прекрасному стані, на під'їзді до м. Біляївка з боку с. Яськи «Пам'ятник 62 воїнам Біляївського винищувального батальйону померлого в 1941 р.», де видно, що за ним доглядають, що люди бережуть свою історію та пам'ятають своїх захисників.

Також, хоч це і не входило до нашого маршруту, ми заїхали в село Троїцьке на могилу відомого в тих краях доктора Бориса Григоровича Сатого, на честь якого і названа одна з вулиць цього села, по фотографії видно, що цей чоловік був освіченою та інтелігентною людиною. В основному поїздка дуже сподобалася. І хотілося б сказати на закінчення, що нам дуже шкода, тому що люди зовсім не цікавляться історією свого краю – це дуже сумно, адже стіни будуть руйнуватися, історії забудуться, і ніхто про це не згадає, якщо не вживати жодних заходів і не реставрувати ці прекрасні садиби і церкви».

Враження групи старших хлопців. «Як же багато цікавого і примітного в Одеській області! Наша подорож почалася від села Василівка, там ми відвідали храм Петра і Павла, якому 160 років, а ще садибу «Вовче лігво», побудовану ще 1830 року, а також братську могилу воїнів-захисників. Далі наш маршрут попрямував в село Кам'янка (колишнє Мангейм), де ми також відвідали могилу воїнів-визволителів і костел, зведений німцями-переселенцями ще в ХІХ столітті. Нам удалося відшукати ще одну братську могилу в с. Троїцьке, за якою ніхто не доглядав, і відвідали в цьому ж селі ще одну братську могилу, де були пам'ятник і стела. Далі наша подорож продовжилася до м. Біляївка, де ми також відвідали пам'ятник і братську могилу воїнів-визволителів. Ми писали акти, в яких указували, які пам'ятники і місця вимагають догляду і реставрації. Тур вийшов цікавим, пізнавальним».

Обговорення з вихователями: цей проєкт мав особливу користь для вихованців дитячого будинку. Поїздка була цікавою, діти побачили деякі найстаріші храми Одещини, спілкувалися й обмінювалися інформацією зі студентами. Вони побачили, як треба доглядати за могилами загиблих воїнів-захисників. Проте одним з важливих надбань стало розуміння корисності цієї поїздки, власних висновків і спостережень, що були внесені до актів. Саме через такі практичні методи формуються і патріотизм, і любов до свого краю.

Свої враження вихованці виклали в невеликих замітках, а також у бліц-опитуванні, знятому на відео.

Висновки: волонтерський проєкт дозволяє:

- сприяти патріотичному вихованню підлітків дитячого будинку за допомогою практичної роботи;
- допомогти вихованцям емоційно відчувати зв'язок героїчного минулого та сучасності;
- формувати творчу активність підлітків, їхні естетичні почуття;

– формувати в дітей історичну свідомість, ціннісне ставлення до культурної спадщини.

Наш волонтерський проєкт – особлива форма освітньо-розвивального інтерактивного виїзного музейного заняття, яке поєднує екскурсійний та практичний складник з елементами творчого завдання та дозволяє залучити всіх учасників до активної комунікації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Петрова, С. (2016a). Духовно-моральне виховання як фактор становлення особистості дитини-сироти в умовах дитячого будинку «Перлінка». *Нова педагогічна думка: наук.-метод. журнал*, 2, 113–117.
2. Петрова, С. (2016b). Організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-сироти. *Рідна школа*, 7, 56–60.
3. Петрова, С. (2016c). Обґрунтування моделі інноваційного дитячого будинку. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 4, 103–108.
4. Петрова, С. (2017a). Роль соціально-виховного простору в становленні особистості дитини-сироти. *Нова педагогічна думка: наук.-метод. журнал*, 1, 93–97.
5. Петрова, С. (2017b). Осмислення феномену особистості у філософсько-педагогічному дискурсі: огляд основних підходів. *Український педагогічний журнал*, 1, 51–58.
6. Петрова, С. (2017c). Національно-патріотичне виховання в умовах становлення особистості дитини-сироти в дитячому будинку «Перлінка». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 2, 152–156.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

7. Petrova Svitlana. (2018). The Specifics of Teenager's Socialisation in Orphanage «Perlynka». Toronto. IntellectualArchive Vol. 7, No. 5, September/October, 57–65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Петрова, С. М. (2012). Особливості професійного зростання педагогів дитячого будинку. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»*. Одеса, 24-25 лютого 2012. (с. 155–158).

9. Петрова, С. (2015). Организационно-педагогические условия воспитания детей-сирот. Проектно-ориентированный подход. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Управління проектами: стан та перспективи»*. Миколаїв, 15-18 вересня 2015. (с. 115–116).

10. Петрова, С. М. (2016). Механізм забезпечення соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах дитячого будинку «Перлинка». *Міжнародний фестиваль педагогічних інновацій*. Черкаси, 19-20 вересня 2016. (с. 108–113).

11. Петрова, С. (2017a). Роль трудового виховання та ранньої професійної орієнтації в становленні особистості дитини-сироти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія дитинства Януша Корчака. Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві»*. Київ, 7-8 квітня. 2017. (с. 299–305).

12. Петрова, С. (2017b). Професійне зростання педагогів дитячого будинку як фактор розвитку особистості дитини-сироти (з досвіду дитячого будинку «Перлинка»). *Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика»*. Суми, 28 лютого 2017. (с. 248–249).

13. Петрова, С. (2017c). Проблеми морально-етичного виховання дитини-сироти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти»*. Тернопіль, 23 лютого 2017. (с. 134–136).

14. Петрова, С. (2017d). Профессиональная ориентация, личностная и социальная самореализация детей-сирот в условиях детского дома. *Материалы*

I Международной научно-практической заочной конференции «Современные подходы к организации дополнительного образования молодежи и взрослых: проблемы и перспективы развития». Пинск, 17 лютого 2017. (с. 118–121).

15. Петрова, С. (2017е). Значення здоров'язберезувальних технологій у процесі становлення особистості дитини-сироти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фізичне виховання, спорт та здоров'я людини: досвід, проблеми, перспективи».* Київ, 17 березня 2017. (с. 169–178).

16. Петрова, С. (2018). Педагогічні інновації у вихованні дітей-сиріт. *Матеріали X Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій. Том II. Авторські школи України.* Черкаси, 20-21 вересня 2018. (с.145-148).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

17. Петрова, С., & Руснак, В. (2010). Программа развития коммунального учебного учреждения «Детский дом «Жемчужинка» как инновационного образовательного учреждения социального партнерства. *Інноваційні моделі навчальних закладів Одещини*, 54–64.

18. Петрова, С. М. (2011а). Дім, де зігріваються дитячі серця. *Соціальний педагог*, 7, 3–8.

19. Петрова, С. М. (2011b). Чужих дітей не буває... *Наша школа*. №6, 25–29.

20. Петрова, С. М. (2012). Організація соціально-психолого-медико-педагогічного супроводу. *Соціальний педагог*, 2 (62), 12–17.

21. Петрова, С. (2013а). Управлінський компонент інноваційної моделі дитячого будинку «Перлинка». *Наша школа*, 3, 66–68.

22. Петрова, С., & Колісниченко, Ю. (2013b). Особистісно орієнтоване виховання в дитячому будинку «Перлинка». *Наша школа*, 3, 69–74.

23. Петрова, С., & Грязнова, О. (2013с). Соціалізація вихованців дитячого будинку «Перлинка» (з досвіду роботи). *Наша школа*, 3, 74–77.

24. Петрова, С. (2013d). Створення умов соціалізації для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. *Завуч*, 1, 22–25.
25. Петрова, С. (2013e). Інноваційна модель дитячого будинку «Перлінка». Управлінський компонент. *Соціальний педагог*, 10, 16–18.
26. Петрова, С.М., (2013g). Дитячі історії. *Соціальний педагог*, №10, 31–40.
27. Петрова, С. (2015a). Професійне зростання педагогів дитячого будинку. *Соціальний педагог*, 4, 30–32.
28. Петрова, С., & Колісниченко, Ю. (2015b). Патріотичне виховання в дитячому будинку. *Соціальний педагог*, 10, 33–34.
29. Петрова, С., & Бабаєнко, Т. (2015c). Економічна соціалізація вихованців дитячого будинку. *Соціальний педагог*, 4, 44–46.
30. Петрова, С., Аргірова, С., Бабаєнко, Т. (2015d). Виховний досвід дитячого будинку «Перлінка». *Соціальний педагог*, 10, 25–29.
31. Петрова, С. (2016a). Соціально-психолого-медико-педагогічний супровід дитини-сироти на основі особистісно-орієнтованого виховання. *Пропаганда здорового способу життя: реалії та перспективи: монографічні серії*. Том 1. Дрогобич, 131–138.
32. Петрова, С. (2016b). Особистісно орієнтоване виховання дитини-сироти за концепцією здоров'я І. Д. Беха. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Валеологія: сучасність і майбутнє*, (Вип. 21), 99–107.
33. Дроган, О. С., & Петрова, С. М. (2017). Дитячий будинок «Перлінка»: школа особистісно орієнтованої педагогіки (кроки пошуку, становлення, розвитку): навчально-методичний посібник. «Організаціно-педагогічні підходи щодо реалізації інноваційної моделі формування готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації» (с. 37–55); «Структура експериментальної моделі виховного процесу» (с. 55–85), «Діагностика ефективності готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації» (с. 86–98); додатки (с. 116–172). Київ–Одеса–Чернівці: Букрек.

Додаток У

Відомості про апробацію результатів дослідження

№	Назва конференції /семінару	Місце та дата проведення	Форма участі
1.	Міжнародні: «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»	Одеса, 24-25.02.2012	очна, виступ з доповіддю, друк тез
2.	«Геоінформаційні технології в територіальному управлінні»	Одеса, 17-18.09.2012	очна, виступ з доповіддю
3.	«Управління проєктами: стан та перспективи»	Миколаїв, 15-18.09.2015	очна, виступ з доповіддю, друк тез
4.	«Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку»	Дрогобич, 14-15.04.2016	очна, виступ з доповіддю
5.	«Музей. Історія. Одеса»	Одеса, 28-29.04.2016	очна, виступ з доповіддю
6.	«VIII Міжнародний Фестиваль педагогічних інновацій»	Черкаси, 22-23.09.2016	очна, виступ з доповіддю, друк тез
7.	«Современные подходы к организации дополнительного образования молодежи и взрослых: проблемы и перспективы развития»	Пинск, 17.02.2017	заочна, друк тез
8.	«Філософія дитинства Януша Корчака. Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві»	Київ, 7-8.04.2017	очна, виступ з доповіддю, друк тез
9.	«X Міжнародний Фестиваль педагогічних інновацій»	Черкаси, 20-21.09.2018	очна, виступ з доповіддю,

			друк тез
10.	Всеукраїнські: «Проблеми національно-патріотичного виховання: історичний та психолого-педагогічний аспекти»	Тернопіль, 23.02.2017	очна, виступ з доповіддю, друк тез
11.	«Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика»	Суми, 28.02.2017	очна, виступ з доповіддю, друк тез
12.	«Фізичне виховання, спорт та здоров'я людини: досвід, проблеми, перспективи»	Київ, 17.03.2017	очна, виступ з доповіддю, друк тез
13.	Засідання комісії з питань інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи з проблем виховання, розвитку дітей та учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України	Київ, (2012–2017)	очні, виступи з доповіддю
14.	Науково-методичні семінари Інституту модернізації змісту освіти	Київ, (2012–2017)	очні, виступи з доповіддю
15.	Звітні конференції Інституту проблем виховання НАПН України	Київ, (2012–2017)	очні, виступи з доповіддю
16.	Колегія служби у справах дітей Одеської обласної адміністрації	Одеса, (2012–2019)	очні, виступи з доповіддю
17.	Методичні семінари і педагогічні ради Одеського комунального закладу Дитячий будинок «Перлинка» Одеської міської ради	Одеса, (2012–2020)	очні, виступи з доповіддю